

ČEŠKOSLOVAŠKA 1968

Ves svet je pod globokim vtisom agresivne akcije Sovjetske zveze in štirih drugih članic Varšavskega pakta proti Češkoslovaški.* Pod pretvezo, da branijo neodvisnost Češkoslovaške pred zunanjo invazijo in socialistični sistem v deželi pred nevarnostjo kontrarevolucionarnih sil, so močne vojaške sile petih držav brez vednosti in proti volji zakonitega vodstva Češkoslovaške vdrle na češkoslovaško ozemlje in ga ob odporu celotnega ljudstva okupirale. Ta napad pomeni grobo, do zdaj nepojmljivo kršitev najbolj osnovnih načel, ki veljajo v odnosih med državami. Okupacija Češkoslovaške pomeni neizzvan napad na neodvisno, socialistično deželo z namenom, da bi s silo zaustavili in preprečili njen samostojni demokratični socialistični razvoj. S tem napadom se je birokratsko etatistična oblast v Sovjetski zvezi razgalila pred svetom, pred vsem delavskim gibanjem, kot dejanska protirevolucionarna, protisocialistična sila. V agresijo so jo vodile njene blokofske koristi, želja, da z vojaško silo utrdi poslušnost v tako imenovanem socialističnem taboru. Prav zato pomeni napad na Češkoslovaško v resnici napad na resnično socialistične sile po vsem svetu. Češkoslovaška je bila samo prva tarča, prva etapa te velike zarote proti naprednim socialističnim silam.

Agresija proti Češkoslovaški je prinesla napadalcem težak politični in moralni poraz. Poraz je zadalo okupatorjem češkoslovaško ljudstvo samo s svojim junaškim odporom agresiji in okupaciji in z vztrajno voljo, da želi ostati neodvisno in zvesto tisti smeri socialistične graditve, ki jo je sprejelo partijsko vodstvo na zgodovinskem januarskem in tudi na poznejših plenurnih partijske. Okupator ni mogel najti v deželi podložnikov, ni mogel kljub nasilju, aretacijam vodilnih ljudi, s terorjem prebivalstva, z ničemer se mu ni posrečilo zvreči zakonite oblasti, ljudske skupščine, vlade in drugih organov in vzpostaviti kvislinško vladu. Tudi si ni zmozel podrediti partije, ki je z izrednim kongresom in njegovimi sklepi dokazala, da ostaja zvesta idejam demokratičnega socializma, zato se je z vsem velikanskim vojaškim strojem vrgel na neoboroženo ljudstvo, da si ga podredi.

Ves napredni svet je obsodil agresijo in vsa mednarodna javnost, številne vlade, organizacije in drugi mednarodni organi so podprli temeljne zahteve češkoslovaškega ljudstva in njegovega vodstva: okupator naj zapusti Češkoslovaško in omogoči njen samostojni razvoj, neodvisnost in suverenost.

Agresija je sprožila velike procese tako v mednarodnem delavskem gibanju kot v mednarodnem življenju nasploh. Mobilizirala je sile v vsaki deželi posebej, ki spoznavajo, da je neodvisnost slehernega naroda in njegov samostojni razvoj pglavitni temelj slehernega napredka, predvsem pa temeljni pogoj za napredek socializma v njegovem pravem humanem in demokratičnem bistvu.

Vsa slovenska in jugoslovanska javnost je enoglasno obsodila agresijo na socialistično Češkoslovaško. Agresijo je na izredni seji obsodilo tudi predsed-

* Uvodne misli so bile napisane v prvih dneh okupacije socialistične Češkoslovaške.

stvo republiškega odbora Zveze združenj borcev NOV Slovenije. Obsodile so jo vse borčevske organizacije v Sloveniji. Obsodili so jo vsi bivši borci — ljudje, ki so se borili proti okupatorju našega ozemlja za osvoboditev naroda, za enakopravno sožitje med narodi, za pravico, da vsak narod sam odloča o svojem razvoju in svoji poti. Obsodili so sporazumevanje med velesilami o delitvi sveta na interesna področja.

Socializem se ne more vsiljevati z bajoneti — to v resoluciji predsedstva republiškega odbora Zveze združenj borcev NOV Slovenije zapisano dejstvo najboljše odraža mišljenje in prepričanje borcev NOV v času, ko je svet pretresla agresija.

IZ RESOLUCIJE CK ZK JUGOSLAVIJE

CK ZKJ je 23. avgusta obravnaval na svoji 10. seji aktualni položaj, ki je nastal z okupacijo Češkoslovaške, ter enodušno in soglasno podprl izjavo predsednika Josipa Broza Tita. Na osnovi vsestranske osvetlitve nastalega položaja je plenum CK ZKJ podal oceno stanja in naloge, pred katerimi stoji Zveza komunistov Jugoslavije. V resoluciji CK uvodoma ugotavlja:

»Komunisti, delovni ljudje, narodi in narodnosti naše države so te dni plebiscitarno izrazili globoko ogorčenje in protest proti okupaciji ČSSR. Popolnoma so podprli komuniste, delavski razred in narode ČSSR, ki se v težkih razmerah okupacije, zbrani okrog svojega partijskega in državnega vodstva, tako enotno, neomajno in ponosno bojujejo za neodvisnost in svoboden socialistični razvoj svoje države.

Skupaj z vsemi delovnimi ljudmi ter socialističnimi jugoslovanskimi narodi izraža CK ZKJ vnovič protest proti nasilni akciji, katere metode in cilj so v popolnem nasprotju z bistvom in interesi socializma.«

V nadaljevanju resolucija ocenjuje vzroke in razloge, ki so privedli do agresije, in pravi: »Dogodki v zvezi s Češkoslovaško jasno kažejo, da je socializem v prelomnem zgodovinskem trenutku. Ti dogodki ne zadevajo le Češkoslovaške, temveč tudi razvoj socializma v svetu. Okupacija ČSSR ni slučajna napaka, temveč je posledica vztrajnega prizadevanja, da bi nasprotja ter konflikte znotraj socializma — ki nastajajo okoli bistva, značaja ter perspektive razvoja socialističnih družbenih odnosov kot tudi politike socialističnih in protiimperialističnih sil na mednarodnem področju — razreševali z vedno večjo uporabo sile, z namenom, da bi ohranili zastarele odnose ter institucije, namesto da bi nadalje osvobajali delo in človeka ter naprej razvijali socialistične ter humane odnose med ljudmi.

Socializem je postal svetovna praksa, čigar moč in vpliv dajeta pečat sodobnemu družbenemu razvoju. Socialistične ideje so prevladale v zavesti velike večine človeštva. Zaradi tega imajo subjektivne socialistične sile danes — bolj ko kdaj prej — odgovornost za usodo sveta, ne le v protiimperialističnem boju, ampak predvsem v lastni praksi ter kritičnem odnosu do te prakse.

Napredku socializma nasprotujejo sile birokratskega etatizma, ki zavirajo osvobajanja dela in človekove osebnosti, težijo k identifikaciji socializma z etatističnim dirigiranjem in monopolistično vlogo delavskega razreda ter družbe osamosvojenih centrov ekonomske in politične moči, vodijo k zapiranju socializma v ozke meje tabora in k njegovemu ograjevanju od ostalega sveta. Takšna koncepcija in praksa omejujeta perspektive razvoja socializma; razodevata nezaupanje v človeka, onemogočata ustvarjalnost delavskega raz-

reda, mlade generacije, intelektualnih delavcev — vseh sil dela in znanja, vodo h krepitvi dogmatizma in kompromitiranju ideje socializma.«

V tretjem delu resolucija obravnava neizbežnost pojavov velikodržavne hegemonistične politike monopolizma in nacionalne neenakopravnosti, ki so direktno nasprotni socializmu. Ti izvirajo iz birokratsko etatističnih koncepcij družbe. Zato napad na Češkoslovaško ni slučajen. Tudi Jugoslavija doživlja šovinistično gonjo s strani Bolgarije, usmerjeno še posebno zoper socialistično republiko Makedonijo. Vse to je sestavni del takšne politike.

»Nezadržna rast notranjih sil socializma se je zakonito in neprekinjeno upirala silam stagnacije in konservatizma. S tem bojem je izpopolnjena sodobna zgodovina delavskega gibanja vseh dežel. To je dajalo in daje nenehno spodbudo za nadaljnji razvoj socializma.« V resoluciji je dalje zapisano, »da se glede na takšne progresivne spremembe v socializmu sedanji položaj, pogoji in razmerje sil bistveno ločijo od stanja v letu 1948. To najbolj kaže široka podpora, ki jo komunistične in delavske partije ter napredno javno mnenje v svetu dajejo češkoslovaškim narodom v njihovem boju za neodvisnost in svoboden socialistični razvoj.«

»Komunistična partija Češkoslovaške se ni slučajno odločno lotila razreševati nakopičena nasprotja ter probleme v družbenem razvoju svoje države. To je odsev potreb razvite družbe in tega, da je nemogoče uresničevati interese naroda ter socializma v okviru birokratsko-etatističnih odnosov. Pri tem je vodstvo komunistične partije dobilo vso podporo članstva, delavskega razreda in češkoslovaškega ljudstva.« Dalje je rečeno, da »zaradi tega udarec po komunistični partiji ne pomeni pomoč socializmu, temveč dušitev njegovega razvoja«. Poleg tega blokovska politika ne zagotavlja pravičnega miru, niti neodvisnosti. »Vztrajanje pri blokovski delitvi sveta nujno vzpodbuja k ustvarjanju interesnih sfer med velesilami, poraja pritisk, da bi se majhne države opredeljevale za velesile, ne pa za politiko premagovanja hegemonije, nasilja in vmešavanja v notranje zadeve drugih držav.«

Na kraju tretjega dela resolucije je zapisano, da »je boj za premagovanje blokovske razcepljenosti sveta bistveni sestavni del boja proti imperializmu, hegemonizmu in vojni. V politiki neuvrščanja se izraža odpor narodov, ki se čutijo ogrožene pred takšno prakso v mednarodnih odnosih; ta politika postaja eden izmed najpomembnejših činiteljev v boju za mir in enakopravnost narodov.«

V četrtem delu resolucija predvideva konkretne naloge jugoslovanskih komunistov v boju proti birokratskemu etatizmu z razvijanjem samoupravnih demokracij in rastjo demokratizacije Zveze komunistov Jugoslavije.

Resolucija dalje pravi, da »pridobljene izkušnje zagotavljajo našemu delavskemu razredu in našim narodom, da jim nobena druga pot, ki ni pot razvoja samoupravljanja in neposredne socialistične demokracije, ne more zagotoviti materialne blaginje, kulturnega napredka in razvoja družbenih odnosov, v katerih postaja delovni človek gospodar svojega dela in svoje usode. Vsaka druga pot bi peljala k stagnaciji ter k političnemu in ekonomskemu podrejanju.«

V nadaljevanju CK ZKJ ocenjuje, da nas čaka obdobje zaostrovanja mednarodnih odnosov, oboroževalnega tekmovanja in pritiskov na svobodo in neodvisnost narodov.

»V položaju, katerega priče smo, centralni komite ZKJ posebej poudarja:

1. ZKJ nikomur ne priznava pravice, da se z uporabo vojaške intervencije ali katerekoli oblike pritiska samovoljno vmešava v notranji razvoj in zadeve neodvisne države.

2. ZK zavrača kot popolnoma nesprejemljive vse argumente, ki jih navajajo vlade petih članic varšavske pogodbe, da bi opravičile invazijo na Češko-slovaško. ZKJ v celoti podpira komunistično partijo, delavski razred in narode Češkoslovaške v njihovem boju za neodvisnost države in svoboden socialistični razvoj.

3. ZKJ zahteva, da se čimprej konča okupacija Češkoslovaške in da se osvobode demokratično izvoljeni predstavniki in voditelji ljudstva CSSR in KP Češkoslovaške in da se ustvarijo vsi potrebni pogoji za od zunaj neoviran socialistični razvoj Češkoslovaške.

4. ZK in socialistična Jugoslavija se bosta še naprej vztrajno borili za najširše sodelovanje s socialističnimi in drugimi antiimperialističnimi in demokratskimi silami ter gibanji v boju za svobodo, mir in družbeni napredek, za enakopravne odnose med državami in narodi, za popolno spoštovanje pravice do samostojnega razvoja vsake države in partije in za nevmešavanje v njihovo politiko in notranji razvoj.

V razvijanju odnosov s socialističnimi državami ter komunističnimi in delavskimi partijami se dosledno držimo in zavzemamo za uresničenje načel, izraženih v beograjski in moskovski deklaraciji vlad in partij Jugoslavije in SZ iz let 1955 in 1956.

5. Zveza komunistov in socialistična Jugoslavija ne priznavata nobenih sporazumov — odkritih ali prikritih o interesnih sferah, ki spreminjajo majhne narode v goli objekt politike s pozicij sile. Kot smo se postavili po robu sporazumu z Jalte, ko je bila razdeljena vplivna sfera velikih sil, tako se tudi danes postavljamo po robu vsakemu takšnemu sporazumevanju na račun drugih narodov. Zgodovina dokazuje, da je politika delitve interesnih sfer in hegemonije velikih sil nesrečna za narode in tudi nenehna grožnja miru na svetu.

6. Danes smo tako kot vedno do zdaj odločeni, da z vsemi sredstvi in silami branimo svojo neodvisnost, revolucijo in svojo pot socialističnega razvoja. Zavzemali se bomo za nadaljnjo krepitev obrambne sposobnosti in varnosti naše države. To je stvar vseh državljanov, vseh narodov in narodnosti naše socialistične skupnosti. Ustvarjena in vzgojena z revolucijo je jugoslovanska ljudska armada pripravljena, da v vseljudski obrambi neomajno opravi svojo dolžnost.

7. S krepitvijo politične budnosti ter z odločno, brezkompromisno akcijo se je treba postaviti po robu vsem poskusom spodkopavanja temeljev našega sistema, oviranja našega neodvisnega demokratičnega socialističnega razvoja in podiranja enotnosti naših narodov in naših delovnih ljudi, kot tudi vsaki provokativni akciji, ki bi slabila moč našega odpora, vmešavanju s katerekoli strani.

CK ZKJ se posebej obrača na mlade ljudi, mesta in vasi, naj se na široko vključijo v družbeno-politično dejavnost in stopijo v vrste ZKJ, da bi okrepili njeno udarno in ustvarjalno moč v nadaljnji izgradnji naše socialistične družbe.

CK ZKJ poziva vse državljane, vse družbeno-politične organizacije, predvsem SZDLJ, Zvezo sindikatov Jugoslavije, mladinske organizacije in vse komuniste, naj vztrajno nadaljujejo ustvarjalno delo, naj se tudi vnaprej zavzemajo za najširšo politično mobilizacijo in enotnost delavskega razreda, kmetov, inteligence, vseh narodov in narodnosti Jugoslavije v boju za izvajanje sprejete politike.«

OB 25-LETNICI ZBORA ODPOSLANCEV SLOVENSKEGA NARODA V KOČEVJU

Dr. Marijan Brecelj

Četrto stoletja nas loči od tistih velikih dejanj v narodnoosvobodilni in revolucionarni borbi jugoslovanskih narodov, ki so zagotovila svobodo in samostojnost vsakemu od jugoslovanskih narodov posebej in ustvarila dokončne politične temelje njihovi novi demokratični državni skupnosti. Leto 1943 je bilo v vojaškem, v notranje političnem in zunanje političnem pogledu odločilno leto. Okupatorji so imeli namen z osredotočeno vojaško akcijo uničiti našo partizansko vojsko in zlomiti narodnoosvobodilno gibanje v celoti. Doživeli so poraz. Vojaške zmage partizanskega orožja v vsej Jugoslaviji in prevladujoči politični vpliv v osvobodilnih frontah organiziranih naprednih sil s Komunistično partijo na čelu je do take mere utrdil celotno narodnoosvobodilno borbo naših narodov, da ni več obstajal dvom o zmagi, ostalo je le vprašanje časa končnega obračuna s fašizmom, tako na svetovnih bojiščih kot na naših tleh. Oslanjajoč se na tako vojaško in politično moč, so mogli jugoslovanski narodi pred 25 leti vzpostaviti resnično ljudsko oblast in s tem dokončno odrediti pot nadaljnjega razvoja nove Jugoslavije.

Nova Jugoslavija je tedaj stopila na zgodovinsko pozornico že v jeku druge svetovne vojne. Zrasla je iz svojih lastnih sil, sredi najhujših bojev s fašističnimi okupatorji in domačimi nazadnjaškimi silami ter s tem dala dokončni odgovor domači in svetovni javnosti, da je in bo sama in neposredno odločala o svoji usodi, o obliki in vsebini svoje državne in družbene ureditve ter da bo nastopala kot samostojni činitelj v mednarodnem življenju. Te zgodovinske odločitve so bile prav v letu 1943 toliko pomembnejše, ker ni bilo le vprašanje vojaške zmage nad silami fašizma, ampak prav tako politične zmage znotraj zavezniškega tabora, katerega posamezne sile so želele vnaprej odločati tudi o usodi narodov, ki so se z ogromnimi človeškimi in gmočnimi žrtvami borili za svojo osvoboditev.

Zgodovina narodnoosvobodilne borbe slovenskega naroda neizpodbitno priča o tem, da je že v prvi dobi ljudske vstaje bila Osvobodilna fronta slovenskega naroda s Komunistično partijo na čelu nosilec nove demokratične oblasti. Septembra meseca 1941. leta je Vrhovni plenum Osvobodilne fronte, kot politično vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja, izdal zgodovinski odlok o Slovenskem narodnoosvobodilnem odboru, ki je prevzel nase pravice in dolžnosti predstavljanja, zastopati, organizirati in voditi slovenski narod med narodnoosvobodilnim bojem na vsem njegovem ozemlju. Ta odločitev vodstva Osvobodilne fronte je bila mogoča zato, ker so najširše množice slovenskega naroda že v prvih mesecih okupacije priznavale Osvobodilno fronto,

ne samo kot svoje politično vodstvo, ampak v istem času tudi za predstavnika nastajajoče ljudske oblasti. Nastajala je država v državi. Borbena skupnost slovenskega naroda si je ustvarila svojo lastno partizansko vojsko in narodno zaščito, svojo zakonodajo, izvršno in sodno oblast, svoje finance in si organizirala za vojaško in politično dejavnost potrebne službe, med njimi najpomembnejše: obveščevalno, propagandno, tehnično, sanitetno in preskrbovalno.

Tako začeta in na teh osnovah vodena narodnoosvobodilna borba slovenskega naroda je omogočila izvesti tisto odločilno politično dejanje, ki ga označuje prav Zbor odposlancev slovenskega naroda v Kočevju v začetku oktobra 1943. Ta zbor je dokončno odločil o slovenski državni suverenosti, odločil je o politični in državni zvezi z ostalimi jugoslovanskimi narodi in izvršil v osnovi vse, kar je bilo potrebno za uresničitev narodnoosvobodilnih in revolucionarnih ciljev slovenskega naroda.

V oceni tega zbora je 17. oktobra 1943 v »Slovenskem poročevalcu« zapisal Boris Kidrič med drugim tole: »Prvič v naši narodni zgodovini so se sredi ogorčenih bojov, ki jih bije z zakletimi sovražniki našega naroda narodnoosvobodilna vojska, zbrali svobodno izbrani, izvoljeni odposlanci slovenskega ljudstva in zastopniki narodnoosvobodilnega gibanja iz vseh slovenskih dežel. Preko Zbora odposlancev je potemtakem spregovorilo samo slovensko ljudstvo in je spregovoril sam slovenski narod.«

Izvršni odbor Osvobodilne fronte je s posebnim razglasom 11. septembra 1943. leta razpisal volitve v Zbor odposlancev slovenskega naroda. Na vsem osvobojenem ozemlju so nato izvedli te volitve javno, prav tako v vseh enotah narodnoosvobodilne vojske, na okupiranih območjih pa v okviru organizacij Osvobodilne fronte. 572 odposlancev slovenskega naroda, kolikor se jih je udeležilo tega zgodovinskega zbora, je tedaj neposredno predstavljalo ogromno večino slovenskega naroda.

Kočevski zbor je ugotovil in sklenil, da je Osvobodilna fronta slovenskega naroda na slovenskem ozemlju edini zakoniti predstavnik slovenskega naroda, ki se je kot vseljusko narodnoosvobodilno gibanje razvila hkrati v slovensko narodno oblast. Osnovni organi te ljudske oblasti so terenski in ostali odbori Osvobodilne fronte oziroma narodnoosvobodilni odbori. Plenum Osvobodilne fronte slovenskega naroda je kot Slovenski narodnoosvobodilni odbor predstavnik vrhovne oblasti v Sloveniji, Izvršni odbor Osvobodilne fronte kot Predsedstvo Slovenskega narodnoosvobodilnega odbora pa njegov izvršni organ. Zbor je potrdil proglas Vrhovnega plenuma Osvobodilne fronte od 16. septembra 1943 o priključitvi Slovenskega Primorja domovini-matici, s čimer so se uresničile vekovne težnje slovenskega naroda po svobodni in združeni Sloveniji. S sklepi Kočevskega zbora je bila tedaj uveljavljena pravica slovenskega naroda do samoodločbe, do politične samostojnosti in do njene državnosti. V razglasu Zbora odposlancev je rečeno: »Kot prvi svobodno izvoljeni odposlanci, zbrani sredi najhujšega boja za narodni obstanek, izpovedujemo v imenu vsega borečega se ljudstva, da je slovenski narod danes končno veljavno stopil v krog suverenih narodov.« Ta zbor se je v smislu samoodločbe slovenskega naroda izrekel za demokratično in federativno novo Jugoslavijo in izbral svojo delegacijo 42 poslancev v Protifašistični svet na-

rodne osvoboditve Jugoslavije (AVNOJ) — vrhovno predstavniško telo nove Jugoslavije.

Značaj Kočevskega zbora kot demokratičnega, najvišjega predstavniškega telesa slovenskega naroda, čas, v katerem se je vršil, in odločitve, ki jih je sprejel, vse to predstavlja največji politični uspeh narodnoosvobodilnega in revolucionarnega gibanja na Slovenskem, hkrati pa pomeni še ustavno-pravni izraz pridobitev osvobodilnega boja in ljudske revolucije. Ta, v naši zgodovini edinstveni revolucionarni parlament, predstavlja s svojimi opredelitvami v notranjepolitičnem pogledu, v pogledu mednarodnih odnosov v Jugoslaviji, prav tako pa tudi v mednarodnem pogledu, tisto zgodovinsko prelomnico, ki je začrtala daleč v bodočnost pot vsega našega nadaljnjega razvoja.

Po svoji svobodni odločitvi, potem ko si je priborila položaj suverenega odločanja o svoji nacionalni in politični usodi, je postala Slovenija aktivni in neposredni činitelj nove jugoslovanske državne in družbene skupnosti. Kakor ostali boreči se jugoslovanski narodi, tako je tudi slovenski narod spoznal, da je mogoča resnična skupnost samo na osnovi polne svobode in samoodločbe posameznega naroda in da je zato le federativna ureditev jugoslovanske državne skupnosti ustrezna oblika sožitja naših narodov. Nova Jugoslavija je morala postati izraz samo tistih načel in ciljev, ki so bili zapisani na zastavah narodnoosvobodilne borbe vsakega od naših narodov posebej. To pa so bila načela o svobodi in samoodločbi naroda, načela o demokratični ljudski oblasti, načela o socialističnih družbenih odnosih kot temelju ljudske demokratične skupnosti.

Uresničujoč ta načela z dosledno vojaško in politično borbo, so jugoslovanski narodi dočakali 29. november 1943. leta — ustavnopravno rojstvo nove Jugoslavije. Vsi sklepi, ki jih je uveljavilo to zgodovinsko zasedanje revolucionarnega parlamenta združenih jugoslovanskih narodov, so odločili celotno našo pot vse do današnjih dni.

Revolucionarne prvine narodnoosvobodilne borbe jugoslovanskih narodov so dobile svoj neposredni izraz v prvi ustavi Federativne ljudske republike Jugoslavije leta 1946 in prav tako v ustavah ljudskih republik. Ko so bile po osvoboditvi utrjene osnove nove družbenopolitične ureditve, je razvojna pot nove Jugoslavije terjala čim hitrejšo izgraditev socializma. Z uvedbo delavskega samoupravljanja v letu 1950 smo odločno in nepreklicno na to pot tudi stopili. Od takrat pa vse do danes je razvijanje in utrjevanje delavskega in družbenega samoupravljanja v središču celotne družbenopolitične dejavnosti. Nova ustava Jugoslavije in ustave vseh njenih republik v letu 1963 razglašajo samoupravljanje delovnih ljudi v delovnih organizacijah in v drugih oblikah združenega dela, kakor samoupravljanje v občinah in drugih družbenopolitičnih skupnosti, kot neodtujljivo osnovo položaja in vloge, ki jo ima človek v naši družbi. Samoupravljanje je postalo tedaj temelj družbenopolitičnega sistema.

Tak družbenopolitični razvoj utrjuje federalizem v naši jugoslovanski državni in družbeni skupnosti in pomeni določnejšo in konkretnjšo izpeljavo načel, ki so bila postavljena v letu 1943 z zgodovinskimi sklepi Kočevskega zbora in AVNOJ. Socialistična federativna republika Jugoslavija, kot zvezna država svobodno združenih in enakopravnih narodov, se vse bolj razvija tudi

kot socialistična demokratična skupnost, zasnovana na oblasti delovnega ljudstva in samoupravljanja. Moč federacije je v čim večji samostojnosti njenih socialističnih republik in v njihovi neposredni odgovornosti za politiko Jugoslavije kot celote. Moč federacije je v čim doslednejšem uresničevanju samoupravljanja v delovnih organizacijah, v občinah in republiki, ker samo v taki družbeni zgradbi je lahko jugoslovanska socialistično demokratska skupnost varuh nacionalnih, političnih in socialnih interesov delovnih ljudi v notranje-političnem in gospodarskem življenju, kakor tudi v mednarodnih odnosih.

V današnjem času, ko so naporu vseh delovnih ljudi osredotočeni k izvrševanju obsežnih nalog družbene in gospodarske reforme in nalog v utrjevanju miru v svetu, nam mora biti spomin na veliko dejanje naše nove narodne zgodovine, kakršno je bil Zbor odposlancev slovenskega naroda v Kočevju, neposredna spodbuda, da jih — sedaj že na višji ravni našega razvoja — tudi uspešno izvedemo.

Vladimir Lakovič: Večni krog, 1951, olje

KOČEVSKI ZBOR

Zoran Polič

Današnje ocene dogajanj izpred 25 let so nujno pristranske in nepopolne, če se jih loti človek, ki je bil sam sredi teh dogajanj, in takšne so vse dotlej, dokler tudi znanstvenik ne zastavi peresa in trezno ter s primernim tehtanjem vseh dejstev ne odkrije tiste resnice, ki je za vse sprejemljiva kot edina možna zgodovinska ocena. No, če bi imel izbirati, katero od teh vlog naj prevzamem danes, bi se vendarle ponovno odločil za neposredno sodelovanje, pa četudi bi bila posledica zopet ista, da bi namreč lahko le čustveno ocenjeval stvari. Zato pa žive in delajo znanstveniki, da jim lahko prepustimo odkrivanje vseh tistih gibal, ki so povzročila prav tako pot slovenskemu človeku, kakor tudi, da jim prepustimo oceno pomembnosti posameznih dogodkov. To poudarjam še posebno zaradi tega, ker se mi zdi — upravičeno ali ne — da je bil Kočevski zbor najveličastnejša manifestacija slovenske državnosti, izraz pravice do samoodločbe slovenskega človeka in prvi akt njegove samoupravnosti. Biti navzoč pri takem dogodku, biti aktiven v njem — ali ni to vrhunski doživljaj, ki je nenadomestljiv in iz katerega je bilo mogoče črpati moči in razumevanja za vse, kar smo morali storiti in kar smo doživeli vse do danes? S tem seveda nočem zanikavati dejstva, da je tudi sam Kočevski zbor le člen v verigi dolgih, celo večstoletnih naporov slovenskega človeka, toda kakor so bili kmečki punti, pa borbe in žrtve komunistov in drugih naprednih ljudi med obema vojnama, ustanovitev OF, prve čete in številne brigade, osvobodeno ozemlje, pohod XVI. divizije itd. itd., povsem enkratni in neponovljivi dogodki, tako ima tudi ta zbor svoje edinstveno mesto v slovenski zgodovini.

Ne bom ponavljal sklepov, ki so bili na njem sprejeti in ki so tudi formalno opredelili njegovo mesto, pač pa bi želel napisati nekaj besed, ki naj povedo, s kakšnimi občutki primerjam takratna in morda današnja razpoloženja.

To poudarjam predvsem zaradi tega, ker se mi neprestano poraja vprašanje, kaj je bil in kaj je tisti neposredni spodbudnik, ki nas je napravil in nas lahko tudi danes pokaže močne, enotne, iniciativne in vselej uspešne in končno, v čem je bil ves smisel naših naporov in naše borbe. Res je, da smo imeli takrat, pred 25 leti, pred seboj jasen cilj, borbo zoper okupatorja, za svojo lastno svobodo in svobodo vseh ljudi.

Združeni, enotni in vedno tovariški, smo se vsi razdajali v tej borbi, da bi čimprej uresničili svoje cilje. Ko smo prehodili to etapo, so se pred nas postavljali vedno novi cilji in s tem tudi nove naloge.

Slovensko državnost smo res da potrdili na Kočevskem zboru, toda ni smo je niti takrat niti do danes do kraja izgradili. Za takrat je to seveda razumljivo, ker smo bili sredi borbe. Ko pa govorim o nedograjenosti danes, mislim na novo vsebino in na nove obsege, ki jih dajemo temu pojmu danes. Takrat morda nismo niti imeli prave predstave, kaj je resnična državnost, danes vemo, da je to samoupravljalско odločanje delovnega človeka v vseh oblikah združenega dela, od neposrednega delovnega mesta pa vse do republike in federacije, osvobodeno vseh vplivov in pritiskov, ki bi omejevali svobodo delovnega človeka kot člana neke narodnostne skupine. In vendar sta Kočevski zbor pa zasedanje v Jajcu že nosila v sebi tudi kali take poti in teh ciljev.

Čimbolj se oddaljujemo od Kočevskega zbor, tem raznovrstnejše postajajo oblike, v katerih doživljamo takratne cilje, tem hitreje rastejo nove potrebe in zažive novi cilji. Toda eno ostaja nespremenjeno. Za uresničevanje teh potreb in teh novih ciljev je vselej potreben po svojih kvalitetah prav takšen človek, kot je bil pred 25 leti, le njegova sposobnost, njegovo znanje in njegove izkušnje morajo biti večje. In tu se mi odpira takoj novo vprašanje: ali smo uspeli takega človeka ohraniti in tudi mladino v tem duhu pripraviti na nove napore, ki jih bodo terjale nove etape in novi edinstveni dogodki v našem razvoju?

Resnično ne zanikavam pomembnosti doseženih uspehov niti vrednosti dokumentov, ki so nastajali v povojnih letih in ki so našli svoj višek v Programu ZKJ in v naši ustavi, toda zdi se mi, da smo ob tej naglici, s katero se razvijamo, in v tem hlastanju za vsakodnevni uspehi, s katerimi utrjujemo svoj ekonomski položaj, vendarle zanemarili samega človeka in njegove kvalitete, ki so v taki gigantski borbi potrebne. Ne mislim, da so lahko vsi ljudje heroji, kot so bili to mnogi v vojni, niti ne zahtevam, da naj bi bili vsi takšni, kot so bili borci, ko jih ne glad ne mraz ni mogel odvrniti, da ne bi izpolnili svoje partizanske obveze. Tega ne zahtevam zato, ker se zavedam, da terja današnji čas razumsko in čustveno drugače zgrajene ljudi. Toda pri tem mislim, da morajo to biti boljši ljudje, katerim sta partizanska morala in takratni kodeks v medsebojnih odnosih samo osnova, na kateri moramo zgraditi pravila ponašanja za današnje čase. Če ne bi bilo tako in če to ne bi bila resnična potreba v našem razvoju, potem bi se Kočevski sklepi spremenili v kose papirja in bi samoupravljanje postalo gola formalnost brez vsebine.

Zato pravim, da se moramo vrniti k človeku, ki je nosil osvobodilno borbo in omogočil Kočevski zbor. Pri tem ne mislim na nekega idealnega človeka, ki bo samo dober, temveč na prav takšnega — preprostega, odkritega, poštenega borca — kakršnega so poznali takratni časi, toda danes samo še sposobnejšega, da rešuje vse tiste probleme, ki jih nova družba in novi odnosi vsakodnevno odpirajo. To ne more biti človek, ki danes ne spoštuje dela kot edinega izvora za ustvarjanje življenjskih razmer, ki ne priznava enakopravnih medljudskih odnosov, ki se ne vključuje v samoupravno razreševanje vseh perečih vsakodnevnih in dolgoročnih problemov, za katerega je treba pisati zakone zoper špekulacijo, izkoriščanje tujega dela in slično. Graditi novo, samoupravljalno družbo pomeni zato predvsem tudi graditi novega človeka, s kvaliteta, ki sprejemajo nove odnose in ki je sposoben, da s tem odnosom pravzaprav vsakodnevno prilagaja.

Zato, če mi je kakšna stvar iz časov Kočevskega zbor posebno živo v spominu in bi jo želel danes podoživljati, so to ljudje s takratnimi občutki, ko so se v najhujših okoliščinah življenja resnično znali veseliti tiste tako nematerialne in predvsem za potomstvo veljavne resnice, da tudi Slovenci postajamo po toliko stoletjih svoboden narod, so to ljudje, ki so z odpovedovanjem, skromnostjo, pa najiskrenejšim tovarištvom prispevali večkrat strahotne žrtve, so to ljudje, ki niso zahtevali več, kot smo imeli in kot so menili, da so resnično tudi zaslužili, so to ljudje, ki so, povsem zanemarjujoč svoje trenutno stanje, upirali pogled naprej, k tako daljnim, toda njim, po njihovih občutkih vendarle tako bližnjim ciljem, so to ljudje polni ljubezni, spoštovanja do sočloveka, pa vendarle trdi in trdni, ko je šlo za skupne potrebe in skupne naloge.

Spomin na Kočevski zbor in na velika dejanja pred njim, ob njem in po njem mi je zato predvsem opozorilo, da se moramo tudi danes mnogo bolj posvečati sebi, vsem ljudem, predvsem pa mladini, da bomo sposobni odgo-

voriti zahtevam sedanjega časa, zato pa tudi sposobni ocenjevati zgodovinske dogodke predvsem po tistih elementih, ki so bili ne samo osnovni spodbudniki, temveč so dajali ljudem moči, volje in sposobnosti, da uresničujejo, kar jim je bila nujnost zaradi zgodovine, zaradi njih samih in zaradi ciljev, ki so si jih sami postavili.

Pred nami so še velike naloge. Danes, ko z uveljavljanjem družbene in gospodarske reforme vgrajujemo nove člene v naš samoupravni sistem in s tem razrešujemo tudi mnoge mednarodne neznanke, bomo svoji nalogi kos le, če bodo ljudje takratnih lastnosti, takratnih razpoloženj, v pravem smislu partizani, uveljavljali nove kvalitete v odnosih med ljudmi in tudi nove kvalitete v odnosih do stvari. Spomini na preteklost naj bodo zato še bolj neposredna spodbuda, da zagotovimo za današnje čase tiste potrebe in tiste načine, ki bodo delovnega človeka, tako kot so nekoč borca partizana, najbolj živo povezali z vsakodnevno borbo za vse višje in vse lepše cilje.

ŽENSKÉ DEMONSTRACIJE V LJUBLJANI LETA 1943 — PRIMER POGUMA IN ODLOČNOSTI SREDI ZASUŽNJENE EVROPE

Pišemo leto 1968 in prav letos mineva 25 let od množičnih ženskih demonstracij v Ljubljani. Samo spomnimo se: divjal je okupatorjev teror, kakršnega Ljubljana še ni doživela. Mesto je bilo obdano z bodečo žico. Fašistične oblasti so uvedle policijsko uro. Uprizarjale so množične aretacije ljudi, jih zapirale in vozile v internacijo, mnoge pa kruto postavljale pred puške. Tisoči so romali v tujino in iz nje se mnogi niso nikoli več vrnili na svoje domove. Prav v tem času so se dvignile žene in matere in dekleta Ljubljane kot eden. Od spomladi do zgodnje jeseni leta 1943 so zahtevale — ne prosile — pred upravnimi poslopiji okupatorskih civilnih in vojaških oblasti, pred zapori, na grobovih talcev, pred škofijo. Tako imenovane »paketne akcije« pred belgijsko vojašnico v Metelkovi ulici so dobile pod vodstvom Komunistične partije in Osvobodilne fronte slovenskega naroda še širši razmah. Postale so tako silovite, da tudi do zob oboroženi sovražnik ni mogel in smel ostati ravnodušen do njih. V teh demonstracijah so pogumne ženske zasužnjene Ljubljane od fašističnih okupatorjev zahtevale, da izpustijo iz zaporov vse jetnike, ter ostro protestirale proti streljanju talcev. Največja demonstracija, kolikor jih je med vojno doživela Ljubljana pod svojim osvobodilnim praporom, je bila 1. avgusta 1943 pred sodiščem, ko se je zbralo več kot 10.000 ljudi, med njimi največ žena in ki zanesljivo nima primere v okupirani Evropi v letih 1941 do 1945. Bilo je to junaštvo, ki bo ostalo za vedno zapisano na straneh zgodovine našega boja. Pogum in odločnost sta bili lastnosti ljudi, ki se niso ustrašili niti pušk in bajonetov sovražnikove soldateske. Protestne akcije ljubljanskih žena pa so bile tudi dragocena šola kadrov za nove naloge, saj so iz njih črpali poguma za junaška dejanja, ki so jih čakala.

»Nobenih prošenj, zahtevale bomo!« Tak je bil sklep ljubljanskih žena kmalu za tem, ko je na pomlad 1943 s stolpa frančiškanske cerkve v Ljubljani — kot znak neupogljivosti in ponosa našega naroda in našega mesta — zavihrala partizanska zastava.

VRNITE NAM SINOVE IN MOŽE

Zima Vrščaj-Holy

V ženskih množicah je zahrumelo od zadovoljstva nad odločitvijo. »Če noče Gambaro, bo govoril Grazioli.« In že se je zaslišalo geslo »Gremo h Grazioliju pred visoki komisariat!«

Množica je nenadoma udrla čez široki prostor pred nunsko cerkvijo proti nekdanji banovini. Med potjo so ženske vzdikale: »Izpustite nedolžne ljudi iz zaporov in koncentracijskih taborišč!« »Bojite se golorokih internirancev!«

Med potjo pa je množica rasla, ker so se ji pridružile še druge ženske. Kvesturini, ki so jo srečavali, so se ji umikali. Nazadnje se je množica ustavila pred visokim komisariatom, to je pred stavbo, kjer je danes sedež republiškega izvršnega sveta. Z glasnimi klici so demonstrantke zahtevale Graziolija, ki ga pa seveda ni bilo. Med tem so njegovi uradniki gledali z oken poslopja in z mahanjem rok poizkušali pomiriti vzvalovljeno množico. Toda ženske so bile čedalje bolj ogorčene in neukrotljive.

Namesto Graziolija je kmalu spet prišel nekak namestnik, seveda spet v spremstvu kvesturinov. Iz množice se je oglasilo nekaj žensk, ki so znale italijansko, in mu pojasnile, kaj da zahtevamo, in da hočemo govoriti s samim visokim komisarjem. Povedal je, da je Grazioli odsoten in da ga zastopa on. Dejal je, da naj gre deset žensk z njim kot deputacija. Takoj smo se priglasile in že nas je odpeljal v svoj kabinet. Tu je na dolgo in široko govoril o italijanski finesi. Trdil je, da delajo z nami še vedno z rokavicami in da smo sami krivi, če so naši ljudje zaprti, ker se puntamo. Da oni niso navajeni na kaj takega kot mi, ribelli, da so vsi, ki so bili poslani v internacijo, komunisti in ribelli.

Po naših gorčenih protestih nam je nadalje obljubil, da se bodo v enem mesecu vrnili vsi tisti, za katere se bo ugotovilo, da niso komunisti. Delegatko Slavo Tarmanovo so odpeljali k tajniku Graziolijevega kabineta Vizjaku. Ko mu je izročila spomenico, je vsekakor hotel vedeti, kje je dobila spomenico, kdo da ji jo je izročil. Trdil je, da mu je popolnoma jasno, da je demonstracija zavestno organizirana. Da take demonstracije ne nastajajo ob določenem času same od sebe! Zahteval je, naj se Slava Tarmanova vrne in pomiri demonstrantke. Naj se vsi demonstranti razidejo.

Iz tega Vizjakovega nastopa je mogoče razvideti, kako se je okupator skupno z domačimi izdajalskimi formacijami ustrašil organizirane nevarnosti, ki mu je pretila iz množice žensk. Njih smiselnost je bila od demonstracije do demonstracije večja in čedalje bolj so postajale zahtevne. Dobro je vedel, da stoji za to organizacijo in zahtevnostjo čvrsta hrbtenica Osvobodilne fronte. Napeli so vse moči, da bi odkrili tistega, ki je to »predržno« spomenico spisal, oziroma tistega, ki jo je dal napisati, kajti vedeli so, da spomenica izvira iz samega vrha osvobodilnega gibanja. Toda ženske so vztrajno molčale in niso črhale niti besedice o tem, kje da so spomenico dobile.

Še huje kot prej na Kongresnem trgu je bilo ogorčenje žensk zdaj, ko se je delegacija vrnila in povedala, da spet ni ničesar opravila, da to pot niti obljub ni bilo, da niso govorile z Graziolijem, marveč spet z nekim »namestnikom«. In kar je bilo najhuje, da so jim rekli, da je spomenica napisana v nesramnem tonu, da je premalo vljudna, da ne prosimo, temveč zahtevamo in da moramo sestaviti drugo, bolj vljudno prošnjo. Med demonstrantkami je vnovič završalo. Tam, kjer je stalo jedro ogorčenih žensk, najbolj bojevitih

in neustrašnih, je bila tudi Angelca Ocepkova: »Če jim spomenica ni dobra,« je rekla, »naj si napišejo drugo sami. Za nas bo ostala taka, kakršna je!«

Ta krik je kakor prožna vmet dvignil demonstrantke, ki so kar vzvalovile v srdu in pritisnile proti vratom poslopja.

Fašisti so se čutili slabe. Bilo jim je treba nekaj ukreniti, kajti val ženskih protestov je nevarno naraščal. Z njihovih obrazov je že davno izginilo presenečenje; zamenjal ga je strah! »Vrnite nam sinove in može!« so vpile demonstrantke. »Mera je polna! Ne damo se več varati z vašimi obljubami!«

Zdaj so navalile na množico večje skupine policistov, ki so bliskovito drli z vseh strani, da bi jih presenetili, razpršili, razgnali, najbolj borbene pa aretirali. Nastal je pravcati boj za reševanje tovarišic in marsikatera med njimi si je morala pomagati tudi z lastnimi zobmi. S pestmi so se lotevale svojih sovražnikov. Medtem ko so se nekatere borile proti aretaciji, so druge z borbениmi gesli skrbele za to, da je demonstracija ostala na višini kljub posegu policije. In ko so se razšle, nekatere krvave in poškodovane, so se razšle kljub aretacijam bolj bojevite kot kdajkoli prej. Še nikdar v življenju niso doživele česa podobnega, še nikdar niso videle pred seboj oboroženih ljudi, ki so se jih bali. Prvikrat so čutile, da so sila, saj so nastopile skupno, pogumno in organizirano.

VISOKA GOSPA, V ČRNI OBLEKI, S ČRNIM KLOBUKOM IN OČALI

Iva Pirjevec

Spomladi leta 1943 so Italijani prepovedali pošiljati pakete internirancem. Seveda se vsi tisti, ki so imeli svojce v koncentracijskih taboriščih, nikakor niso mogli sprijazniti s tako odločitvijo okupatorskih oblasti. Pa je prišla lepega dne k meni aktivistka Poldka Kosova in mi povedala, da bo Ljubljana zaradi tega uprizorila demonstracije. Pa ne samo zaradi paketov! Tudi bolnike, otroke in stare ljudi in vse nedolžne, ki jih imajo v zaporih, naj sovražniki takoj izpustijo. Vprašala me je, če bi bila pripravljena sprejeti organizacijo teh demonstracij. Pristala sem, saj sem se kot zavedna Slovenka že s prvim dnem vključila v odporiško gibanje.

Bilo je v aprilu 1943, ko smo se ženske prvikrat zbrale na Kongresnem trgu v Ljubljani. Reči moram, da nas ni bilo posebno veliko. Ko sem stopila med tovarišice, od katerih mnoge poprej nisem še nikoli videla, sem vendarle hitro našla stik z njimi in jim začela dopovedovati, zakaj smo se pravzaprav zbrale. Ni pa trajalo dolgo in že sta se vzela od nekod italijanska oficirja ter nas začela razganjati. Me pa smo seveda vztrajale pri tem, da se ne bomo pustile zlepa ugnati. Silila sta v nas z vprašanji, kdo da smo in kaj da hočemo, nato sem jaz povzela besedo:

»Nič ne vem, kaj hočejo te ženske!« sem rekla. »Čisto slučajno me je pot privedla tod mimo, pa sem postala pozorna. Pravijo, da so namenjene k same-mu generalu Gambari, da bi preklical prepoved pošiljanja paketov njihovim svojcem v taborišča!«

»Če je tako,« je rekel, »vas odpeljem h generalu.«

V strahu, kaj bo z menoj, sem poprosila še eno tovarišico, naj me spremlja v Kazino, koder je bil štab italijanske komande. Oficir je odšel h generalu

in mu povedal, zakaj pravzaprav gre. General mu je naročil, naj nas ženske potolaži z besedami, da ga ni. Hitro sem spoznala, da se danes zadeva zaradi tega izgovora ne bo kaj prida končala, pa sem ženskam pojasnila, da nas je za organizirani nastop tokrat odločno premalo in jim tudi predlagala nov, množičnejši nastop za prihodnjo sredo.

Ta dan se je zbralo dosti več žena pred generalovo rezidenco in spet sta prišla do nas oficirja. Eden od njiju je spet odšel h Gambari. Ta pa mu je povedal, da nima s temi rečmi ničesar opraviti in da naj se obrnemo na visokega komisarja.

Kratek posvet in vnovič smo se dogovorili za sestanek v prihodnjem tednu.

Bilo je 9. maja in dobro se še spominjam, da so Italijani prav večer poprej zaprli mojega moža. Čeprav sem imela za Graziolija že napisano prošnjo, pa sem vendarle iskala, kam so vtaknili mojega moža in mu hotela kakorkoli že pomagati v tiski. Na dogovorjene demonstracije sem prišla zato malo pozneje. Prošnjo je odnesla na visoki komisariat Slava Tarmanova, pogumna aktivistka, dogodka okrog tega pa vsi poznate in tudi o grobostih italijanskih vojakov do manifestantk ne bi zdaj govorila posebej.

Italijani se seveda niso hoteli sprijazniti samo s tem, da je prišlo do demonstracij, da ljubljanske matere, žene in dekleta prihajajo z zahtevami; bolj kot karkoli drugega jih je vznemirjalo vprašanje, kdo stoji za organizacijo manifestacij, za tem množičnim gibanjem? Zaslišali so vrsto žena in naпослед le izvedeli, da je prišla mednje »visoka gospa, v črni obleki, s črnim klobukom in naočniki«. Pa so začeli mrzlično iskati po vsej Ljubljani in po desetih dneh odkrili — da sem to jaz!

Odpeljali so me na komando karabinjerjev na Rimsko cesto. Brigadir je bil neki kapetan, visok človek. Ko me je zagledal, je rekel:

»Tako torej. Visoka gospa, v črni obleki, s črnim klobukom in naočniki. Vi ste tista, ki jo iščemo!«

»Da,« sem pogumno odgovorila. »Jaz sem tista! Ali vas lahko vprašam, kaj bi radi od mene?«

Brigadir je rekel:

»Demonstracije so bile v Ljubljani, tega vam, mislim, ni treba dopovedovati posebej. Vi ste napisali tisto nesramno prošnjo. Tako brezobzirni ste bili v tistem pisanju do naših oblasti, saj nas niste z eno besedico ničesar prosili, temveč samo zahtevali, naj izpustimo internirance. In še nesramne laži razširjate povrh, češ da so v internaciji otroci slovenskih družin, ki da umirajo od lakote. Gospa, to je laž in kaj takega si mi ne bomo dovolili!«

Toda prav tisto jutro je prišel iz Italije transport z interniranci in na svoje oči sem videla uboge starčke, može in otroke kot žive skelete. Komaj so se držali na nogah. Ko sem se spomnila tega dogodka, sem kapetana prijela za roko in mu rekla:

»Z menoj pojdite, gospod kapetan, pa vam pokažem te uboge ljudi. Cel transport jih je in prav zdajle se zadržujejo v Marjanišču.«

Na te moje besede ni dal nobenega odgovora. Molčal je še dolgo za tem, slednjič pa le spregovoril:

»Tudi vaša hči je zaprta, kot vem. Zakaj niste naredili prošnje za njeno izpustitev? Poglejte, koliko prošenj je že napisanih!«

Povedala sem mu, da smo tako prošnjo že napisali. Zakaj pa naj bi, sem rekla, delal prošnjo za izpustitev zapornikov vsak človek posebej. Če imate takšen kup prošenj, katerega ste mi pokazali, potem mi, prosim povejte, kdaj bo rešena tista na dnu? Medtem bo tisti že mrtev! Mislim, da zares zadostuje

ena sama prošnja, tisto pa smo vam že izročili v imenu vseh internirancev Ljubljane in Slovenije. Rešite vse, naenkrat jih izpustite na svoje domove in ne rešujte posameznih primerov s tiste grmade papirjev!

Argumentov je bilo dovolj, zato vodja karabinerjev ni mogel najti niti besedice v svojo obrambo.

Še in še so me zasliševali in dolge štiri ure sem stala kot ukopana pred njimi, ko pa mi je bilo vsega dovolj, sem pogumno rekla:

»Tako. Vse sem vam povedala, zdaj pa grem domov!«

Kapetan ni črhnil niti besedice, in ko sem stopala po stopnicah tiste hiše na Rimski cesti, so se mi od strahu, da pridejo za menoj, tresle noge.

POVEJTE, KJE STE DOBILI TO PISMO

Slava Tarman

Z Zimo Vrščajevo sva delovali v ilegali, poznali pa sva se že dolgo poprej, saj sem imela v oskrbi celo njenega očeta in sina. Nekega dne, dobro se še spominjam, pa je spet potrkala pri nas in rekla:

»Slava, določili smo te, da boš nesla visokemu komisarju Grazioliju protestno noto.«

»Če ste me določili, potem bom izpolnila ukaz!« sem odgovorila, reči pa moram, da mi je bilo ob mislih, kako težaven korak imam pred seboj, več kot tesno pri srcu.

Na dogovorjeni dan sem šla na trg in noto sem tudi že imela pri sebi. Ko sem prišla v mesto, so se od povsod zgrinjale množice žena, mater in deklet. Protestno zborovanje smo začele na Kongresnem trgu, od tam pa odšle proti banovini na sedanji Prešernovi cesti. Fašisti gotovo niso pričakovali kaj takega in so več kot nesramno silili v nas, tako da mi ni preostalo drugega, da sem se zaradi note, ki sem jo nosila s seboj, pomešala med množico. Besni vojaki so nas začeli razganjati, toda v meni je tlela ena sama skrb: nalogo, ki mi jo je zastavila Osvobodilna fronta, moram opraviti. Za vsako ceno moram izročiti protestno pismo visokemu komisarju za Ljubljansko pokrajino. S težavo sem se prerinila v ospredje razjarjene množice in že sem se znašla za vrati poslopja, ki so se naglo zaprla za menoj in nekaterimi drugimi tovarišicami. Fašisti so me dobesedno vlekli gor, toda Graziolija ni bilo! V pisarni je sedel njegov sekretar Vizjak. Začudeno je gledal v nas, potlej pa vprašal:

»Kaj hočete od nas?«

Ko sem mu izročila pisanje, je spet zapičil svoj ostrí pogled vame in moje spremljevalke:

»Povejte, kje ste dobili to pismo?«

Odločno sem mu odgovorila, da sem na poti na trg naletela na množico žena, ki me je potiskala s seboj. V tistem hipu pa se je pojavila neka ženska in mi rekla: »Če že greste tja gor, potem vzemite še tole! In mi je stisnila tele papirje v roko.«

»Ali nas imate za tako neumne? Ali morda sami verjamete svojim besedam?« je siknil Vizjak.

Medtem so prišli v pisarno še nekateri drugi višji oficirji in zahtevali od mene, naj pismo preberem. Odvrnila sem jim, da italijanščine ne obvladam

Vladimir Lakovič: Mati, 1968, olje

in da niti ne vem, kaj da je zapisano na papirju. V tistem trenutku pa me je Vizjak prijel za rame in odpeljal k oknu.

»Poglejte to množico,« je rekel. »Takoј pojdite dol in pri priči zahtevajte, naj se ljudje razidejo, sicer bomo ukrepali drugače.«

»Kaj naj sirota naredim jaz!« sem rekla in pobesila roke.

»V redu!« je odgovoril zdaj že bolj strogo. Pozvonil je in že je bil pri njem detektiv.

»Legitimirajte se, da bomo sploh vedeli, s kom imamo opravka!« je rekel prišlec v civilu.

»Verujte mi,« sem rekla, »da sem odšla od doma brez legitimacije.«

»Ali res nimate osebne izkaznice?« je detektiv še bolj začudeno vprašal.

»Ne, pri sebi je nimam!« sem odločno odgovorila.

Spogledali so se in že začeli živahno razpravljati v italijanščini. Hitro sem spoznala, da se stvar ne bo kaj prida končala.

»Pojdimo!« je rekel.

Odšla sem z njim. Govoril je slovensko in tudi sicer je bil vso pot proti našemu domu zelo prijazen z menoj. Ko sva stopila v stanovanje, sem mu sprva seveda pokazala legitimacijo in ga začela vnovič prepričevati, da bi jo bila zagotovo vzela s seboj, če bi bila vedela, kaj se mi bo pripetilo. Pa tudi kavo sem mu bila skuhal, v trdnem prepričanju, da se bom tako izmazala iz stiske.

»Gospa,« je rekel v čudno spakedrani govorici: »Spokajte. Greva!«

Takoј sem spoznala, da se stvar ne bo dobro končala. Na policiji sem potlej vse popoldne tja do osmih ali devetih zvečer sedela za vrati in kdorkoli je vstopil v prostor, je zapičil svoj pogled vame. Nočilo se je že, ko je stopil do mene spet neki detektiv in me odpeljal v šempetrsko vojašnico.

Zdaj sem tu in živa duša me več ne reši, sem si govorila in spreletavali so me kaj tesni občutki. Pa tudi zapornice so kar silile vame z vprašanji, kaj da je bilo danes in kako da so Italijani reagirali na naše zahteve. Organizacija obveščanja — o tem sem se hitro prepričala — je bila tako brezhibna, da sem se tovarišicam, ki sem jih srečala v zaporu, dobesečno čudila, od kod imajo tako natančne podatke, odkod tako brezhibno oceno političnega položaja.

Nekaj dni pozneje so me začeli vnovič zasliševati. Za vsako ceno so hoteli zvedeti, kdo mi je dal protestno pismo. Ko pa mi je bilo vsega dovolj, sem se pogumno uprla:

»Če me ubijete!« sem rekla, »vam ne morem povedati drugega, kot to, kar sem izpovedala že v samem začetku!«

»Ne imejte nas za norca!« je spet vzrohnel zasliševalec, jaz pa sem vztrajala pri odločitvi, da ne bom o vsem črhnila niti besedice, pa če me tudi razsekajo pri živem telesu.

Tri mesece sem delila dobro in zlo s svojimi sotrpinkami v šempetrski vojašnici, dokler se nisem znašla v Kopru, v tistem zloglasnem zaporu, ki ga ne bom nikoli pozabila. Sprejel nas je upravnik in nam zaradi naše upornosti razkazal temačno, vlažno klet, ob koncu pa rekel, da se moramo pokoravati njihovemu redu. Da moramo natanko vedeti, kaj nas čaka, če se bomo samo še enkrat z eno besedo uprle. Ob vodi in kruhu in še kako drugače, da bo potekalo naše življenje v zaporu, je rekel in nas pomenljivo gledal s svojimi zlobnimi očmi.

Pet žensk se nas je stiskalo v mali jetniški sobici. Pestile so nas vse močje težave in bolezni in človek bi bil skoraj obupal nad življenjem. Napadale so nas garje in druge nevšečnosti, pa je vendarle prišel tisti srečni dan.

Kapitulacija Italije! V koprskie zapore so vdrli partizani. Direktor zaporov in tista osovražena paznica, ki nam je prizadejala toliko gorja, sta jim padla v roke. Fantje so z orožjem v rokah hiteli od celice do celice in osvobajali zapornike. Na dvorišču kaznilnice so nas potlej razvrstili in ne morem vam povedati, kakšni občutki so me naenkrat prevzeli. Če bi živela tisoč let — nikoli ne bom pozabila tega snidenja z našimi fanti v tistem sončnem septembru. Bilo je to nekaj tako veličastnega, tako ganljivega, da mi še danes solze zalijejo oči, ko se samo spomnim tega dogodka, pa čeprav je bil tedaj za menoj samo del trnove poti, ki sem jo kot zavedna Slovenka prehodila v vojni.

Pa sem le srečna, da sem poslušala glas svojega srca in da sem izpolnila velik ukaz, ki je tujcem povedal, da smo ljudje. »Veš,« mi je rekla zadnjič vnujinja, »tako zelo sem ponosna na tebe, mami!«

Zapisal Matija Maležič

100-LETNICA PRVEGA SLOVENSKEGA TABORA V LJUTOMERU

Na prvem slovenskem taboru v Ljutomeru, 9. avgusta 1868, je slovensko ljudstvo prvič po kmečkih puntih jasno in odločno spregovorilo — to pot ne toliko za svoje socialne, kakor nacionalne pravice. Tako je taborsko gibanje eno izmed štirih velikih demokratičnih gibanj v zgodovini slovenskega naroda.

POLITIČNE RAZMERE V AVSTRIJI V 60 LETIH PRETEKLEGA STOLETJA

Poraz v bitkah pri Magenti 4. junija in pri Solferinu 24. junija 1859 pomeni vojaški, politični in finančni bankrot Bachovega absolutizma.

Predvsem je bilo treba popraviti zavoženo državno gospodarstvo. Zato je avstrijski vladar s patentom z dne 5. marca 1860 sklical pomnožen državni svet, ki je zasedal od 31. maja do 28. septembra 1860, da bi rešil vprašanje financ. Državne blagajne so namreč zevale od praznine, razen tega pa je Bachov absolutizem zapustil za sabo 2265 milijonov goldinarjev državnega dolga. Režim je »investiral« skoraj samo v vojsko, prodal pa družbam celo državne železnice. Zato so bili vsi člani pomožnega državnega sveta že takoj spočetka edini v tem, da absolutizma ni mogoče obdržati, kajti rešitev finančnega vprašanja je bila odvisna od reforme državnopravne zgradbe države.

V državnem svetu pa sta se izoblikovali že takoj spočetka dve stranki: centralistična, za katero je stalo nemško liberalno meščanstvo, ki je hotelo vladati enotni državi in nadzorovati celotno državno gospodarstvo, obenem pa ohraniti Nemcem vodilno vlogo v državi pred drugimi narodi, in federalistična, za katero je stala konservativna aristokracija, ki je zahtevala široko avtonomijo kronovin in dežel (deželno-kronovski fevdalizem), kajti prav v njih je skušala ohraniti ostanke svojih zgodovinskih predprav. Zato je razumljivo, da so se jim pridružili poljski šlahtiči, češko plemstvo in tirolski klerikalci.

Poleg teh tako imenovanih zgodovinskih narodov so bili v okviru Avstrije še kmečki narodi, kot Ukrajinci, Slovaki, Slovenci. Tako je borba med federalisti in centralisti, ki je obenem še kazala razredne koristi dveh vodilnih raz-

redov, plemstva in meščanstva, obvladovala šestdeseta leta tem bolj, ker so se v borbo nujno vpletali tudi narodnostni boji avstrijskih narodov, stoječih na različnih stopnjah svojega razvoja.

Kljub temu da je zahteval državni svet reforme v državnem vprašanju, je bila pot do ustavnega življenja še dolga, saj si je dvor skušal zavarovati tudi vnaprej čim več pravic in čim večjo oblast. Ne samo ker so bili federalisti v državnem svetu v večini, temveč tudi zaradi Madžarov ni bilo mogoče več obdržati centralizma, čemur se je pridružil tudi vladarjev odpor do meščanstva in njenega liberalizma. Cesar je tako izdal 20. oktobra 1860 oktobrsko diplomu, ki je bila federalistična in je komaj predstavljala senco ustave.

4. februarja 1861 je bilo imenovano ministrstvo Rainer—Schmerling. Glavna osebnost v kabinetu Schmerling je bil zastopnik desno liberalnega vele-nemštva in seveda centralist. 26. februarja 1861 je izšel februarski patent, ki se je sicer skliceval na oktobrsko diplomu, a je njen okvir močno presegel. Zakon o državnem zastopstvu in deželni redi za kronovine v zahodni polovici države, ki so bili patentu priloženi, so ustvarili temelje za ustavno življenje — sicer zelo omejeno, vendar bi smeli ta patent imenovati februarsko ustavo. Zakonodajno oblast sta po tej ustavi izvrševala državni zbor in vladar.

Sicer pa je bila to polovična ustava, saj ni uvajala niti tistega, kar je za pravo ustavno življenje nepogrešljivo. Poznala ni niti imunitete poslancev niti odgovornosti ministrov, zloglasni paragraf 13 pa je določal, da vlada lahko tedaj, ko državni zbor ne zaseda, v nujnih primerih ukrepa sama s pogojem, da naknadno za te ukrepe ne išče odobritve v državnem zboru, temveč da o njih samo poroča. Vse to je odpiralo vrata samovoljnosti vlade. Še nadalje pa je vlada zatirala svobodo govora in tiska.

Glavni in najtežji problem takratne Avstrije pa je bila rešitev madžarskega vprašanja, saj so le-ti vodili najostrejšo opozicijo. Zmeraj hujša rivaliteta med Avstrijo in Prusijo v Nemški zvezi, ki je grozila, da se bo zaostrila v oboroženi spopad med obema državama, je prisilila avstrijskega cesarja da se je sam lotil reševanja madžarskega vprašanja, zavedajoč se, da bo ob pasivnem odporu Madžarov težko voditi vojno.

Notranjepolitično življenje in tudi pogajanja z Madžari je začasno pretrgala vojna, ki se je razbesnela poleti 1866 na severu s Prusijo in na jugu z Italijo. V odločilni bitki pri Kraljevem Gradcu 3. julija je doživelo avstrijsko orožje strahoten poraz in tri dni kasneje so Prusi prodrli že skoro do Dunaja. V Italiji pa so zmagali Avstrijci in v bitki pri Custozzi 24. junija porazili Italijane, 20. julija pa je Wilhelm Tegetthoff, rojen Mariborčan, v bitki pri Visu porazil moderneje opremljeno italijansko mornarico. Pruski »železni« kancler Bismarck nikakor ni imel namena, da bi uničil Avstrijo kot državo, ki so ji vladali Nemci in ki jo je nameraval vpreči v svoj politični voz, razen tega se je zbal francoskega napada, zato je sklenil z Avstrijo 26. julija premirje, 23. avgusta pa mir v Pragi. Po tem miru Avstrija ni bila le izrinjena iz nemške zveze, temveč je morala priznati tudi njen razpust, obenem pa privoliti v »novo oblikovanje Nemčije brez udeležbe avstrijskega cesarstva«, kar je pomenilo toliko, da bo Nemčijo združila Prusija. Z Italijo je bil sklenjen mir 3. oktobra na Dunaju. Po njem je morala Avstrija kljub zmagi prepustiti Benečijo prek Napoleona III. Italiji. Beneški Slovenci so prišli s tem pod Italijo.

Avstrija je bila torej izrinjena prav tako iz nemške zveze kakor iz Italije. Zanj je prišel čas, da opusti svoj neplodni, na legitimizmu sloneči zunanje-politični koncept, ki je stal avstrijske narode potoke krvi, da najde te svoje narode in jim ustvari primeren dom. Toda tega spričo različnih interesov

Vladimir Lakovič: Človek in stolp, 1955, olje

plemstva in meščanstva, kakor tudi zaradi zapletenosti narodnostnega vprašanja tako različnih narodov z različnimi stopnjami razvoja od zgoraj nikakor ni mogla uresničiti. Sledeč imperialističnim ciljem je v politiki sedemdesetih let uprla svoj pogled na Balkan.

Namesto da bi našla Avstrija sedaj samo sebe in svoje narode, jim dala pravice, ki so jim pripadale, pa se je v občutku slabosti, da maloštevilni nemški narod ne bo mogel obvladovati že prebujenih slovanskih in romanskih narodov, začela približevati nekoč upornim Madžarom, s katerimi se je pogodila za nadvlado nad ostalimi avstrijskimi narodi. Tako je prišlo 1867 do nesrečnega dualizma, ki je razdelil državo v dve polovici. V Avstrijo (takrat se je pravzaprav imenovala »v državnem zboru zastopana kraljestva in dežele«), kjer naj bi Nemci vladali Čehom, Poljakom, Ukrajincem, Slovencem, istrskim in dalmatinskim Hrvatom ter Italijanom, kolikor jih je bilo znotraj avstrijskih državnih meja; druga državna polovica je bila Ogrska, kjer so Madžari krotili Slovake, Hrvate v banovini, vojvodinske Srbe in erdejske Romune. S tem so si Nemci in Madžari razdelili vlogo ječarjev nad drugimi narodi, ki jim je bilo določeno, da se bore odslej samo za drobtinice.

Grenka je bila pilula, ki jo je moral požreti avstrijski parlament z izglasovanjem dualizma. Priznati pa moramo, da je nemška liberalna buržoazija to priložnost vendar izkoristila, da je pri sestavljanju nove ustave za avstrijsko državno polovico izvila prej tako trdovratno absolutističnemu vladarju marsikatero državljansko svoboščino. Nova ustava je bila sprejeta 21. decembra 1867 in je ostala v bistvu nespremenjena do propada Avstrije 1918.

Posebno pomemben je zakon o državljanskih pravicah, in sicer v dvojnem pogledu: zakon zagotavlja enakost državljanov in osebno svobodo, torej pravice, ki se nam zde danes same ob sebi umevne, ki pa so bile za tisti čas velika pridobitev. Zakon obenem zagotavlja popolno svobodo vere in vesti, nadalje, da ne more biti nihče prisiljen udeleževati se verskih prireditev, potem, da je cerkev kot vsaka druga družba podvržena državnemu nadzorstvu in končno o svobodi znanosti in državnem nadzorstvu šolstva, s čimer je močno okrušil konkordat.

V enem vprašanju pa je nemški liberalizem še zmeraj slepomišil, namreč pri tako zvanih »pravicah«, ki bi jih naj imeli nenemški narodi v ustavi zagotovljene. Te »pravice« je v ustavi zloglasni paragraf 19 takole določal: »Vsi narodi države so enakopravni in vsak narod ima nedotakljivo pravico ščititi in gojiti svojo narodnost in svoj jezik.« Ta ustavni člen pa je predstavljal zgolj prazno frazo, saj nikoli niso bili sprejeti izvršilni zakoni, da bi jih res uvedli v življenje. Tako je ostalo vse po starem: uradovalo se je v vseh deželah še dalje v nemščini, nemški uradniki pa so obsedeli na svojih mestih in pošiljali nemške dopise slovenskim županom, s sodišč pa nemške pozive slovenskim kmetom in jih na vasi, razen učitelja in župnika živ krst ni razumel. Prav tako pa so ostale tudi šole — zlasti srednje — nemške. Borba, da se paragrafu 19 dodajo izvršilni zakoni in uveljavijo prav vse narodnostne pravice, je bila osnova za tabore, ki jih je omogočil dokaj liberalni novi zakon o društvih in shodih z dne 15. novembra 1867, saj je ta zakon prvič dovoljeval sklicanje velikih shodov pod milim nebom.

Takratna Avstro-Ogrska je bila dežela, če izvzamemo Švico in Francijo, v kateri je bila najvišje zagotovljena osebna svoboda in pravna varnost — enega vprašanja pa ni rešila, in to narodnostnega vprašanja. Zato je bilo več vzrokov: različni interesi buržoazije in aristokracije (nasprotujoči si razredni interesi); različni narodi in njihovi interesi (predvsem slovenskih in nenemških); pa tudi različne gospodarske in kulturne stopnje razvoja narodov.

POLITIČNE RAZMERE PRI NAS V ŠESTDESETIH LETIH PRETEKLEGA STOLETJA

V novo dobo smo stopili Slovenci kot izrazit kmečki narod brez lastnega meščanstva, kajti meščanstvo naših mest in trgov, čeprav v pretežni večini slovenskega rodu, je bilo nemško usmerjeno. To je bila velika pomanjkljivost za dobo, ko je bilo meščanstvo vodilen družbeni razred, ki je s svojo liberalno ideologijo pospeševal politični in kulturni napredek. Mesta — zlasti na Štajerskem in Koroškem — so bila prave ponemčevalnice. Podeželje pa je obvladovala duhovščina, ki je sicer ponekod mnogo storila za narodnostno osveščanje kmečkega ljudstva, vendar je prav to dejstvo narekovalo, da se je slovenska politika pomikala po konservativnih tirnicah, medtem ko se je ponemčeno meščanstvo vnelo za liberalna gesla. Konservativnim načelom so se morali, zlasti v cerkvenih vprašanjih, podrežati tudi vsi slovenski politiki, ki so bili po svojih nazorih liberalci, vsaj dotlej, dokler se ni izoblikovala mladoslovenska stranka. Vse prepogosto je prav svetovni nazor odločal o narodnostni opredelitvi in konservativna slovenska politika je izrinila iz slovenskih vrst liberalne elemente prav tako v mestih, kakor na podeželju, ki so zaradi liberalnih in svobodomiselnih gesel prehajali v nemški tabor.

Na domačem političnem nebu je v šestdesetih letih vedril in oblačil konservativni dr. Janez Bleiweis, ponižen navzgor, oblasten navzdol, je vodil »oče slovenskega naroda«, kakor so ga njegovi pristaši radi imenovali, silno oprezno politiko. Njegovi sodelavci so sledili federalistom, misleč samo na Kranjsko, pri tem pa pozabljali na rešitev narodnostnega vprašanja pri Slovencih na Štajerskem in Koroškem. Ta staroslovenska politika ni mogla prijati slovenskim štajerskim politikom z dr. Jožetom Vošnjakom na čelu, ki so bojevali trd narodnostni boj na naši severni meji. Zato je razumljivo, da so se kasneje pridružili Levstikovi mladoslovenski opoziciji.

Če smo se hoteli Slovenci izoblikovati kot napreden narod — in samo kot tak na našem vetrovnem ozemlju lahko obstali — smo si morali poleg inteligence ustvariti tudi lastno meščanstvo oziroma pridobiti domače meščanstvo za slovenstvo, s čimer bi se obenem naše narodnostno gibanje premaknilo s konservativnih na naprednejše pozicije. Za pridobivanje vsaj dela meščanstva za slovenstvo so si pridobile mnogo zaslug čitalnice. Te so se ustanovljale v naših mestih in trgih od 1861 dalje in pritegnile v svoj krog z gojitvijo družabnosti in z »besedami«, to je akademijami s petjem narodnih budnic, deklamacijami, igrkami in tudi s predavanji del meščanstva in ga narodnostno osvetlile. Čitalnice pa so pogosto vplivale tudi na podeželsko okolico.

Kmetje pa so videli, da borba v deželnih zborih nič ne pomaga, saj so tudi najmanjše pravice Slovencev Nemci redno preglasovali.

Čitalniški krogi med ljudstvo niso zahajali; med ljudstvo je prirejal zlete predvsem ljubljanski Sokol, prav tako je pošiljal med ljudstvo dr. Bleiweis svoj več kot skromni časnik Novice. Toda že to skromno delo je zadoščalo, da se je slovensko kmečko ljudstvo prebudilo, da nismo tu neki Kranjci, Korošci, Štajerci itd., ampak da smo vsi Slovenci. To ljudstvo je po šestih letih ustavnega življenja doseglo pri volitvah v deželne zbore v začetku 1867 prav viharen uspeh, ki je povzročil še močnejši utrip narodnostnega življenja doma, pri nasprotnikih pa začudenje in strah. Na Kranjskem so prišli tedaj vsi mandati v kmetijskih občinah in v mestih ter trgih v slovenske roke, prav tako se je obnesla Goriška, kjer se je število slovenskih mandatov dvignilo od treh na šest. Prodoren uspeh je dosegla tudi slovenska Štajerska, ki

ni imela leta 1861 še nobenega poslanca v graškem deželnem zboru, leta 1865 je dobila prvega (dr. Razlaga), sedaj pa so Slovenci pobrali že vse mandate v kmečkih občinah, tako da so poslali v graški deželni zbor kar sedem poslancev, med njimi takega preizkušenega borca za narodne pravice, kakršen je bil dr. Josip Vošnjak. Celo na Koroškem je število slovenskih glasov močno naraslo, čeprav si Slovenci tam niso izbojevali nobenega mandata.

Ta veliki uspeh, ki ga je doseglo slovensko kmečko ljudstvo, je nudil poznejšim pobudnikom taborom dovoljno jamstvo, da bodo ti številčno in moralno uspeli. Dr. Valentin Zarnik pa ga je pravilno označil v Novicah, kjer je zapisal, da »zdaj šele smemo reči, da je slovenski narod v resnici na svetu, da živi, da se zrelo politično giblje in da nismo samo narodopisen pojem.« To je bil temelj za bližnji boj za zedinjeno Slovenijo. Ker so staroslovenski poslanci glasovali za dualizem, pri čemer se je dal dr. Toman podkupiti s tem, da mu je vlada dala koncesijo za zgraditev gorenjske železnice, so morali ob taki zavesti ljudstva v domovini nujno doživeti polom. Staroslovenska stranka je izgubila tla pod nogami. Kljub Bleiweisovemu prizadevanju je vendar politično vodstvo slovenskega naroda prešlo na radikalnejše in naprednejše mladoslovence, ki so šteli v svojih vrstah vrhove tedanje slovenske književnosti: neupogljivega in pravzaprav demokrata Frana Levstika, simpatičnega pripovednika Josipa Jurčiča in svetovno naobraženega Josipa Stritarja. V mladoslovenskem gibanju je vodila slovenska štajerska. Mladoslovinci so ustanovili v Mariboru kot glasilo časnik Slovenski narod, katerega prva številka je izšla 2. aprila 1868, že prejšnje leto pa je začel izhajati konservativnejši Slovenski gospodar, tednik, namenjen predvsem podeželskemu ljudstvu. Slovenski narod je urejal razgledani Anton Tomšič, ki je že isto leto pridobil za sourednika Josipa Jurčiča. V mladoslovensko gibanje se je vključila večina štajerskih slovenskih politikov, ki so bili tudi sicer napredno usmerjeni. Med njimi dr. Josipa Vošnjaka, ki je prvi spoznal važnost gospodarskega napredka slovenskega ljudstva, mariborskega odvetnika dr. Ferdinanda Dominkuša, ki si je pridobil kasneje mnogo zaslug za slovensko uradovanje na sodiščih, v Halozah je deloval napredni liberalni duhovnik Božidar Raič, Slovenske gorice pa je prebujal posestnik Dominik Čolnik. V Ljutomeru je skromno delal dr. Jakob Ploj, še bolj živahno pa je postalo v tem kraju, ko je prišel tja dovtipni in tudi po svetovni politiki razgledani dr. Valentin Zarnik.

Iz kmečkih vrst je izhajalo zmeraj več slovenske inteligence, ki je prevzemala voditeljsko vlogo v narodnostnih bojih, pri čemer so prednjačili inteligenti v svojih poklicih (odvetniki, zdravniki), čeprav se je pridružilo temu gibanju tudi mnogo profesorjev in učiteljev. V povsem nemških šolah vzgojena inteligenca se je mogla vneti za slovenstvo le po nadvladovanju višje slovenske kulture, predvsem slovenske književnosti. Vajevci so na Dunaju ustvarili jedro, okrog katerega se je zbirala slovenska višješolska mladina, sredi šestdesetih let pa je ustvaril tako jedro Stritar—Jurčičev krog, ki se mu je iz domovine pridružil Levstik. Nov vzgon slovenski književnosti pomenijo nova izdaja Prešernovih Poeszij (1866), roman Deseti brat (1866) in almanah Mladika (1868).

Spričo pogajanj z Madžari so slovenski politiki menili, da je napočil čas, ko bi lahko dosegli kaj več kot gole drobtinice z vladne mize, namreč nekakšno zedinjeno Slovenijo. Tako so se 25. septembra 1865 slovenski politiki sešli v Mariboru in sklenili mariborski program, ki pa je bil mrtvorojeno dete in po njem se slovensko narodnostno vprašanje ni dalo rešiti.

Vojna 1866 in zlasti položaj, ki je nastal v Avstriji po njej, sta vse take misli zavrgla, prodrlo je spoznanje, da je za naš narod edino rešilno prirodno pravo, torej borba za Zedinjeno Slovenijo.

Prvi je proti zgodovinskemu pravu in mariborskemu programu nastopil dr. Janko Sernec. Politiki so morali spoznati, da je narodnostna ideja v Italiji porušila vso zgradbo zgodovinskega prava in legitimizma in povedla Italijane k zedinjenju in da se je na zedinjenje pripravljaj tudi nemški narod v Nemčiji, pri čemer se je morala Avstrija odpovedati vsakršni zgodovinski »pravici«. 27. septembra 1866 so se po občnem zboru Matice slovenske v Ljubljani sestali politiki iz slovenskih dežel in se izrekli za prirodno pravo.

Zaradi zmage Prusije v vojni 1866 so najjasnejše slovenske politične glave začele računati z možnostjo, da bo Nemčija v prizadevanju po združitvi vseh Nemcev porušila Avstrijo in si pridobila češke in alpske dežele do Jadranskega morja. S tem bi prišli Slovenci v sklop nemške države, kar bi slej ko prej povzročilo našo narodnostno smrt. Edina rešitev za nas bi bila združitev z drugimi slovanskimi narodi. Te misli ni poudaril le Luka Svetec, ampak tudi Vošnjak in Fran Levstik.

IDEJA ZEDINJENE SLOVENIJE

Ta misel se je prvič pojavila v revolucionarnem letu 1848 v krogu »Dunajske Slovenije«, v katerem so bili slovenski študentje in inteligenca. Bleiweis je ideji nasprotoval.

V začetku 1861. leta so začeli Slovenci zbirati podpise za spomenico, v kateri so zahtevali enakopravnost slovenščine v šolah in uradih, prav rahlo pa so izrazili v njej tudi željo po združitvi slovenskih pokrajin v »eno najvišje administrativno poglavarstvo«. Spomenico z 19.386 podpisi so izročili Schmerlingu, ki pa je Slovencem poklonil drobtinico z odlokom 15. marca 1862, naj se na sodiščih »po potrebi« in po »možnosti« uraduje s Slovenci slovensko. Odlok je nudil slovenskim odvetnikom možnost, da so začeli vlagati na sodišča slovenske vloge, pri čemer pa so naleteli na močno sabotažo nemških uradnikov.

Kot že rečeno, se ideja Zedinjene Slovenije pojavi v mariborskem programu, ki pa je bil mrtvorojeno dete.

In končno zahtevajo Zedinjeno Slovenijo na taborih — uresničena pa je zahteva v našem času.

SLOVENSKI TABORI

Tabore je omogočil dokaj liberalni zakon o društvih in shodih z dne 15. novembra 1867, saj je ta zakon dovoljeval sklicevanje velikih shodov pod milim nebom.

Pobudo za prirejanje taborov je dal Fran Levstik, močno je pa vplival češki zgled, kajti Čehi so začeli temeljito izkoriščati novi zakon o društvih in shodih. Dopisnik s Češke je poročal v Novacih 1. julija 1868: »V naši deželi je prav živahno življenje. Narod se po več krajih zbira v ljudske skupščine in se posvetuje o deželnih potrebah.«

Taborsko gibanje je pomenilo velik napredek v demokratizaciji, kajti s tabori se je prenesla borba za pravice narodov, ki se je bojevala dotlej v dunajskem parlamentu in v deželnih zborih, kjer so za te pravice nastopali poslanci, tudi med ljudstvo samo. Na taborih je ljudstvo z glasovanjem sprejemalo svoje zahteve, bili so organizirani z vsemi parlamentarnimi običaji. Ta njihov pomen je dobro občutil zlasti dr. V. Zarnik, ki je zapisal v pozivu na

ljutomerski tabor v Novicah 19. julija: »S tem dejanjem stopi (narod) iz čitalniškega radovanja in rajanja prvikrat samostalno na politiško polje.«

S pripravami za prvi slovenski tabor so začeli v Mariboru v drugi polovici junija. Tedaj se je zbral v Mariboru začasni odbor z deželnim poslancem dr. Matijo Prelogom na čelu. Ta odbor je sprejel predlog zahteve, ki bi jih naj ljudstvo na taborih sprejelo. Predlog je bil dokaj konservativno usmerjen, ni imel širokega slovenskega koncepta, pač pa se je zanimal predvsem za tedanje konkretne lokalne in pokrajinske štajerske probleme. Zato je njegov predlog zahteve obsegal naslednje točke: Pomnožitev števila štajerskih poslancev, v štajerskem deželnem odboru naj bi bila dva odbornika Slovenca, namestništvo v Gradcu (deželna vlada) naj dobi slovenski odsek, določi naj se rok, do katerega se morajo uradniki na slovenskem Štajerskem naučiti slovenskega jezika, ustanovi naj se slovenska gospodarska šola, slovenski jezik naj dobi enakopravnost v šolah. Predlog je bil zelo zmeren in skromen, važno pa je, da je dr. Prelog povabil vse, ki bi se z njim strinjali, na posvetovanje 7. julija v prostore mariborske čitalnice. Razpravljali naj bi o predlogu zahtev in določili kraj prvega tabora. Vendar so slovenski rodoljubi na tem zboru presekali z drobnjakarstvom, celotni program zradikalizirali in se zmenili za štiri glavne točke, ki naj se predlože ljudstvu na vseh taborih. Sprejeli so revolucionarno geslo iz leta 1848, ki daje vsakemu narodu pravico, da je na svoji zemlji svoj gospod in kot prvo točko postavili zahtevo po Zedinjeni Sloveniji.

Ker je bil določen za kraj prvega tabora Ljutomer, se je ustanovil tam pripravljalni odbor, v katerem so bili med drugimi dr. Jakob Ploj, dr. Valentin Zarnik in Ivan Kukovec. Odbor se je moral obrniti na graško namestništvo, da dovoli tabor, a ta ga zaradi točke, ki je zahtevala Zedinjeno Slovenijo, ni dovolilo. Odbor se je nato brzojavno obrnil na notranjega ministra Giskro, ki ga je v smislu liberalnih tendenc tedanjega avstrijskega meščanskega ministrstva dovolil. Dr. Valentin Zarnik je objavil v Novicah 29. julija z naslovom »Prvi slovenski tabor« vabilo na udeležbo. V njem je med drugim rečeno: »Namen tega tabora je, da se gola in suha teorija, skrita pod paragrafom 19. državnih osnovnih postav, od vseh strani posveti in da visoka vlada in naši slovenski državni poslanci izvejo natanko in nadrobno, kako si naš narod ob bregovih Mure in Drave dejansko izpeljavo narodne ravnopravnosti misli in predstavlja.« Prvega avgusta je izšlo nato vabilo k udeležbi v Slovenskem Narodu. Vabilo, ki ima naslov »Dragi rojaki«, je podpisalo 19 rodoljubov. Zanimivo je, da tudi oklici na kasnejše tabore poudarjajo, da so se naši predniki pred 1000 leti posvetovali o javnih zadevah pod lipo, kar nam sedaj novi zakon po tolikšni dobi zopet omogoča.

Tabor je bil napovedan za nedeljo 9. avgusta ob 3. uri popoldne v Sršenovem logu zunaj Ljutomera. Južna železnica je dovolila za udeležence iz drugih krajev polovično voznino do Ormoža. Večina gostov je prišla v nedeljo dopoldne in opoldne. Ljubljanskih prvakov ni bilo med njimi, iz Ljubljane je prispelo le nekaj Sokolov.

Razumljivo je, da je prireditelje skrbelo, »kakšna bodo naša prva poskušanja v političnem meetingovanju«, kakor se je izrazil dr. Zarnik. Šlo ni samo za to, da se zbere dovoljna množica ljudstva, kajti le veliko število je moralo imponirati oblasti, temveč tudi za to, kako bo ljudstvo sprejelo govore in se sploh na taboru vedlo. Zato je bil že dopoldne posvet v čitalnici. Na njem so sestavili resolucijo.

Ob treh popoldne se je vodstvo tabora s pojočimi Sokoli na čelu napotilo ob streljanju topičev v Sršenov log. Kraj je bil primerno izbran: pašnik s po-

sameznimi drevesi, na jugu in zahodu lepo zasenčen z gostim drevjem. Na kraju je v veliko veselje že vrelo ljudstva, ki sta mu izmenoma igrali dve godbi. Mnogi udeleženci so prinesli s seboj slovenske trobojnice.

Organizacijsko je bil tabor zelo dobro pripravljen, vse se je odvijalo po strogo parlamentarnem običaju in ob veliki disciplini ljudstva, ki se je razen na romanjih prvič zbralo v tolikšnem številu — to pot, da glasuje za svoje pravice. Tabor je odprl ljutomerski župnik dr. Klemenčič, ki je poudaril, da daje ustava pravico do shajanja in posvetovanja pod milim nebom, da pa je potreben pri tem red, zato je predlagal za prvosednika rojaka in znanega ilirca dr. Radoslava Razlaga, kar je bilo takoj sprejeto. Dr. Razlag je poudaril, da se nismo smeli tisoč let shajati na prostem, da izrabimo sedaj to priložnost, da se bo vsaj bodočim rodovom godilo bolje. Poprosil je zborovalce, da ga kot predsednika poslušajo v vseh rečeh, pri čemer so zborovalci klicali: »Bomo, bomo!« Opozoril jih je, da sme govoriti samo eden, da pa bo dobil besedo vsak, kdor bo zanjo prosil, češ da »smo tu pametni možje v posvet zbrani«. Nato razglasi, da se bo shod posvetoval o paragrafu 19 ustave, ki ga je nato prebral.

Že med njegovim govorom so začeli zborovalci vpiti »Živijo!« in po tedanjem običaju vihteti s klobuki. Tedaj se je Jurčič obrnil k dr. Vošnjaku in rekel: »Led se že taja. Sedaj smo na dobrem.«

K prvi točki resolucije — o uvedbi slovenskega jezika v urade — je govoril domačin Ivan Kukovec. Po govoru je predsednik točko prebral in ob vprašanju, kdo se z njo strinja, so dvignili vsi roke. Zastavil je tudi nasprotno vprašanje, pa nihče ni dvignil roke. Ko so razglasili, da je prva točka sprejeta, so nenadoma zagrmeli topiči, ki so grmeli nato ob sprejemu vsake točke in naznanjali — spretna režija prirediteljev! — tudi okolici, da hoče slovensko ljudstvo postati gospodar na svoji zemlji.

Naslednji govornik je bil dr. Zarnik, ki je zahteval uvedbo slovenskega jezika tudi v cerkveno poslovanje.

Z gromovitim glasom je Božidar Raič zahteval uvedbo slovenskega jezika v vse šole.

O gospodarstvu je govoril dr. Matija Prelog.

K glavni točki resolucije, to je o Zedinjeni Sloveniji, je v pesniškem jeziku in z mnogimi govorniškimi okraski govoril zopet Božidar Raič, ki je govor končal z besedami:

»Z zedinjenimi močmi si pomagajmo, kar nas Slovencev živi na zemlji, združimo se v eno celoto! Združimo se, ker smo bratje in sinovi ene matere!«

H koncu se je oglasil še dr. Jože Vošnjak, ki je obsodil dualizem, nato pa zahteval, da dobi paragraf 19 ustave izvršilne zakone.

Zborovanje je trajalo pičli dve uri, vsi govori so bili kratki, jedrnati in udarni, vsi govorniki so se znali v njih prilagoditi ljudskemu pojmovanju, mišljenju in čustvovanju.

Pomen prvega slovenskega tabora so sodobniki pravilno ocenili. Ta dan so imenovali zgodovinski dan in Jurčič je v Slovenskem Narodu zapisal tele pomembne besede: »Če pomislimo, da se je tu prvič javno in naravnost vrgla med narod velika, za nas edino rešilna misel zedinjenja slovenskih dežel; glede na to, da smo tu začeli politične moči iskati, kjer jo imamo, namreč v narodu; da smo važen korak storili na potu po katerem nam je ljudstvo pripeljati do večje politične zrelosti in živerega udeleževanja pri splošnih celoto zadevajajočih stvari.«

Tabori so torej vsebovali vsaj v zametku najvažnejše elemente začetkov narodnoosvobodilne borbe, katere vrhovno načelo je, da postane narod go-

spodar svoje zemlje in svoje usode, pri čemer pa so politični voditelji menili, da ga je spričo dolgega življenja v suženjstvu treba k temu vzgojiti. Zanimivo je, da so tudi zagrebški Slovenci čutili, da mora narod sam postati kovač svoje usode, ko so ljutomerski tabor brzojavno pozdravili z besedami: »Državni in deželni zbori so za nas mrtvi; celo politična akcija je prešla v narodne tabore.«

Prav dejstvo, da je ljudstvo samo spregovorilo, pa je preplašilo ljubljanske staroslovenske prvake, ki so se predvsem bali, da bi jim zdrknilo vodstvo naroda iz rok.

Ljutomerski tabor, ki se ga je udeležilo 7000 zborovalcev, je sprožil vrsto taborov. Tabora v Žalcu 6. septembra se je udeležilo že 15.000 ljudi, govorili so na njem o istih zahtevah, kakor na ljutomerskem, vsi vidnejši štajerski politiki. Zganili so se tudi Korošci, ki so sklicali za 29. september tabor v Bistrici pri Pliberku, ki ga pa oblasti niso dovolile. Iskra je preskočila na Goriško. 18. oktobra se je v Šempasu pri Gorici zbralo okrog 12.000 taboritov.

Na vse te tabore ljubljanski prvaki niso poslali nobenega zastopnika. Na sevniškem taboru je ljudstvo prvič odklonilo eno izmed resolucij, namreč zahtevo o zgraditvi mostu prek Save, znak, da resolucij niso sprejemali kar tjavdan. Vnela se je tudi Notranjska, višek taborovanja pa je tabor v Vižmarjih nad Ljubljano 17. maja; tega tabora se je udeležilo 30.000 udeležencev iz vseh slovenskih dežel, za Zedinjeno Slovenijo pa je govoril tudi sam dr. Bleiweis.

Gibanje za Zedinjeno Slovenijo je kajpak najbolj bolelo Nemce in nemškarje. Da bi to gibanje zajezili, so začeli sklicevati na slovenskem štajerskem tako imenovane Verfassungstage, kjer so dokazovali, da bi bila odcepitev slovenske štajerske od ostale škodljiva in da je nemški pouk v šolah koristen. Vsi ti zbori so žalostno propadli, saj se nobenega ni udeležilo več kot 400 ljudi.

Vsega skupaj je bilo v Sloveniji 18 taborov, ki se jih je udeležilo 150.000 Slovencev in glasovalo za Zedinjeno Slovenijo. To je bil pravi narodni plebiscit. Tabori so razvneli narodno zavest in pometli z ostanki provincializma.

Obenem s tabori se je začela akcija za Zedinjeno Slovenijo tudi v deželnih zborih, najprej na štajerskem, potem na Goriškem, na koncu pa tudi na Kranjskem.

Toda medtem so se časi presukali na slabše in to je povzročilo, da so tabori morali prenehati, da se je uresničitev Zedinjene Slovenije umaknila v bodočnost. Zaradi nemške zmage v nemško-francoski vojni 1870/1871 so avstrijski Nemci dvignili glave. Vlada je začela razglašati zahtevo po Zedinjeni Sloveniji za protiustavno. Ko je zavladovalo 1871 Auersperg-Laserjevo ministristvo, se je začel čas najhujšega nemškega pritiska na Slovence. Bila je to doba plenjenja slovenskih časnikov, prestavljanja slovenskih profesorjev in uradnikov v nemške kraje, terorja nemške manjšine in silnega pritiska pri raznih volitvah.

Še enkrat so se v stari Avstriji slovenske ljudske množice tako razgibale kakor nekoč na taborih. Bilo je to v zadnjem letu prve svetovne vojne, ko so prav tako na velikih shodih zradikalizirale program majniške deklaracije in na vsa usta zahtevale Jugoslavijo, Zedinjeno Slovenijo v okviru Jugoslavije, sen, ki so ga sanjale cele generacije našega naroda, nam je prinesla šele narodnoosvobodilna vojna, ki pa je tudi v družbenem pogledu pretrgala zvezo s preteklostjo.

(Po pripovedovanju prof. Boga Teplyja in drugih virih zapisal M. Liška)

Vladimir Lakovič: Tihožitje, 1956, olje

SPOMIN NA DR. JOŽETA POTRČA

Bilo je pred dobrimi sedmimi leti. Založba »Rad« je začela izdajati zbirko poljudnoznanstvenih knjižic o vprašanjih zakona in družine. Dr. Potrča sem kot glavni urednik zaprosil za sodelovanje. Rad je pristal, saj so mu bila zamotana in občutljiva vprašanja zakona in družine blizu. Kot človek in komunist pa je čutil povrh še dolžnost, da zanesa tudi v to najožje področje družbenega življenja čimveč jasnosti v prizadevanjih za boljše, bolj človeške odnose.

Odločil se je za temo »O vzgoji mladine za enakopravne odnose v ljubezni in zakonu«. Češ, saj je prav mladina najbolj izpostavljena kaj raznim, često hudo škodljivim teorijam in teorijicam o obnašanju in odnosih v ljubezni in zakonu.

Že najini prvi razgovori so očitno potrdili, da Potrč ni le poznavalec problemov, katerih se je lotil, marveč tudi nenavadno kritičen oblikovalec svojega lastnega besedila; pa čeprav se je kazalo drugim že dobro, zanesljivo in polno vsebine. Skoraj vselej, kadar je prišel v Beograd na zasedanje zvezne ljudske skupščine, nas je obiskal in v besedilu še kaj spremenil, predložil boljšo formulacijo kake misli in podobno. Tudi kar iz Ljubljane, po telefonu, je kdaj zaprosil, da se kaj doda ali spremeni. Da, le redkokdo dela tako vestno, je tako samokritičen, tako čudovito odgovoren za to, kar napiše. To nas je prijetno presenečalo, spravljalo nas je v občudovanje.

Dr. Potrč je bil strog, zelo strog s seboj in s svojim tekstom, hkrati pa zelo dostopen za najmanjše pripombe in nasvete drugih. Tudi če ni pristal, če je imel pomisleke, je to izražal z veliko takta in tankočutne obzirnosti. Često ga je to zablelo s sogovorniki v vsebinsko bogate razgovore, polne misli in razmišljanj, ki so odkrivali splet vprašanj, o katerih bi se morala bolj čutiti naša, marksistična beseda. Obžaloval je, da se ta vse premalo sliši.

Kako je bil dr. Potrč obziren do piscev posameznih prispevkov, očitno priča dejstvo, da je načelnim znanstvenim pripombam, ki od njih ni odstopal, vselej sledilo še pismo avtorju z obvestilom, katere pripombe vse ima in čemu. Ni maral, da bi pisci zvedeli zanje šele iz natisnjenih besedil. »To se mi zdi kakor zaseda,« mi ni rekel le enkrat.

Tako je ravnal tudi s piscem tehle vrstic. Vsako besedo je tehtal, z marsičem se je strinjal, marsikaj pripomnil — dal v razgovor. In ta nepozabni, dragoceni razgovor je bil temeljit. Za to mu ni bilo žal časa. V trezni in človeški besedi mladim, kdorkoli jo je spregovoril, je videl tudi svojo besedo, svoje sporočilo, v pomoči pri tem eno od svojih družbenih obveznosti.

Pri vsem tem pa se ni kazala le njegova velika preudarnost, marveč njegova skromnost. Ko sem v omenjenem delu citiral neko njegovo zelo lepo in tehtno mesto o potrebi deprivatizacije spolnega nagona, me je tovariško, s prizvokom prošnje, a tudi odločnosti zaprosil, naj misel ostane, ker je splošna, poznana, priznana vrednota, naj pa se ne citira kot njegova. Nobeno dopovedovanje o lepoti njegove formulacije ni pomagalo.

Zadnjič sva se videla v bolnišnici »Dr. Dragiče Mišovića« v Beogradu. Tja so ga nujno prenesli iz skupščinske klopi. Imel je veliko obiskov. Obisko-

* Pisec gornje spominske črtice, glavni urednik založniškega podjetja »Rad« v Beogradu, se je prvi od Potrčevih sodelavcev odzval pobudi Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, da se spomni česa značilnega v pokojniku kot prispevek za življenjepis, ki izide prihodnje leto v Izbranim delu hkrati s celotno bibliografijo Potrčevih spisov v redakciji inštituta pri založbi Obzorja.

Naslednji predavanji pa prinašamo v spomin na pokojnika ob 5-letnici njegove smrti (3. oktobra 1963).

vali smo ga tudi mi in tovariši iz »Medicinske knjige«, kjer je prav tako sodeloval. Na vprašanje, ali mu je kaj dolg čas, je odgovoril: »Ne, ni mi dolg čas. Obiskov imam kakor v Ljubljani, pa tudi knjig mi ne manjka.«

In res, na njegovi bolniški mizici jih ni manjkalo. Tudi v tujih jezikih. In z vso vnemo je začel govoriti o njih, s pritrjevanjem ali s prigovori k posameznim stališčem, zlasti k tistim o vprašanih zakona in družine. Pa je ležal hudo bolan, ob prepovedi, da bi karkoli delal in se razvnel.

Milisa Mijušković

O NARODNEM HEROJU JOŽETU LACKU

Dr. Jože Potrč

Draga mladina!

Danes vas bom seznanil z življenjem, z delom in bojem Jožeta Lacka, kmeta-komunista iz okolice Ptuja, ki je dal za osvoboditev našega ljudstva življenje. Ko proslavljamo štiridesetletnico ustanovitve Komunistične partije Jugoslavije in se spominjamo vseh, ki so žrtvovali svoje najdražje in se vpisali v zlato knjigo naših velikih in zasluženih mož, se prav posebno spominjamo tudi tega izrednega moža, saj se je izkazal zares velikega borca in zvestega člana naše partije, ki je bil pripravljen prenesti vse napore in muke, ter je to pripravljenost dokazal s svojo junaško smrtjo. Hkrati se bomo spominjali tudi njegovih soborcev, ki so že prej v dolgoletnih skupnih bojih sodelovali in tudi v izredno hudem ter neenakem boju proti okupatorju skupaj z njim padli. Med vsemi borci je Jožeta Lacka doletelo največ muk, kakor je tudi že leta prej imel največji delež pri političnem in organizacijskem delu v ptujskem okraju. Lackovo delo pa se ni omejevalo le na ptujski okraj, znan je bil med naprednimi borci v vsej Sloveniji. Može, kakor je bil Jože Lacko, bodo vedno služili za vzor, posebno naši mladini, zaradi svoje zvestobe idealom socializma in zaradi vseh lastnosti, ki jih je naš heroj v tako lepem številu razvil.

Bil je res izreden mož, krepak značaj, široko razgledan, vedno se je izobraževal in je zavestno vse svoje znanje posvečal boju za lepšo prihodnost našega ljudstva in za socializem. Bil je delaven kmet, spoštovan kot dober gospodar in družinski oče, ki se je pa vedno menil tudi za skupne koristi delovnih ljudi. Že mnogo prej, kakor je postal komunist, je bil izvoljen za občinskega odbornika. Njegov politični vzpon pa je začel po šestojanuarski diktaturi, ko je začela uspešno delovati tudi v ptujskem okraju Komunistična partija. Kako je postal Lacko komunist? Stanoval je v Novi vasi v najbližji okolici Ptuja, kjer so imeli delavci svoje male domove. Leta 1928 je bila ustanovljena prva organizacija Komunistične partije v Ptuj. Priprave so potekale že nekaj let, tako da so volitve 1927 že pokazale razmeroma lep uspeh za listo delavcev in kmetov in za njenega kandidata Marcela Žorgo. Največjo zaslugo, da smo dobili Lacka za revolucionarno pot, ima eden od prvih članov KP v Ptuj, Lackov sosed, železničarski delavec Voda. Sploh je bila prva organizacija med železničarji jedro revolucionarnega dela v Ptuj. Za Jožeta Lacka je bilo odločilno, da je prišel v stik z našimi naprednimi železničarji. Ko sem se jaz vrnil 1932. leta iz zapora, kamor me je poslala šestojanuarska diktatura, sem kmalu izvedel tudi za Lacka, ki sem ga prej poznal le zelo

površno. Še nekaj let so bili sestanki pri Vodi, kamor je prihajal med drugimi tudi Kidrič, pozneje pa je že organiziral sestanke in celo partijsko konferenco za severovzhodni del Slovenije Lacko. Kmalu smo namreč postali vsi pozorni na sposobnosti, na resno predanost naprednim idejam in na veliko energijo novo pridobljenega člana partije. Leta 1940 je postal Lacko zaradi velikega ugleda, ki ga je užival kot predan in sposoben revolucionar, član CK Komunistične partije Slovenije. Ko so prišli za naše ljudstvo in za partijo dnevi Hitlerjeve okupacije, je pokazal Lacko v najhujših razmerah boja, ki se sploh dajo zamisliti, svoje izredne sposobnosti in zvestobo, posebno ko je nazadnje padel v roke gestapovcem. Tedaj se je obnašal tako hrabro in herojsko in pokazal tako visoko dostojanstvo neomajnega borca, da služi in tudi bo služila njegova plemenita moralna podoba kot zgled za posnemanje. Ne samo da je imel moč prenašati vsakovrstno mučenje, ohranil je globoko vero v zmago pravice in lepših idealov socializma in je to svojo vero do poslednjega diha izpovedoval.

Ko se danes z ljubeznijo spomnimo moža, ki je toliko dal svojemu ljudstvu, se tudi sprašujemo odkod je črpal tako moč. Kakor daje on velika bogastva svoje plemenite osebnosti nam vsem, tako je tudi sam sprejemal ideale in najlepša čustva iz življenja in boja našega ljudstva. Vse, kar je lepega v človeškem življenju, tovarštvo, zvestoba, družinski odnosi delovnega človeka, ljubezen do otrok in do njihove srečnejše prihodnosti, vse to je prišlo do veljave v življenju Lackove družine. Ko namreč govorimo o osebnosti junaka našega osvobodilnega boja, moramo govoriti tudi o vseh njegovih sobojevnikih, kajti šele takrat je njegova podoba popolna. Pred nami vstaja podoba družine delovnega človeka, tudi podoba žene-matere, ki je boj svojega moža ne samo razumela, temveč mu tudi pomagala in ga pri tem podpirala. Vsa leta ilegalnega boja v bivši Jugoslaviji in še prav posebno pod okupacijo je bila Lackova žena aktivna soborka ob možu in je končno tudi žrtvovala življenje v koncentracijskem taborišču. Zato je spomin nanjo hkrati spomin na njeno požrtvovalnost in na njeno moralno oporo možu in vsem soborcem, ki so družino poznali.

Noben človek ne pade z neba kot heroj. Res je, da so ljudje tudi v tem pogledu že od rojstva različni, vendar ni junaško srce neka samo prirojena lastnost, temveč se to lahko v življenju zelo razvije pri prav vsakem človeku, če le delujejo lepi in plemeniti vplivi na mlado srce. Trd življenjski boj, v tem boju pravilna podpora, mogočni zgledi, ki vlečejo, vse to krepi značaje. Seveda pa najbolj navdušuje in krepi človeka v boju lepota idealov, za ktere se bori. Odkar je Lacko poznal svetle ideale socializma in delavsko gibanje, tega mogočnega nosilca socialistične prihodnosti, se mu je godilo kot nam vsem, obogatila se je njegova duša, našel je najgloblji smisel svojega življenja: živeti, delati, boriti se za te ideale pa tudi žrtvovati vse zanje, kar koli bi življenje od njega zahtevalo. Tako se rodi človek heroj, tih in skromen, toda notranje žilav in borben. Njegovo silno zvestobo, njegovo junaško naravo niso razodevale velike ali glasne besede, temveč le dejanja in kakšna tiha pripomba. Če danes gledamo nazaj na tisto dobo, se nam zdi vse tisto hrabro zadržanje pred policijo malenkost v primerjavi s strahotami, ki so pozneje prišle in so jih hrabro prenašali vsi, celo žene in otroci. Vendar brez tiste velike moralno politične šole, to je brez ilegalnega partijskega boja med vojnama, ne bi nikdar mogla najti hrabrost širokih množic našega ljudstva.

Moralno politično vodstvo v boju so nujno morali dobiti v roke tovariši, ki so se v takem boju urili in krepili svoje značaje. Lacko je bil med tistimi, ki je kmalu dajal lepe zglede hrabrega, ponosnega vedenja pred razrednim

sovražnikom, toda tudi on je sprejemal od tovarišev silne spodbude za takšno oblikovanje svojega revolucionarnega značaja. Od mnogih primerov mi je ostal v posebno živem spominu pogovor s Francetom Krambergerjem, železniškim delavcem, enim od prvih članov partije v Ptuj, ki mi je ob neki nevni situaciji nenadno čisto od sebe začel govoriti o potrebi hrabrega vedenja in rekel: »Res, rajši smrt kakor izdati in si nakopati sramoto.« Še danes čutim, kako globoko sem bil prepričan, da je prišla izjava globoko iz srca in ga res nič ne bi moglo streti. Potrdil je svoje besede z dejanji. Od prvega dne boja proti okupatorju so bili on, njegova žena in njegov dom v središču tega boja, padel pa je v tisti slavni bitki v Mosteh, kjer je bil Lacko ranjen in potem kmalu zaradi izdajstva ujet. Tovarišev, ki so se tako krepili v ilegalnem boju in dajali zgled drugim, je bilo še več.

Od 1935 naprej se je gibanje v Ptuj izredno razširilo, posebno med mladino. Ta je dala v narodnoosvobodilni vojni celo vrsto velikih borcev in v vojni socialistični graditvi ugledne javne delavce. Vsi so rasli in se razvijali ne samo pod vplivom novih idej in borbenih ciljev partije, temveč tudi pod neposrednim vplivom živih zgledov starejše generacije. Glas o hrabrem vedenju vseh, ki so prišli v roke policije, se je močno razširil in nam ustvaril velik moralnopolitičen kapital, brez katerega bi bil v strahotnih razmerah, ki jih je ustvaril okupator v tem delu Slovenije, nemogoče vsak organiziran odpor. Tov. Kardelj je nekoč tako lepo ocenil pomen prav takšnega revolucionarnega tovarištva s temi besedami: »Prepričanje, da te tovariš ne bo izdal, da bo vzdržal vse muke in ne bo umazal zastave naše partije, to je bilo tisto, kar je v marsičem ustvarjalo in utrjevalo ozračje tovarištva in medsebojnega zaupanja v boju za smotre, ki smo si jih bili zastavljali.« Tovarištvo in zaupanje med delovnimi ljudmi je že samo na sebi prekrasna moralna pridobitev, eden najlepših sestavin socializma. Hrabro vedenje, pa pravi tovariš Kardelj, je takrat tudi prispevalo k enotnosti naše Partije, kar je brez dvoma olajšalo in sploh omogočilo naše zgodovinske zmage.

Jože Lacko je bil v svojem zasebnem življenju zelo skromen in požrtvovalen komunist. Bil je osebnost, ki je vzbujala zaupanje pri delavcih in kmetih. Ko so leta 1938 v predvolilnih pripravah nastale težave zaradi osebe kandidata — ker je partija združevala tudi zaveznike — je bil Lacko takoj pripravljen prevzeti nase vse dolžnosti in težave predsednika odbora za volitve in se odreči v korist čim večje koncentracije naprednih sil kandidaturi. To misel je izrazil v čisto zasebnem pogovoru. Mi smo pa bili prav srečni, da je prvič vodstvo želelo za kandidata prav kmeta, in drugič, da smo imeli takega kmeta, kot si boljšega nismo mogli želeli. Razume se, da se je Lacko zavedal, kaj pomeni izobrazba. Vemo, kako velik pomen je tov. Tito vedno pripisoval ideološki rasti kadrov. Saj je znano, kako težke zgodovinske naloge je reševala naša partija in je za to bilo potrebno res ustvarjalno obvladati teorijo znanstvenega socializma. Lacko je imel majhno knjižnico in je, kolikor mu je le dopuščal čas, študiral in se zanimal za prav težke teoretske probleme. Kolikor sem jaz poznal naprednih kmetov, je bil Lacko najbolj razgledan. V delavskem kulturnem društvu Svoboda in Vzajemnost je bil Lacko znana osebnost, ki je vedno sodeloval pri diskusijah. Ko smo nekoč v predvolilnem zborovanju v boju s socialnimi demokrati sijajno zmagali, je k temu največ prispeval Lacko s svojo veliko avtoriteto kot kmet, ki je znal jasno in odločno povedati svoje misli in pokazati v nekaj potezah na bistvene delavsko kmečke interese. Razume se, da je bila oblast nanj zelo pozorna, mu pošiljala žandarje, pri njem preiskovala in ga preganjala. In ko je protiljudski režim že pripravljaj kapiulacijo pred Hitlerjem in je na zahtevo hitlerjevcev začel poostreno prega-

njati komuniste, je poslal med drugimi tudi Lacka v koncentracijsko taborišče v Ivanjico.

To je bilo že leta 1941. Nastopili so časi, ko so zahtevali ogromno od našega ljudstva, največ pa od komunistov. Lackovo delo, njegov boj in njegova mučeniška smrt so bili že večkrat opisani. Danes je podoba Jožeta Lacka in njegovih sobojevnikov, ki so se prvi uprli okupatorju v ptujskem okraju, precej znana. Vendar bo iz leta v leto razumevanje za veličino hrabrih borcev in njihovega dejanja globlje. Sele mladina, ki bo uživala plodove teh bojev in samo iz zgodovine vedela, kako huda je bila doba kapitalizma z njegovimi krivicami, nasilji in vojnami, bo lahko zares dostojno ocenila hude žrtve generacije, ki je delala in se borila pri nas za socialistično revolucijo. Vam, ki delate danes prve korake v življenje, je pa zapustil Jože Lacko naloge, ki so sicer čisto drugačne narave, vendar pa niso nič drugega kot nadaljevanje revolucije, za katero je on dal življenje.

Vas, ki ste v letih, ko se začenjate navduševati za ideale, navdihuje predvsem plemenita revolucionarna osebnost narodnega heroja Jožeta Lacka, njegova ljubezen do ljudstva, njegova požrtvovalnost, njegova neomajna zvestoba tovarišem in ljudstvu, njegova globoka vera, da vse strašne žrtve niso bile zaman, temveč bodo prišli lepši časi za naše ljudstvo in za vse človeštvo. Najbrž je take vrste vera najsilnejša vzmet, ki dviga človeka k nadčloveškemu heroizmu, tista ustvarjalna sila v človeški duši, ki ustvarja čudeže entuziazma, naporov samoodpovedi in nadčloveških dejanj. Preprost, skromen kmet, toda kmet-komunist, z globoko vero v človeka in v socializem, z naprednim, znanstvenim svetovnim nazorom, je dal celim pokolenjem zgled heroizma in žrtvoval sebe samega, da bi bili drugi srečni in za vedno osvobodjeni izkoriščanja, ponižanja, vsake vrste zatiranja in neenakopravnosti.

Tudi vi boste morali biti v življenju pogumni, tudi od vas bo življenje in socializem zahteval heroizem. Verujemo, kakor je verjel tudi Lacko, da bo to drugačen heroizem, da vam ne bo potrebno še enkrat doživljati vojnih strahot, celo ne strahot atomske vojne. Toda prav zato, ker to verjamemo, smo prepričani, da se boste vključili v boj za socializem v svetu, kakor to zahtevajo današnje razmere. Vaš heroizem je v tem, da boste nadvse ljubili ustvarjalno delo in vse napore, fizične in moralne, ki jih življenje tako obilno zahteva. Vaša hrabrost je v tem, da si boste s čutom globoke dolžnosti pridobivali vse kulturne vrednote, ki jih je v svoji dolgi in mučni zgodovini ustvarjalo človeštvo, in boste te vrednote bogatili. Hrabrost je v tem, da si boste izbrali poklic, ga ljubili in vestno izpolnjevali, da boste praktičarji in filozofi, kakršenkoli vam bo poklic. Vaša hrabrost je v tem, da se boste vsepovsod vključevali v družbeno upravljanje in svoje dolžnosti vestno izpolnjevali. Hrabrost je v tem, da brezobzirno iščete resnico in jo tudi vedno poveste. O, in še mnogo tega. Predvsem in najbolj pa boste dokazali življenjsko moč, hrabrost in socialistično zavest, če boste premagali sami sebe, mislim enako in z isto silo, kakor je to storil Lacko in toliki mnogi heroji, in če boste ljubili človeka z novo humanistično ljubeznijo. Za vso to veliko hrabrost vsakodnevnega življenja pri naporih za izgradnjo nove, socialistične družbe naj vas navdihuje vera borcev, ki so žrtvovali svoje najdražje, svoja življenja, vera v človeka in v njegov brezmejni razvoj. Ta vera je vedno ista, večno lepa vera v človekovo brezmejno ustvarjalnost in sposobnost izpopolnjevanja. Za to vero so heroji umirali, za to vero vi, nova generacija, delajte, ustvarjajte, prenašajte vse težave, fizične in moralne in zmagujte!

L. 1959

Prepisano iz rokopisa dr. Jožeta Potrča

MARKSISTI IN RELIGIJA

*Prirejeno po predavanju dr. Jožeta Potrča
v Centru za marksistično izobraževanje ljub-
ljanskih študentov.*

Kljub temu da je bilo o religiji že toliko napisanega, še vedno srečujemo nepravilna in neznanstvena gledanja na to vprašanje. Zato je prav, če razjasnimo nekaj pojmov in to obrazložimo, kakšen odnos ima do nje marksizem, in še posebej, kakšno stališče zavzemajo do tega vprašanja jugoslovanski komunisti.

V razčlembi odnosa marksizma do religije nameravam poudariti predvsem tiste zgodovinsko materialistične poglede, ki jih uveljavlja marksizem tudi pri drugih družbenih vprašanjih. V tem drugem je vzrok za razlike med buržoaznim »znanstvenim« in marksističnim obravnavanjem religije. Meščanski kritik religije gleda nanjo le z gnoseoloških (spoznavnih) osnov, torej mu je religija le kup neumnosti, zmot in predsodkov ter zavajanje nevednih ljudi. Marksisti pa iščemo v religiji tudi izraz družbenih odnosov in jo razlagamo kot eno izmed oblik zavesti v razredni družbi.

Religija je del dediščine, ki jo je naše prehodno obdobje pač moralo sprejeti kljub politični zmagi nad razredno družbo. Religija je rezultat človekovih zgodovinskih odnosov do narave in družbe ter ima — kot vsaka tvorba družbene nadstavbe — tudi svojo lastno zgodovinsko razvojno zakonitost. In s tega vidika gledamo na religijo, na njeno zgodovinsko družbeno vlogo, sprejemamo njene splošno-človeške in pozitivne prispevke in odklanjamo preživele negativne ostanke v sedanjosti.

Kljub temu, da religiji ne moremo in tudi nečemo oporekati, da je v družbeni in kulturni zgodovini ustvarila mnogo pozitivnih vrednot — spomnimo se samo na napredno prvotno krščanstvo, na kulturno poslanstvo raznih samostanov v srednjem veku, na prvo slovensko knjigo, ki nam jo je dal protestantizem itd. — ne moremo in nečemo zamolčati negativne vloge, ki jo je Cerkev imela, recimo pri napredovanju znanosti, posebno od renesanse naprej, pa tudi v nasprotovanju vsakemu višjemu družbenemu redu (sedaj socializmu).

Toda tudi pri tem nam ni predvsem do tega, da bi prikazovali, kako je religija izgubljala ugled, temveč hočemo predvsem pokazati velik napredek, ki ga je kljub vsemu nasprotovanju znanosti izbojevala. Vzemimo za primer Kopernika in njegov nauk. Splošno znano je, da se je Cerkev Kopernikovemu novemu pogledu na ustroj osončja močno upirala in pristaše te ideje celo sežigala.

Ali pa če se spomnimo Darwina in njegovega nauka o nastanku in razvoju vrst. Tudi proti njegovemu razvojnemu nauku, ki ga je objavil leta 1859, se je Cerkev borila na vse načine. In vendar je tudi tu zmagala znanstvena resnica. Cerkev je njegov nauk kljub vsemu morala priznati, čeprav šele v našem stoletju. Okoli 1920. leta je jezuitski pater Wasmann napisal knjigo, v kateri priznava darvinizem za pravilen, samo dodaja, da pa le velja, da je bog na določeni stopnji tega razvoja človeku vdihnil dušo. In leta 1950 je Papež Pij XII. — kar je še bolj zanimivo — izdal okrožnico, v kateri milostno dovoljuje krščanskim znanstvenikom in celo teologom, da se ukvarjajo z Darwinovo evolucijsko teorijo, češ da je za krščanstvo sprejemljiva, le če spet priznamo, da je bog vdihnil dušo.

In še tretji, najbolj zanimiv primer. Leta 1859 je Karl Marx objavil najbolj zgoščeno formulacijo zgodovinskega materializma, tiste revolucije v filozofiji, ki je imela tako velikanski pomen za vse družbene vede. In tudi njegov nauk je dobil od Cerkve nekdo — spet sicer pogojno — priznanje, ki je pač moralo priti, kajti znanost terja svoje prej ali slej.

Pri Marxu seveda ni šlo tako lahko, saj se je Cerkev vedno vneto borila proti znanstvenemu materializmu, češ da je amoralen, kar lahko še danes pogosto slišimo. Seveda pa je Cerkev priznala znanstveni materializem v posebni obliki. Tako na primer očita jezuit Brockmüller 1955. leta Engelsu, da je pomešal dve vprašanji: gnoseološko in ontološko, pri čemer ima za gnoseološko vprašanje odnos med mišljenjem in bitjo, med človeškim spoznanjem in resničnostjo, pri ontološkem vprašanju pa misli na razmerje med duhom in naravo, torej na razmerje med naravo in Bogom, ki naj bi to naravo oziroma vse materialno ustvaril. Gnoseološka postavka materializma, da ne določa zavest ljudi njihove biti, ampak narobe, da njihova družbena bit določa zavest ljudi, ta osnovna postavka materializma je po Brockmüllerjevem mišljenju sprejemljiva in »ustreza celo osnovni krščanski misli, da naše spoznavanje najde bit že pred seboj v resničnosti, ne da bi jo šele iz sebe projeciralo nazven«, to se pravi ustvarjalo. Kakor Marx 1859. leta — tako tolmači leta 1955 odnose med človeškim mišljenjem in resničnostjo tudi pater Brockmüller, da je namreč bit primarna, spoznanje sekundarno.

Toda z zgodovinskim spoznanjem sodobnega materializma, da zunaj narave — torej materialnega sveta, ni še kakega posebnega duhovnega sveta, se ta jezuit seveda ne more strinjati in postavlja svoj zadržek, namreč misel, da poleg človeškega duha biva še božji duh, za katerega pa priznано gnoseološko pravilo ne velja, kajti tukaj je odnos med duhom in bitjo drugačen: duh je prvoten, bit pa drugotna. Tu, na zemlji, za človeško spoznanje pa torej velja le tisto, kar je rekel Marx.

V takšnih okvirih je potekal zgodovinski razvoj med znanostjo in religijo, razmerja, katerega osnove moramo iskati v prvotni ideologiji človeka, kjer sta bili znanost in religija še vesno pomešani med seboj. Kasneje pa se je začela znanost vedno bolj razvijati in osamosvajati, v človekovem svetovnem nazoru je bilo vedno več znanstvenih elementov v pojmovanju sveta in vedno manj religioznih in mističnih, dokler ni znanost dosegla stopnje, na kateri je religijo že občutila kot oviro in nasprotje. Toda kljub temu se znanost in religija v človekovem svetovnem nazoru še dolgo — pravzaprav še vedno — družita in prepletata na najrazličnejše načine. Pomislimo na Arhimeda, velikega matematika, ki je poleg svojih genialnih odkritij fantaziral o tem, kako se je njegova duša selila kar dve stoletji iz enega bitja v drugega. Ob tem se je porodila Leninu misel: »Zveza med klicami znanstvenega mišljenja in fantazije, kakršna je religija, isti pojav, še danes, po dva tisoč letih, samo sorazmerje se je spremenilo,« namreč več znanosti in manj fantazije religije.

Vse to srečujemo še vedno. Še danes je na svetu polno ljudi, v katerih svetovnem nazoru se mešata znanost in religija v kakršnikoli obliki. Poznamo celo slavne znanstvenike, ki so nam razvozlati dotlej res najbolj skrivnostne uganke narave, pa so bili ob vsem tem verni, na primer Pasteur.

To na videz sicer dopušča misel, da religioznost ne moti znanstvenika pri njegovem delu in ne vpliva kvarno na njegove zaključke — toda o nasprotnem nas prepričajo mnoga zgodovinska dejstva, ki kažejo, da religija znanstvenika ne ovira samo toliko časa, dokler se ne loti posploševanj, to se pravi, prenašanja svojih izsledkov na družbeno področje, v splošni svetovni nazor itd.

Religija oziroma Cerkev — v našem primeru katoliška — pa ni imela vpliv samo na znanstveno delovanje, temveč si je na razne načine zagotovila tudi izredno močan in neposreden vpliv na družbeno politična dogajanja. Pri proučevanju te vloge moramo vedno upoštevati socialne osnove religije in s tega vidika ocenjevati delovanje posameznikov in množic.

Ker je Lenin Marxovo spoznanje o družbenem, razrednem izvoru religije tako visoko cenil, je tudi postavil vprašanje religije v razrednem boju na prvo mesto. Bil je prepričan, da se je treba bojevati z nedoslednostjo članov Komunistične partije. Ko so se priključili delavci-kristjani, pa je opozarjal, da ne gre »postavljati vprašanja religije na prvo mesto, ki mu nikakor ne pripada, in dopuščati cepljenje sil resnično revolucionarne, ekonomske in politične borbe zaradi mnenj ali zablod, ki so postranske narave in hitro izgublajo vsak politični pomen, ker jih sam potek ekonomskega razvoja hitro vrže med staro ropotijo«. (Socializem in religija)

Podoben odnos do vere je imela tudi naša Komunistična partija med narodnoosvobodilno vojno, ko vere ni imela za resnično oviro v boju proti okupatorju. Čeprav so reakcionarne sile med narodnoosvobodilnim bojem izkoriščale vernost nekaterih slojev prebivalstva skupaj z njihovo politično zaostalostjo za svoje protiljudske, sovražne cilje, moramo ugotoviti, da so tisoči sodelujočih v vsesplošnem osvobodilnem boju s svojim ravnanjem dokazali, da jih vera sama na sebi ni ovirala, da se ne bi bili pridružili temu naprednemu političnemu gibanju. To velja tudi za vsa leta po vojni, to je za dosedanje obdobje graditve socializma.

Kadar in kjer se je Cerkev sama zavestno postavila na drugo stran in pričela služiti nazadnjaškim silam ter izrabljati pri tem verska čustva ljudi in zamegljevati resnične družbene cilje boja, je postala tudi vernost ljudi mnogo večja ovira za njihovo sodelovanje v naprednem gibanju oziroma za progresiven razvoj družbenih odnosov. Naša Komunistična partija je med vojno strogo in dosledno leninistično prvenstveno poudarjala razredno plat vprašanja religije, torej prvenstveno političen boj za oblast delovnega ljudstva, ne pa svetovnonazorska vprašanja. O tem je leta 1944 pisal pokojni Boris Kidrič: »Osvobodilna fronta ni nikoli ogrožala vere, ne cerkve in ne duhovščine ter se ni nikoli prenehala truditi, da bi pritegnila v osvobodilno gibanje slovenski kler — tudi z njegovim škofom na čelu, dokler ni seveda višji pastir ponovno izrekel, da se istoveti z »domobranstvom«, ki predstavlja za nas najvulgarnejše narodno izdajstvo.« In nato ocenjuje slovensko Cerkev z moralno-političnega stališča: »Narodnoosvobodilno gibanje nima potemtakem prav ničesar popravljati v svojem odnosu do duhovščine, ker je vsa pravica na njegovi strani. Absolutno odgovoren pa je pred svojim narodom tisti del slovenske duhovščine, ki je šel z okupatorjem namesto z narodom, ker na njegovi strani je vse, prav vsa krivica ... Takšna je naša prva moralna ugotovitev ... Nesporno je, da je narodnoosvobodilna borba ogromno storila za moralni dvig slovenskega človeka ... Po eni strani torej moralni dvig, po drugi strani pa moralni razkroj ... Zgodovinsko dogajanje je neizprosno logično. V tem smislu je brez dvoma tudi neizprosno moralno ...« (Narodna oblast in duhovščina, Zbrana dela II, 101 sl.)

In zaključna misel v Kidričevem pisanju je bila: »Še z večjo doslednostjo kot doslej bomo izpolnjevali načela o svobodi vesti, veroizpovedi in bogočastja in še z večjo doslednostjo kot doslej bomo udarjali po narodnih izdajalcih.« (Prav tam, 103.)

In sedaj, toliko let po zmagi NOB in socialistične revolucije, ki je že v marsičem spremenila družbene osnove, iz katerih raste religija, se na mnogo

višji stopnji ideološkega boja, v izgradnji socialističnih odnosov med ljudmi, v preoblikovanju socialističnega človeka, držimo načela, da je vera zasebna in osebna stvar vsakega posameznika.

Naša zakonodaja in ljudska oblast, ki ščitita temelje naše družbene ureditve, enotnost naših narodov ter državljanske svoboščine, pa Cerkvi oziroma verskim skupnostim prepuščata zlorabljanje vere v protisocialistične namene in posamezne primere tega tudi preganjata.

Nismo pristaši »protiverske propagande«, naš »boj proti religiji« je pravzaprav le boj za znanstveno resnico, za novo socialistično etiko in za nove družbene odnose. Z vsemi silami skrbimo za razvoj napredne znanosti in za čim širše posredovanje njenih izsledkov. Brž ko smo z ločitvijo cerkve od države in šole cerkvi onemogočili neposredno in avtoritativno vmešavanje v javno kulturno dogajanje in splošno vzgojo, smo tudi že omogočili kar najbolj neposredno in pristno seznanjanje ljudskih množic in še posebej mladine z naprednimi znanstvenimi nazori. In zato danes v šolah, kljub temu da še ne ustrezajo popolnoma družbenim potrebam in zahtevam socialističnega razvoja, mladini ne vsiljujemo več verskih dogem, temveč jo seznanjamo z dosežki modernih znanosti, z resnico, ki neusmiljeno pobija vsakršne dogme in na katerih si lahko mladina svobodno snuje svoj svetovni nazor. Seveda pa tudi ni nikomur onemogočeno, da se ne bi z verskimi dogmami seznanjal v cerkvi pri verskem pouku in si morebiti po njih uravnaval svoje mišljenje.

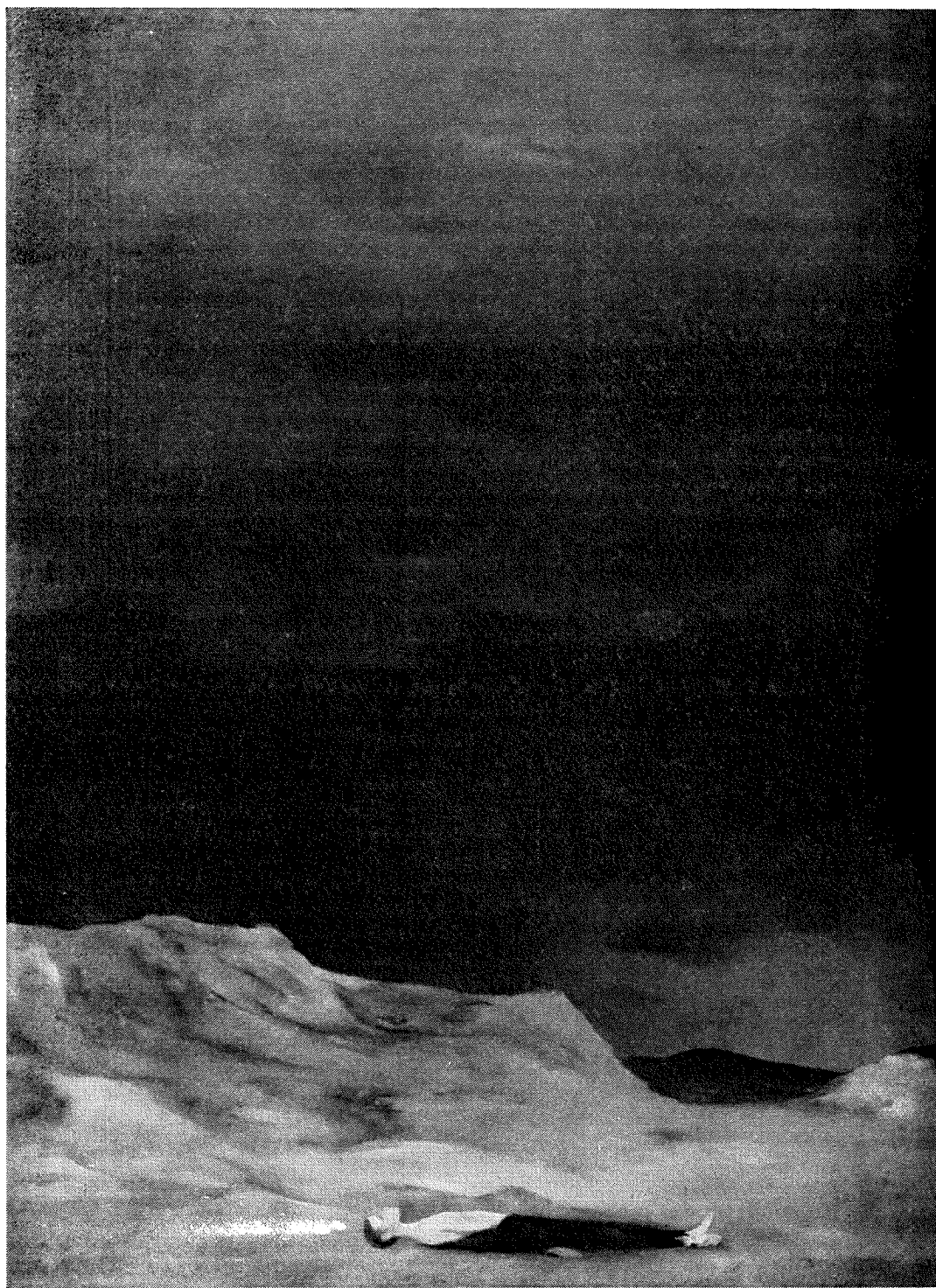
Prepričani smo, da je ideološki boj v prihodnjem obdobju več kot nujen in je treba boj za kulturni in idejni napredek povezovati s socialistično graditvijo materialnih osnov, vendar se pri tem ne spuščamo v prepire o tako imenovanih »ontoloških« vprašanjih, torej o tem, ali je bog ali ga ni. Za nas je važno le to, da znanost napreduje, in se veselimo njenih triumfov, ker ustvarjajo stvarne možnosti za odmiranje religije.

Marksistični in proletarski boj za znanstveno resnico je potemtakem nekaj drugega kot, recimo, buržoazna protiverska propaganda. Če je na primer religija dobila udarec na kakšnem področju — bodisi znanstvenem bodisi moralnem — za nas pri tem ni najvažnejše, da je udarec zadel prav religijo, ampak le to, da je človeštvo spet napravilo korak naprej v znanosti ali pa morali. Torej ne gre za to, da bi na vsak način hoteli ovreči vero, se brez kraja prepirati o verskih dogmah in dokazovati, da ni boga, temveč skušamo razširiti sodoben materialističen pogled na svet in se z vsemi silami bojujemo za to, da bi si vsak delovni človek, seveda vedno bolj gospodar narave in svoje lastne usode, na njem osnoval svoj lastni pogled na svet in dogajanje v njem.

Mehrig, ki je veliko pisal o religiji, poudarja: »Ker si je proletariat o izvoru in bistvu vere na jasnem in ker vidi v veri mrak, ki vlada povsod, kjer še ni zasvetila luč ekonomskega spoznavanja« — danes bi rekli tudi političnega, lahko pa tudi rečemo etičnega, družbenega sploh — »se odpoveduje temu, da bi ubijal mrak, ki se tako ne da odstraniti, dokler še ne gori luč, ki pa sam izgine, ko luč zagori.« (Proletariat und Religion)

Najboljši boj za duhovno osvoboditev človeka je torej boj za vsestranski napredek družbenih odnosov in predvsem za napredovanje in razširjanje znanstvenih pojmov o svetu in človeški družbi. Pri nas v tem boju dosegamo uspehe zato, ker ne storimo ničesar, kar bi zaustavljalo naravno odmiranje religije, da pa nasprotno storimo vse, da bi čimprej ustvarili take družbene razmere, v katerih izgublja in izgubi svoje korenine.

Z zmago delavskega razreda in z graditvijo socializma se namreč ustvarjajo razmere, v katerih religija vedno bolj odmira in končno odmre. V brez-

Vladimir Lakovič: Nevihhta, 1967, olje

razredni družbi je namreč šele omogočena popolna neodvisnost človeka in njegov vsestranski razvoj ter znanstveno obvladanje narave in družbenih zakonitosti, kar ga nujno slej ko prej privede do tega, da si ustvari znanstven svetovni nazor, ki bo zadovoljeval ne le um, ampak — kar je še posebno važno — tudi srce.

Vse to pa so procesi, ki dolgo trajajo in katere — naj še enkrat poudarimo — nasilen protiverski boj in groba ateistična propaganda prej zavirata kot pa pospešujeta. Naj omenimo, da je že Engels imenoval hrupno vojno napoved religiji najboljši način, da otežimo njeno naravno odmiranje. Enako je sodil tudi Lenin, ki je Bismarckov boj s klerikalci imenoval za neumnost, ki je »vojskujoči se klerikalizem katoličanov samo okrepila, stvari resnične kulture pa škodovala, ker je postavila v ospredje verske spore namesto političnih ter pozornost nekaterih slojev delavskega razreda in demokracije odvrnila od aktualnih nalog razrednega in revolucionarnega boja na najplehkejši buržoazno-lažnivi antiklerikalizem.« (O odnosu delavske partije do religije.)

Kljub temu da smo pobrali tudi nekaj te meščanske liberalne protifarške dediščine, smo se po vojni in že med njo ognili protiverski propagandi in pokazali, da nočemo — kot pravi Mehring — »plitvega, frazerskega in zagrizenega sovraštva do religije«, temveč samo koristi za resnično človeško kulturo in napredek. Zato tudi odklanjamo vse plehke protiverske in ateistične spise in priporočamo le dela tistih piscev, ki so resnično prispevali svoj delež k razvoju znanstvene misli.

Takšno stališče zastopamo tudi zato, ker hočemo tudi v naših odnosih do religioznosti delovnih ljudi dosledno uveljavljati humanizem, to se pravi, da hočemo tudi na tem področju zagotoviti kar največje spoštovanje človekove svobode in njegove osebnosti. Ni pretirano, če rečemo, da imamo v Jugoslaviji v marsičem bolj kot kje drugje, možnosti uresničiti najlepše ideje velikih utemeljiteljev marksizma, z vso doslednostjo uveljaviti načela socialističnega humanizma, vsestransko razviti človeka in dosledno spoštovati njegovo dostojanstvo, svobodo in pravice. Ena takih pravic pa je tudi spoštovanje verskih čustev. Lenin je takole označil: »Brezpogojno smo proti najmanjši žalitvi verskega prepričanja delovnega človeka, delavce pritegujemo, da jih vzgajamo v duhu našega programa, ne pa v aktivno borbo proti njihovem prepričanju.« (O odnosu delavske partije do religije.)

Do takšnih globoko humanističnih načel in obenem najbolj uspešnega boja za duhovno osvoboditev človeka smo se dokopali le na osnovi marksističnega pojmovanja religije. Takšna načela se porode logično, če znamo religiji najti njene družbene izvore, če jo pojasnujemo kot posledico nerazvitosti človeške družbe in proizvodnih sil ter nizke stopnje naravoslovnih in družbenih znanosti. In če pravimo, da je religijo rodil strah, moramo pri tem razlikovati dve vrsti religije, namreč naravno religijo, ki si jo je človek ustvaril iz strahu pred naravnimi silami, a jih ni razumel niti obvladal. Ko pa je človek že kolikor toliko zagospodoval nad naravo, se razvije druga vrsta religije — družbena religija. Ta je pa nastala iz nepoznavanja in neobvladanja družbenih zakonitosti. Ta religija ima vse pogoje za svoje razcvetanje toliko časa, dokler ne bo človek sam gospodar svoje usode. Marxova misel je, da je religija dokaz in izraz pomanjkanja človekove moči, da ni spoznal naravne sile in družbene zakonitosti — pomanjkanja, ki ga človek v brezrazredni družbi ne bo več občutil.

Toda ob tem je treba poudariti, da komunist-marksist ne more biti religiozen, ker se marksizem in religija kot svetovna nazora, kakor smo videli, izključujeta.

Izredno poučen v dveh smislih, namreč glede znanstvenosti in zvestobe velikemu boju za osvoboditev človeka, je Leninov nastop proti uvajanju religije v partijo, ko so začeli nekateri visoki predstavniki boljševiške KP, med njimi tudi pisatelj Gorki, po porazu revolucije 1905. leta iskati nekakšnega boga in si ga celo ustvarjati. Proti temu pojavu je Lenin kljub vsej svoji običajni strpnosti in humanem odnosu do vernikov nastopil izredno ostro. Lenin se je pri tem boril brezobzirno za znanstvena načela. Če je rabil pri tem izraze, ki bi sicer nujno zveneli žaljivo, jih je le zato, da poudari v prvi vrsti razredno, to je buržoazno, protisocialistično vlogo religije, ki bi marksistu vendar morala biti povsem jasna. V pismu Gorkemu namreč še posebno jasno poudarja razredni karakter religije in opozarja, da je korenina religije v gospostvu kapitala v vseh možnih oblikah: »S tem da ste olepšali idejo o bogu, ste olepšali verige, ki so vanje uklenili nezavedne delavce in mužike. Bog (zgodovinski in zemeljski) je predvsem kompleks idej, ki so se rodile iz položaja človeka, ki ga z vso silo zatirata tako zunanja narava kakor tudi razredno zatiranje, je kompleks idej, ki utrjujejo to zatiranje in uspravajo razredno borbo.«

Opozoriti pa moramo, da se tudi med marksisti po drugi strani pojavljajo nepravilna in — rekli bi — sektaška gledanja na vero ter grobe oblike protiverskega boja, kot jih poznamo iz polpretekle zgodovine nekaterih dežel. V odnosu do vere in vernih ljudi se pač kaže kulturna stopnja ideološkega boja.

Mnogokrat slišimo, da pomenita ateizem in materializem zametovanje morale, da ponižujeta človeka, ga odvrčata od vzvišenih, nadčasnih in nadzemskih ciljev, mu jemljeta vero — tolažnico... Toda če smo sredi nenehnega boja za boljše življenje in osebno srečo vsakogar, za vsestranski razvoj in osvoboditev — ne zaslužnjeje — človeka, res ne moremo več trditi, da v našem življenju ni morale, ni visokih ciljev, da smo ostali sredi tegob življenja brez — tolažbe, spodbujanja, krepitve. Mehring je videl v socializmu »veličino in vzvišenost boja, ki presega s svojo zdravilno, krepilno in tolažilno močjo vse religije, o katerih ve povedati zgodovina« — saj socializem odpira pred nami perspektive takšnih družbenih odnosov, ko človeštvo ne bo več poznalo družbenih krivic, uničujočih vojn, sramotne brezposelnosti, vsakršnega poniževanja — temveč bo vsakemu človeku omogočen vsestranski razvoj in s tem tudi dvig na višjo kulturno in moralno raven.

Vendar religije ne moremo nadomestiti samo z eno znanostjo — ampak jo lahko nadomestimo le z vsemi znanostmi skupaj, z vsemi umetnostmi in razvijanjem socialističnega humanizma in etike. Socialistični humanizem in etika postaneta namesto vere vodilo v vsakdanjem osebnem življenju in družbeni dejavnosti. Toda razvijati ju ne moremo z nekim naivnim pridiganjem in vsiljevanjem, temveč predvsem z ustvarjanjem takšnih materialnih osnov, ki bodo omogočale nastajanje novih družbenih odnosov in novih, za socializem značilnih moralnih vrednot, ki naj oplemenitijo in prekvasijo vse dosedanje pozitivne moralne vrednote človeštva in ustvarijo vsečlovečansko etiko brezrazredne, svobodne družbe. Šele v takih razmerah postajajo zavestna prizadevanja socialističnih sil uspešna in njihovi rezultati trajni. To pomeni, da le takrat dosegajo popolne in trajne uspehe, ko postaja delovni človek vedno bolj gospodar svoje usode, ko vedno bolj sam ureja proizvodne in družbene procese, ko že sam določa proizvodne in s tem tudi druge družbene odnose in si oblikuje nov smisel in vodila svojemu življenju in nima več potrebe, da bi si še umišljaj neke nadnaravne sile, jih prosil za milost ter jim žrtvoval.

Takšno je naše načelno in praktično stališče glede odnosa med marksizmom in religijo. Posebej pa smo opozarjali na odnos med komunisti in

Cerkvijo, ki ni samo odnos med marksizmom in religijo, temveč je prepleten še s celo vrsto splošnih družbenih in zato političnih odnosov. Če razglša Cerkev sodelovanje s komunisti za nedopustno in socializem za nesprejemljiv, to seveda ni religiozen, temveč političen problem, tako kot odpor proti okupatorju, ki ga je oficialna Cerkev pri nas prepovedala, ni bil problem religije, temveč politike. V teh primerih Cerkev izrablja religioznost za posebne prosvetno-politične namene, kar je največkrat vzrok za ostreje napade. Toda to bi že presegalo okvir današnje teme. »Vprašanja naših dni« — L. I. — štev. 4 — 25. V. 1960 — str. 107—110.

BORCI ZA ČLOVEČNOST

Zvone Kržišnik

Boj je večno gibalno človeške družbe, etična vrednota, ki se dinamizira v obrambi resnice, dobrote, svobode, poštenja. Zato je boj toliko star, kolikor je star človeški rod. Boriti se, pomeni, neprekinjeno napadati tujka, ki se je vgnezdil v organizmu človečnosti.

Boj se začanja, ko zavlada razdor med celicami v telesu družbe. Brez števila je bilo trenutkov, ko so maligne celice zdivjale in pobesnele ter zagrozile uničiti prvotno tkivo humanega. Nikoli se boj ni nehal in se ne bo, zakaj sile zla so enako vztrajne, kot je vztrajna človeška podstat. Neprekinjeni boj se bije za človekovo svobodno ustvarjalnost, za delo, ki edino hoče in more ubraniti razumno vrsto pred kaosom brezdušnega izbora, boj teče za mnoge vrednosti in vrline, ki so tičale v človeškem bistvu, pa jih je dolgotrajno bivanje popačilo in odtujilo. Boj divja za enakost med močnimi in šibkimi, za vse prvine in oblike človeške prostosti, za popolno obvladovanje predmetnosti, za globoko vsajeno zavest pravice, ki jo je človek-razumnik vsrkal iz prsi rednice prirode.

Blesk zgodovinske zunanosti ne more zaslepiti spoznanja, v čem je bila prava vsebina boja. Bojni vozovi Faraonov, fenicijske brze ladje, asirska in babilonska bogastva, skrivnosti indijske, kitajske kulture, neizmerni premiki narodov, homerska Troja, sporočene bajke, pripovedke, legende, križajoči se meči, gozdovi štrlečih kopij, obleganja nedostopnih trdnjav med curki razbeljene smole in točo kamenja, svet katapultov, rojev puščic in zvutih zased, drveče falange, ki jih poganjajo v boj Kserksi, Aleksandri, Scipioni, Hanibali — ves ta blesk je razgrnilo ustno in pisano izročilo, da bi vede ali nevede prikrilo pravi konflikt, ki je od vedno pretresel drobovje človeškega občestva. Ta spopad je bil vselej zgolj naša, naša človeška stvar, boj med dobrimi in upornimi angeli, boj za zgubljeni paradiž, obračun med Abelom in Kajnom, odpor zdravih celic človečnosti zoper nasilje odtujevanja. Skozi ves kič in našarjenost zunanje historije se vendar iskrijo zgledi, ki razodevajo in osvetljujejo resnično naravo boja.

Množica in človeška osebnost sta od vedno branili svojo prostost, svobodo dela in težnjo k napredku, ljubezen do družine, do domačije, do rodu in naroda. Borili sta se za naravno pravičnost v dejanjih, za enakost, za poštenje, kot ga enako pojmuje vest divjaka in civiliziranca. Tem prvinskim vrednostim

je bil človek sam ali v množici pripravljen žrtvovati toliko več, kolikor globlja je bila njegova osveščenost.

Obračamo liste v življenjski kroniki družbe. Kjerkoli odpremo to knjigo, stopajo pred nas podobe borcev vsega sveta, podobe brezimnih junakov v množicah in podobe osebnosti, ki je njih imena zaznamoval človeški heroizem.

Stokratna premoč ne ostrahi Leonide, kralja Špartancev. Zavestno gre v smrt na Termopile — z njim tisoč mož enake misli in volje. Zidovi ženskih telts ustavljajo osvajalce na obzidjih Kartagine. Iz ženskih las so spletene vrvi, te poslednje nemočne ovire za rimske legije. Padajo v prah ilirska gradišča. Pod kamnitimi grudami ostajajo mrtvi branilci: do zadnje kaplje krvi so se borili za dom, za svoje rodovne skupnosti. Vsa dolga stoletja sta v neprekinjenem boju mir in vojna, svoboda in sužnost, gradnja in nasilje. Stisnjen v okope, tabore, gozdove, gorske soteske rešuje človek sebe, dom in imetje. Požiga Atila, grabijo Franki, mori Džingiskan, pustošijo Križarji, Turki, Saraceni.

Svobodo jemlje človeku sočlovek — oni z mečem, pa tisti z bičem, verigami in okovi. Graditelji piramid, veslači na galejah, rudarji pod zemljo in v kamnolomih, sužnji, gladiatorji, poljedelci na latifundijah, na fevdih in v gubernijah, kmetje v lasti knezov, papežev, kardinalov, grofov, baronov in vse druge pisane svojati zemljiškega gospodstva, črnci, prodani na sejmihi, odgnani v karavanah in v zatohlih podpalubjih, nabiralci kavčuka, kri bruhajoči iskalci biserov, kopači zlata in diamantne rude v peklu globin, obiralci bombaža na plantažah, vsakteri garači v džunglah, na petrolejskih poljih, neskončna procesija žrtev imperialnega pohlepa — vsi ti, po imenu ljudje, so okušali samo ponižanje in verige, bolezni, glad, zobe levov in psov, sramotilne odre, udarce vseh vrst korobačev, žilavk, knut in nagajk in hkrati z misionarsko tolažbo nestrpne revolverse cevi, uprte v njihove hrbte.

Neizrekljiva beda prehaja iz davnih prek večrajšnjih dni v sedanji čas. Še boli človeštvo spomin na 16-urne dneve v dobi manufakture, še je slišen jok sušične dece izza mančestrskih statev, še zveni kletev težakov iz Liverpoola, Glassgowa, Westfalije, Lorene, Detroita, Chicaga. Vse naprej, v neizprosnem tempu snuje grozo svetovni kapital.

Divjanje rakastih celic v organizmu človečnosti se prenaša iz rodu v rod. Ropanje svobode, uničevanje življenja, zaslužnjevanje dela, teptanje enakosti in pravice — to so simptomi in izrazi neprekinjenega odtujevanja humanizma.

Zgubljenih je bilo veliko bitk, vendar človeška osnova ni nikoli podlegla. Reševala se je skozi mrakove, ohranjal jo je boj, kalila jo je vera, da ne more umreti. Spartak, gladiator iz Trakije, je povedel rimske sužnje v upor. Vse vekove so se rodili Gubci, Husi in Savonarole, da bi jih razčetrili in sežigali na grmadah, siromaki so jurišali na bastilje, ginevali komunardi na barikadah. Ponižani in razžaljeni so šli v štrajke, pod policijske pendreke, v gladovne stavke, v pregnanstva in na robije, v demonstracije, skozi solzilne pline in strojniške rafale. Vstal je Lenin, gigant človečanske misli, in zamajal množice vsega sveta. Triumfalni pohod oktobrske revolucije, veliki marš nove Kitajske, boj za rdeči Madrid in Barcelono, boj na Kozari, Drini, Sutjeski, boji XIV. divizije na Štajerskem — vsi ti silni spopadi niso nič drugega kakor del celote, del zmagovitega skupnega boja, ki ga vodi človeštvo za svoje temeljno dostojanstvo.

Kako je današnji čas? Ostale so temne sile, ostala sta zlo in odtujevanje, spremenile so se zgolj njih oblike. Nič koliko je vzporednic, ki kažejo, da se bistvo zla ni predručilo.

Ostal je politični in denarni imperializem, enakovredni gojitelj izkoriščanja, kakršnega so nekdaj snovali plodeči se visoki kapital pa lastniki fevdalnih

kmetov in sužnjev. Gangsterji s strojnicami in peklenškimi stroji so nosilci nasilja, ki bi nekdanjim konkvistadorjem, rušilcev majevske in inkovske kulture, poglajalo v lica rdečico sramu. Kako visoko so presegli gestapo, fašizem, taborišča smrti in delovne metode CIA tisto nerodno sveto inkvizicijo, ki se je zadovoljila s sežiganjem čarovnic, z ožiganjem spolovil in vrtenjem mučilnih koles! Ali so kje v zgodovini enakovredne primerjave za specializirano nasilje, ki ga predstavljajo apartheid, Ku-Klux-Klan množični naročeni umor?

Sile nečlovečnosti pustošijo. Parajo telesa narodov in ras, grozijo z atomskim uničenjem, zastrupljajo zrak s sovraštvom, teptajo kulturo in sleherno etiko, razvijajo slo brezdušne predmetnosti, potiskajo množice v slepo ulico panike in strahu, da generacija za generacijo izgublja človeški smisel za gradnjo, resnico, lepoto. Išoč izhod sega sodobni človek po slepilih, po morfiiju in heroinu, po tvarnem imetju in mehaniziranosti, po užitkih, ki jih neki nudi nasilje in samouničenje.

Kdo se upre temu razkroju? Kdo bo zdaj ubranil človečnost, tisto resnično človečnost, ki je v vekovih prebila toliko preizkušenj?

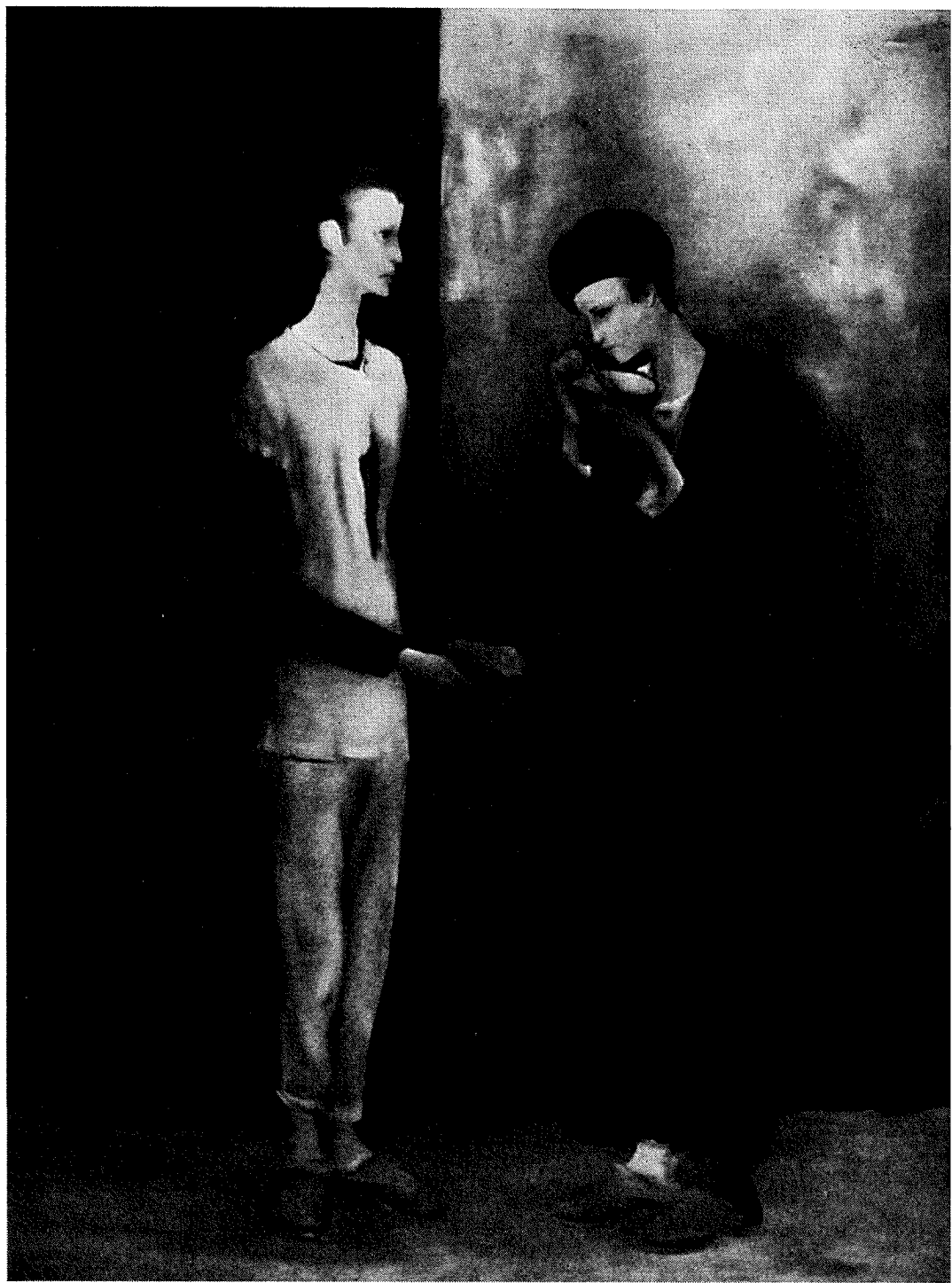
Ubrani jo bo človek sam, večni borilec s samim seboj. Neizčrpne množice bodo zgradile pregrado iz lastnih duš in teles ter zaustavile reko, ki odnaša rōdno substanco. Borci vsega sveta se bodo prijeli za rōke, uprli noge v dno struge ter zaprli zločesti pretok. Ni vzroka, da ne bi verjeli v to, zakaj bojni proces je navzoč vseskozi in vsepovsod. Ogromna večina človeštva gradi, hoče mir, prijateljstvo in bratstvo. Tako hoče Amerika Washingtona, Lincolna in Kennedyja, ona prava, človeška Amerika pod kipom Svobode, tista Amerika, ki ponuja roko sprave črnemu državljanu, pa hkrati zgrožena nad krizo svoje zavesti ječi v spoznanju, da se najgloblje zlo koti v njenem naročju. V gibanju je evropski zahod. Študentje in delavske množice ga trgajo iz družbene utrujenosti in brezbriznosti. Zaroti zoper človeštvo ponosno kljubuje prva dežela socializma, z njo številne dežele, ki izpričujejo evangelij o mirnem sožitju. Razdoru kljubujejo Vietnamci, zakopani v nezavzetih jazbinah, kljubujejo vietnamske žene in otroci, umirajoči od bomb, napalma, bolezni in lakote. Glasovi o bojnem zgledu prihajajo iz Konga, Angole, Rodezije, iz držav Latinske Amerike. Svoboda, človeška prostost, napredek, boljše življenje za množice — to so gesla, ki prižigajo žive bakle na sajgonskih ulicah, ta gesla prožijo gverilo pod Kordiljerami, netijo odpor in boj in samozrtvovanje na črni celini, vzbujajo grozljivo meditacijo Indije in bodo nekoč, morda zelo kmalu, presekala gordijski vozelski odnosov v socialistični Kitajski.

Množice stopajo v boj. Njihov boj zbujajo neomajno vero, da bo ustavljen bolni proces v celicju družbe.

Z množicami, v množicah in na čelu množic so se vselej borile osebnosti. Tudi v sodobnem času ne manjka velikanov duha, ki se zavestno bore in žrtvujejo.

Tako je dejal Patrice Lumumba, voditelj Konga: »Nobena brutalnost, nikakršno mučenje me ni nikoli prisililo, da bi prosil za milost, ker bolj želim umreti dvignjene glave, neustrašne vere in z globokim zaupanjem v usodo moje dežele, kakor da bi živela v ponižnosti in onečaščenju svetih načel.«

19. januarja 1961 so streli belgijskega kolonialnega plačanca pretrgali Lumumbovo življenje. Umrli je zaradi tragične zmote, ker ni hotel verjeti, da se je treba boriti proti barbarstvu kolonialistov z enakimi sredstvi. Verjel je, da se bodo prodane duše spremenile v otroke zemlje. Pozabiti je hotel, da so ameriški lovci na sužnje v minulem stoletju polovili v Kongu 30 milijonov ljudi. Hotel je odpustiti pridobitno vročico Leopolda II., belgijskega kralja, ko so njegovi valpti za neizpolnjeno delovno normo odsekali črncu roko ali

Vladimir Lakovič: Prošnja, 1968, olje

nogo, odpustiti, da je bil vsak beg od dela kaznovan s strelom v tilnik. Mož neukrotljive energije, vernik vročičnih oči je zaman govoril: »Afriko Afrikan-cem!«

Njegov poziv se je nemočno izgubljal v brezčutju časa, dokler ni zamrl na borčevih mrtvih ustnicah.

Humanizem, svobodni duh, resnica, pravičnost in ljubezen se selijo v novi svet, ob stran vseh trpečih. Niti črnici globoko v Afriki niti njihovi bratje v getih in asfaltnih džunglah Amerike nimajo več razloga za obup. Saj svet vendarle gre k enotnosti in bratstvu, razvoj teče in se uresničuje, čeprav se naravi razvoja ne mudi in ne zna varčevati. Najmanjši napredek je treba kupiti s strašnim razsipanjem življenj. Patrice Lumumba je bil eden tistih, ki jih je zgodovina v tem svojem razsipništvu žrtvovala za triumf svobode, za novo, vseobjemajočo človečnost, ki ne bo poznala razrednih in rasnih predsodkov starega sveta.

Zlo uporno brani svoje položaje. Dne 4. aprila letos je krogla iz ostro-strelčeve puške ubila v Memphisu voditelja američanskih črncev, dr. Luthra Kinga. Z njim je umrlo srce, ki so iz njega privrele besede: »Imam samo ene sanje. Sanjam, da bodo nekega dne na rdečkastih gričih Georgie sinovi nekdanjih sužnjev in sinovi nekdanjih sužnjih lastnikov skupaj sedli za mizo bratstva. Sanjam, da bodo nekega dne moji štirje otroci živeli v narodu, ki jih ne bo sodil po barvi kože, ampak po zaslugah. S tem prepričanjem se vračam na jug. To nam bo dovolilo, da si iz oceana obupa pretočimo kapljico upanja.«

Besede, izrečene pred množico 200.000 črncev ob vznožju Lincolnovega spomenika, so še daleč od uresničenja. Težko je verjeti, da bi štirje Kingovi otroci dočakali izpolnitev očetovih sanj.

Vendar, čeprav je mrtev črni Gandi Amerike, njegova bojna misel živi. Bojna misel, oprta na protest brez nasilja.

Nikoli ne bo pozabljen pohod, ki ga je leta 1955 začel v Montgomeryju s 50.000 črnimi brati črni doktor iz Bostona. Zbrana in molčeča v pekočem revoltu je odpešala množica. Niso se vozili z avtobusi, hodili so tedne in tedne do delovnih mest in nihče med njimi ni prekršil dogovora. Po 381 dneh bitke brez strelov se je naspotnik predal: prevozniki so morali dovoliti, da se črn človek lahko vozi skupaj z belim.

Ne bodo pozabljeni leta Kingovega boja. Živel bo spomin na protestne marše in demonstracije, ki so potekle med pljuski posmeha, žalitev in udarcev, med lajanjem šerifovih psov, ob grožnjah linča, ob toči grozilnih pisem. Živela bo podoba borca za mir, kako potuje po Ameriki in Evropi, kako zbira sredstva in moralno pomoč za boj črncev, kako brodi po getih ter jemlje jeznim mladeničem iz rok nože in bokserje v imenu Sokrata, Krista, Svetega Pavla in dragega učitelja z Gangesa. Ne bo pozabljeno, kako je dostojanstvo Kingovega odpora razoroževalo bes segregacijske inkvizicije.

Drugačen je bil Che Guevara, borec s Kube, iz Argentine, Bolivije, Guate-male... On je verjel, da se je treba proti nasilju nečlovečnosti boriti samo z nasiljem. Edina rešitev za narode, ki se želijo osvoboditi, je oborožen boj.

Bolivijske zelene baretke so ga ujele in ubile lansko jesen v šolski učilnici pri La Higuera. Dobili so ga v pest ranjenega, utrujenega po nekajmesečnem pohodu, ki sta ga imela za sabo on in njegov odred.

Junak v življenju ni klonil v smrti. »Ubijte me,« je dejal, »to dejstvo ne bo ustavilo revolucije. Jaz sem poklicni revolucionar, zato vem, da z zgubljeno bitko še nismo zgubili pravične vojne. Ubijte me in videli boste, kako umira človek.«

Ubili so ga, a niso ubili legende o Che Guevari, legende o gverilcu iz Andov, poklicnem revolucionarju, avanturistu, Byronu današnjih dni. Kakor večni karibski valovi udarjajo ob obale Latinske Amerike, tako trka človeška Che Guevarina misel na srca narodov, ki je za njihovo prostost dal življenja.

Ni predaha, ni zatišja v boju za omajane ideale človeštva. Ni pokoja za ranjene, boreče se množice, ne za slehernika, ki ga veže odgovornost do sveta.

22. novembra 1963 so počili strel v Dallasu. Krogli ciničnega morilca sta pretrgali življenjsko nit Johna Fitzgeralda Kennedyja. Padel je mož, ki je po dolгих letih hladne vojne skušal dati politiki Združenih držav novo, pravičnejšo smer. Govoril je: »Resnični cilj je mir, jaz dobro poznam vojno. Mi Amerikanci prehajamo iz ene krize v drugo, ker nismo zgradili strategije miru, ki bi bila učinkovita v svetu, v katerem živimo. Odreči se moramo politiki sile. Ne smemo hoditi po robu vojne. Utrditi moramo brezpogojni mir.«

Zato, ker je tako hotel, je moral pasti. Jastrebi so ga odstranili. Sile nečlovečnosti niso prenesle tistega, kar je obetal študentom na washingtonski univerzi: »Jaz govorim o resničnem miru, o tistem miru, ki zagotavlja, da je na svetu vredno živeti, ki omogoča ljudem in narodom, da se razvijajo, da upajo, da gradijo boljše življenje za svoje otroke, govorim o miru ne samo za Amerikance, ampak za vse ljudi, ne le o miru za našo dobo, ampak o miru za vse čase.«

Za Johnom je padel Robert Francis Kennedy. S pravo amerikansko trmo, s tisto neuklonljivo močatostjo, ki je ustvarila civilizacijo Združenih držav, je hotel nadaljevati bratovo delo. Ubili so ga v veži kalifornijskega hotela, ker je preveč razločno povedal, da stopa v tabor naprednih sil:

»Mislim, da je vprašanje, ki ga je treba najprej rešiti, vojna v Vietnamu. Odgovorni smo za smrt sto in sto tisoč Vietnamcev. V zadnjih 20 letih je Amerika drago plačala podporo, ki jo je nudila kolonialističnim vladam, krutim diktatorjem in raznim klikam brezsocialnih programov. Velika sta razočaranje in gnev črncev, ki živijo stisnjeni v getih brez možnosti izobrazbe in zaposlitve. Črnci so žrtve očitnih predsodkov, žrtve prikrite sovražnosti belcev. Brez možnosti so, da bi si izboljšali položaj in olajšali prihodnost.

Mladi po vsem svetu stopajo s svojo revolucijo naprej in nas ne čakajo. V raznih državah je zdaj mladina v odkritem uporu proti zatiranju, proti nevzdržnim razmeram sistema, ki ni dopustil napredka. Zgodovina je na njihovi strani. Jutrišnji svet bo nosil pečat njihovih idealov in njihovih ciljev. Zato se moramo z vso resnostjo poglobiti vanje.«

V vrsti borbenih osebnosti, ki usodno usmerjajo tok sodobne zgodovine človeštva, neomajno stoji tudi predsednik socialistične Jugoslavije Josip Broz Tito. Vse njegovo življenje ni nič drugega kakor utelešen boj za prastare humanistične ideale.

Letos novembra bo minilo štirideset let, kar se je v Zagrebu začel sodni proces proti petim obtožencem, ki so se z besedo in dejanjem uprli zloglasnemu »Zakonu o zaščiti države«. Ta zakon je pod strogo kaznijo prepovedoval delo Komunistične partije, ki se je borila za pravice delavskega razreda in zoper izkoriščanje delovnega človeka. Med obtoženci je bil takrat tudi 36-letni kovinarski delavec Broz.

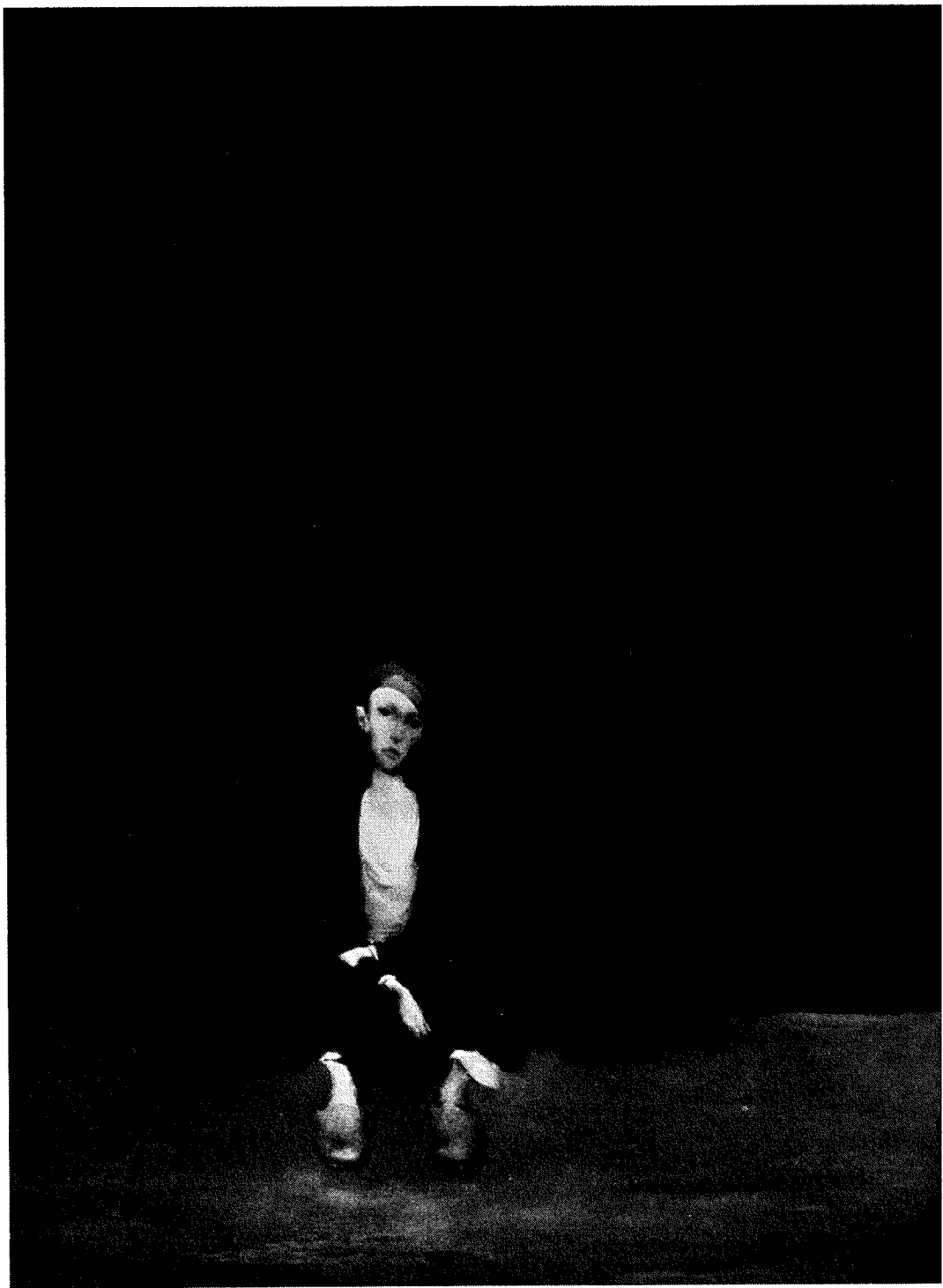
Odtlej dalje vseskozi srečujemo tega moža v prvi bojni črti zoper skrutitev človečnosti. Delal je kot revolucionar med kmeti v Zagorju in Slavoniji, v kraljeviški ladjedelnici, v delavnicah in tovarnah Zagreba in Smederevske Palanke, na robiji v Lepoglavi in Mariboru. Premagal je aretacije in mučenja, prenesel gladovne stavke.

Pred tremi desetletji je stopil na čelo gibanja, ki je moralo doslej obračunati z neizmernimi bojnimi nalogami in težavami. Josip Broz Tito je vnesel v svojo partijo človeškega duha, uredil je partijske vrste in zlomil frakcije, ki so hromile revolucionarno delo. V letu 1941 je povedel narode Jugoslavije v boj zoper fašistično okupacijo, zoper nacionalno odvisnost in zoper družbeno neenakopravnost. Kot komandant vojske, vstajajoče iz ljudstva, je porazil Hitlerjeve motorizirane divizije, odprl ranljivi bok Hitlerjeve evropske trdnjave, razbil sile kontrarevolucije. Kot državnik, oprt na najboljše človeške sile, je zmiril stara nasprotja med jugoslovanskimi narodi, razvil med njimi idejo bratstva, enotnosti, svobodoljubnosti. Zgradil je ljudsko oblast, zgradil socialistično republiko, državo, ki naj bi v njej veljala edinstvena zakonitost, da mora vse njeno dejanje in nehanje služiti koristim ljudstva.

Ponosno dvignjenega čela je kljuboval sleherni sili, ki bi hotela rušiti to človečansko zasnovo. Uprl se je Stalinu in informbirojevskim spletkam ter vsakemu političnemu ali ekonomskemu pritisku, pa naj je skušal vdirati z vzhoda ali zahoda. Vodil je gradnjo svoje ljudske države, obnavljanje vojnih ruševin in pogorišč, postavil temelje pravičnega družbenega reda, kakršnega človeštvo dotlej še ni poznalo. V osnove tega reda je vgradil vrednosti, ki so bile človeku zdavnaj odtujene, pa je hrepenel po njih s slehernim vlaknom svojega organizma: vgradil je misel, da je vsak človek gospodar lastnega dela in ustvarjenega premoženja, da je mogoče doživljati lepoto bivanja samo v miru in mirnem sožitju med narodi, da naj si narod in sleherni njegov član kroji usodo po svoji pameti in po svoji volji.

Ko bo zgodovina ocenjevala Titovo osebnost in delo, ne bo mogla mimo priznanja, da je bil ta mož v 20. stoletju eden izmed najvplivnejših in najdoslednejših borcev za humanizem, za človekovo srečo in svetovni mir. Vpregel je vse svoje izkušnje, modrost in ogenj čustev, da bi prepričal sodobnike, kako je mogoč nadaljnji obstanek človeške kulture in civilizacije samo na temelju mirnega sožitja. Nobene priložnosti ni zamudil Tito v dokazovanju, da je mir na svetu mogoč kljub različnim družbenim sistemom in kljub nasprotjem, ki razjedajo rase, vojaške bloke, razvite in nerazvite dežele.

Borci vsega sveta, borci za pravo podobo in vsebino človečnosti, stojte neomajno. Čudovita sreča je, verujemo, da je njihov živi tok brezkončen. Hočejo, morajo premagati sovražnika, ki grozi uničiti prastaro humano osnovo. Borci, množice in junaške osebnosti, ne bodo dovolili, da bi rakasto tkivo zadušilo lepoto, ki ji pravimo človek.

Vladimir Laković: Sam, 1967, olje

BORCI REVOLUCIJE O NAŠI DRUŽBI

Marjan Grampovčan

Kaj menijo nekdanji revolucionarji o naši družbeni stvarnosti, o sedanjosti? V čem je realnost njihovega današnjega gledanja drugačna od idealizma, ki so se ga navzeli takrat, ko so se srečavali z našo revolucijo. Na teh nekaj vprašanj smo želeli zvedeti odgovore.

Ne da bi sogovornike izbirali med tistimi, ki »žive od stare slave«, smo se odločili, da uporabimo edino merilo; borec-revolucionar, ki danes kot preprost človek čuti utrip sedanje družbe in seveda če je bil pripravljen odgovoriti odkrito o sebi in svoje misli posredovati drugim. Tako smo prišli do Jožeta Primožiča, Pavla Jefa, Milana Gučka, Alberta Kluna in doktorja Teodorja Tominška.

Po petnajstih letih pokoja in skoraj štiridesetih letih revolucionarnega dela je zanimivo napraviti primerjavo med nekdanjimi pričakovanji in današnjimi gledanji na našo družbo, na njen razvoj. Prosim, tovariš Primožič, katere vaše želje so se dejansko uresničile in kako?

»Moja želja je vedno bila, da Primorska zaživi v Sloveniji in Jugoslaviji. Pred vojno sem več let sicer živel v stari Jugoslaviji, pa sem kljub temu bil vedno z mislimi pri svojih ljudeh na Primorskem. Tako sem tudi v času NOB, ko mi je bila dana možnost, vso svojo energijo vložil v to, da bi uresničil to svojo željo. Prepričan sem, da se mi je izpolnila.«

To je res prijetno zadovoljstvo. Vendar z izpolnitvijo samo ene želje ne more biti ravno popolno.

»Res je. Kajti pričakoval sem, da bodo vsi komunisti, kakor v času NOB in prva leta po vojni dosledno, nesebično izpolnjevali naloge. Vendar v zadnjem času opažam vrsto sebičnih in egoističnih primerov med komunisti, celo na vodilnih položajih. To vsekakor obsojam. Če bi nekdo dejal v času NOB, da se bo moral srečevati s takimi pojavi, mu ne bi verjel. Želim samo to, da bi se posrečilo naši družbi zagotoviti zakonitost in spoštovanje moralnih norm.«

V Gorici pripovedujejo, da ste položili temeljni kamen. Od tega je 20 let. S kakšnimi pričakovanji ste polagali temeljni kamen mesta, katerega prebivalec ste?

»Nova Gorica ima svoj temelj pravzaprav postavljen v takratni politični situaciji. Tako je bilo tudi nekako razumljivo, da sem slovesno polagal temeljni kamen kot predsednik okrajnega narodnoosvobodilnega odbora. Z veliko slovesnostjo smo to opravili 13. junija pred 20 leti. Vsi smo bili prepričani, da delamo nekaj zelo smelega. Kajti okoliščine, kakršne so takrat bile, so opravičevale to samozavest. Ta samozavest se je razširila tudi na mlade graditelje.

Tudi danes se mi še vedno zdi, da smo bili takrat zelo junaški.

Nova Gorica, kakršno smo si zamislili takrat, je presegla vsa pričakovanja. Sedanja ureditev mesta povsem ustreza. Vendar menim, da še nima svoje gospo-

darske osnove. Rad bi videl, da bi jo dosegla, s čimer bi odprli nova delovna mesta za mlade, doraščajoče prebivalce tega mesta. Mislim, da je to tako imenovan družbeni problem Nove Gorice.»

Pred osemindvajsetimi leti ste začeli svojo revolucionarno pot, tovariš Jež, kot borec, osvoboditev ste dočakali kot komandant brigade. Kako ste takrat gledali na razvoj slovenske družbe in prav tako tudi jugoslovanske družbe.

»V času NOB nismo toliko razmišljali o konkretni povojni razvojni poti. Bili smo namreč predvsem zaposleni z osvobodilnimi operacijami. Razen tega smo bili takrat prežeti z idealizmom, da se to, za kar se borimo, v nobenem primeru ne more izroditi. Tako prepričanje nam je bilo dovolj.

Po končani vojni nastala notranja in zunanja situacija je razumljivo terjala drugačno usmeritev. Kljub temu mislim, da je osnova, za katero smo se borili, še danes aktualna.

V tej osnovi mislim naše slovensko narodnostno vprašanje. Izhodišča za to razmišljanje jemljem v delu republiškega izvršnega sveta, ki je svoja stališča do reforme in do odnosa republika — federacija, zelo jasno opredelil. Pričakujem, da bi se za ta stališča Slovenije v okviru skupnosti jugoslovanskih narodov morali vsi odločno zavzemati, pri čemer naj bi bilo vodilo — poštenost.«

Tovariš Jež, katera konkretna stališča izvršnega sveta so po vašem blizu rešitve in katera so še daleč.

»Slovensko vprašanje vključuje vse tisto kar dejansko narod je. To je njegov jezik, zgodovina, tradicija, ekonomika, celovitost ozemlja in tako naprej. To je vsebina, ki daje narodu življenjske pogoje in tudi njegov razvoj.

Menim, da bi moral slovenski narod svojo vsebino bolj upoštevati. Posebej bi poudaril, da razvoj slovenskega naroda in če govorimo v jugoslovanskem merilu v pogojih, ko imamo opraviti še z ostanki etatizma, ne dopuščajo dovolj sproščenega razvoja posameznih narodnosti. To ni samo vprašanje Slovenije ampak vseh narodnosti Jugoslavije. Kljub temu da je Jugoslavija relativno majhna, spriči hitrega razvoja zahteva hitrejšega reševanja ključnih vprašanj. To je lahko doseči le z reševanjem problemov, kjer se konkretno porajajo, ni pa jih mogoče reševati na ravni federacije, čeprav ne odrekam sposobnosti vodilnih organov te ravni.«

Nekateri pravijo, da je to počasno reševanje, sistemska slabost. Kaj menite o tej oceni?

»Res je problem v sistemu. Vendar moram poudariti, da sistem ni nastal sam po sebi, ampak so ga ustvarili ljudje. Zato mislim, da je sistem mogoče tudi ustrezno korigirati. Nič novega ne bom povedal, da je odmiranje administrativnega centralizma prelomnica v našem sistemu. Poudaril sem odmiranje in ne odmrli.

Ne bi smeli več toliko govoriti, kakšne pristojnosti naj bi federacija odstopila republikam, ampak bi morali več govoriti o tem, kakšne pristojnosti bodo republike odstopile federaciji. Šele tako bomo pospešili reševanje nastajajočih problemov.«

Oprostite, vendar menim, da je tako razmišljanje nepopolno. Lahko smo prepričani namreč, da se porajajo taka mnenja končno tudi v občinah in krajevnih skupnostih. Seveda, v razmerjih do republike.

»Odgovoril bi tako. Če bi iz zveznega centralizma in etatizma napravili republiški centralizem in etatizem, ne bomo rešili problemov. Pri nadaljnjem razvoju bi morali vsekakor upoštevati tudi občine, ne samo občine, ampak celo krajevne skupnosti, ki so dejansko osnovne samoupravne enote, kjer državljani rešujejo zares za njih najbolj aktualna vprašanja. Tako je jasno, kaj mislim. Večje pristojnosti občinam in njihovim samoupravnim organom.

Vsejugoslovansko vprašanje je reforma gospodarstva in družbe. Petindvajset let mineva, ko smo imeli v Sloveniji, in sicer v Kočevju, zbor slovenskih odposlancev. Takrat je bila podčrtana enakopravnost narodov. Samo nekaj mesecev za tem jo je povzelo drugo zasedanje AVNOJ.«

Kako je mogoče enakopravnost narodov povezovati z reformo?

»V času izvajanja reforme je enakopravnost narodov vse bolj pomembna. Ni prav, če bi govorili samo o bratstvu in enotnosti, ne da bi govorili tudi o enakopravnosti narodov. Če se nam posreči v Jugoslaviji popolna enakopravnost narodov, potem bratstvo in enotnost ne more biti problematično.

Osrednji problem današnjega razvoja je ekonomska reforma. Ne le Slovenije, ampak vse Jugoslavije. Zdi se mi, da gospodarske reforme ne izvajamo tako, kot je bila zamišljena. Menim, da zaostajamo pri družbeni reformi, ta pa je pravzaprav osnova gospodarski reformi, čeprav se zavedam, da je lahko resnica tudi obratna.«

Ali je po vašem mnenju vprašanje reforme tudi vprašanje enakopravnosti nacionalnih ekonomik. Ker ste že omenili, da reforma ne poteka po predvidevanjih, je mogoče sklepati, da se tudi z enakopravnostjo nacionalnih ekonomik ne moremo pohvaliti.

»Vsekakor. Z doslednostjo pri izvajanju reforme lahko dosežemo enakopravnost, o kateri je govora.«

Izvršni komite in predsedstvo ZK Jugoslavije sta z znanimi smernicami opozorila na nekatere aktualne probleme. Mislim, da ni treba spraševati o tem, kaj menite o smernicah, pač pa kateri izmed problemov zasluži vso pozornost jugoslovanske družbe, da ga je treba brez obotavljanja rešiti?

»O smernicah mislim tako. Smernice za sedaj še preveč tolmačimo, kar je nadaljevanje stare prakse. V tem dejansko izgubljammo svojo moč. Rad bi videl, da bi svojo energijo enkrat začeli trošiti v samem izvajanju. Ravno od zveznih in republiških organov bi pričakoval, da se bodo prvi lotili uresničevanja smernic, kar bi bilo v veliko pomoč osnovnim organizacijam. Bojim se, da bi do osnovnih organizacij prišle številne nove smernice, katerih zarodek so dejansko smernice izvršnega komiteja in predsedstva ZKJ. Menim, da manjka osnovnim organizacijam konkretno usmerjena akcija.

Na kongresu zveze sindikatov Jugoslavije je predsednik ZKJ tovariš Tito v govoru poudaril, da je naš sistem dober, da mu nimamo kaj bistvenega dodati in da se pojavljajo pravzaprav le nekatere slabosti, ki jih je treba odstraniti, da bi lahko šli v razvoju hitreje. Torej jasno je, da je slabosti treba odstraniti, pa naj si bodo velike ali majhne. Z nadaljnjim »filozofskim« obravnavanjem tega stališča samo zavijamo v meglo bistvo.

Zavedam se, da tako težkih problemov, na katere spominjajo smernice, ni mogoče rešiti čez noč, toda zares se bojim, čeprav je doba nekaj mesecev kratka, da smo napravili skromen korak, odkar so bile smernice sprejete.«

Kakšno vlogo komunistov vidite pri izvajanju smernic?

»Lahko iz prakse povem, da se osnovnim organizacijam ZK daje premalo prostora, premalo poudarka. Osnovne organizacije ZK so preveč oddaljene od centralnega komiteja in drugih forumov. Premalo dobivamo odgovorov na naša vprašanja, premalo odgovorov na naše zahteve, kajti mi v osnovnih organizacijah ne razpravljamo tako, kot bi višja vodstva želela. Vedeti moramo, da ljudje v osnovnih organizacijah vidijo probleme, jih najbolj čutijo, zato nam gredo večkrat tudi očitki, da smo preveč ozki, lokalni. Menim, da bi višja vodstva vse te iznešene probleme v osnovnih organizacijah analizirala in jih povezala v celoto, da bi dobili še jasno podobo stanja v organizaciji ZK. Zato ni prav, da se na pojave, s katerimi se ukvarjajo osnovne organizacije, premalo odgovarja in reagira.

*Vladimir Lakovič:
Kultura fašizma,
1941, letak*

Osnovne organizacije imajo tudi premajhno pristojnost. Večji poudarek osnovnim organizacijam gre zato, ker te delujejo tam, kjer ljudje živijo, kjer delajo, saj so dejansko one tiste, ki zasledujejo vse pojave, so osnovni oblikovalec javnega mnenja in usmerjevalec pri reševanju. Mnogokrat je tako, da osnovna organizacija te funkcije ne opravlja učinkovito, ker je dejansko premalo povezana z vodstvi.»

O teh stvareh je bilo zlasti veliko govora pred reorganizacijo ZK. Lahko bi sklepal po vsem tem, kar ste ravnokar povedali, da se po reorganizaciji ni kaj bistveno spremenilo v praksi?

»Prepričan sem, da zveza komunistov še ni v celoti reorganizirana. V tej svoji trditvi se opiram na delo osnovne organizacije. Osnovne organizacije so še vedno zaprte preveč v svoj krog in v takem krogu obravnavajo probleme, to pa je tudi vse. Osnovna organizacija ZK bo reorganizirana takrat, ko bo ta krog preteklost, mesto osnovne organizacije in komunistov v krajevni samoupravi pa sedanjost.«

Tovariš Guček, tretje desetletje mineva od takrat, ko ste se prvič srečali z našo revolucijo. Kakšna so bila vaša takratna vprašanja?

»Vključil sem se v sindikalno gibanje, ki so ga vodili marksistično usmerjeni člani organizacije Botič. To je bila organizacija privatnih gradbenikov s filialami po vsej državi. 1939. leta smo začeli s sistematično vzgojo članstva in takrat sem se dejansko seznanil z naprednimi idejami delavskega razreda. Mislim, da nisem preveč samozavesten, če trdim, da je naša organizacija bila takrat med prvimi, ki je bila sposobna leta 1941 začeti izvajati proglas OF o oboroženi vstaji.«

Toda to je bila dejansko neposredna dolžnost vseh rodoljubov. Predlagam, da bi spregovorili o tem, kakšen razvoj slovenske in jugoslovanske družbe ste v tistem času pričakovali?

»Bili smo pravi idealisti. Znano nam je bilo, kakšno razvojno pot gre svet in da naši deželi ne bo prizaneseno. Toda pričakovali smo, da bo razvoj, ki nas bi pripeljal do uresničitve naših idealov, hitrejši. Konkretno, moj ideal je bila brezrazredna družba in izkoriščanje človeka po človeku kot samo zgodovinska preteklost. Naša družba je po mojem mišljenju še na poti k uresničitvi mojih idealov, čeprav je skoraj četrto stoletje le malo preveč dolga doba. Lep čas smo zamudili pred uvedbo samoupravljanja in tudi čas, v katerem je samoupravljanje imelo samo nekakšno nadzorstveno nalogo, je bil predolg. Dolgo smo rabili, da se je samoupravljanje funkcionalno vključilo v upravljanje na področju gospodarstva in celotnega družbenega dogajanja.«

Kljub temu, da bo skoraj 20 let od takrat, ko smo začeli uvajati samoupravljanje, kar je relativno dolga doba, še danes prenekaterikrat govorimo o problemih utrjevanja.

»To je končno razumljivo, saj gre še vedno za premajhno vključevanje članov delovnih kolektivov v samoupravne organe. Tako je tudi razumljivo, da v samoupravnem sistemu ne izkoriščamo sposobnosti vseh proizvajalcev. Gotovo je ta problem najbolj viden zdaj, ko dorašča nova generacija. Ta je prav gotovo sposobna, da nas uspešno nadomesti. Zato bi pričakovali malo več skrbí pri navajanju te generacije na samoupravljanje.«

S tem svojim mišljenjem ste se dejansko približali enemu izmed vzrokov protislovij naše družbe; protislovja med mlajšo in starejšo generacijo.

»Osebnostno sem prepričan, da smo podcenjevali mlajšo generacijo s tem, ko nismo dovolj razmišljali o nujnosti, pravzaprav naravni zakonitosti, da ima mlajša generacija v naši družbi tudi svoje mesto. Ta mlajša generacija bo namreč začela tam, kjer smo mi nehali in morala napraviti krepak korak še naprej.

V naši družbi me prav to vprašanje najbolj prizadeva. Morda sem preveč krivičen, če merim po sebi in po pogojih, v katerih sem živel. V bistvu je mladih dobra. Menim, da smo naredili napako, ker smo dopustili, da je samoodrekanje nekaj tujega. Velikokrat namreč razmišljam o tem, kako bi današnji mladi rod prenesel take preizkušnje, kakršne smo mi. Življenje naše generacije je bilo trdo in zato smo se lahko odločneje uprli težavam. Sem eden tistih, ki menijo, da je bilo skozi 20 let premalo »špartanske« vzgoje in da smo šli v liberalizaciji predaleč. Zanimarili smo namreč vsa tista bistvena vzgojna sredstva, med katera prištevam končno tudi literaturo, od katerih si vsaka civilizirana družba obeta koristi in od katerih lahko tudi pričakuje škodo. Nismo uporabili vseh pripomočkov za oblikovanje duševnosti mladega človeka. Tako je tudi razumljivo, da se mladi naenkrat včasih izživlja in da življenje jemlje za šalo.«

Kot aktivnemu borcu, tovariš Kljun, vam gre vprašanje, kako gledate na položaj borca v naši današnji družbi? Predlagam, ker ste že Primorec, vas bi spomnil

na prizadevanja, da bi udeležencem-partizanom NOB, zlasti prekomorskih enot, dali ustrezen status. Pri tem bi bilo prav, če bi povedali, kaj bi morala naša družba kot posebnost primorskih borcev upoštevati?

»Je še vrsta nerešenih problemov med nekdanjimi borci, še zlasti prevladuje nerešeno vprašanje statusa borca tistih Primorcev, ki na dan kapitulacije Italije niso bili doma, temveč so bili daleč na prisilnem delu na Sardiniji, Siciliji in Afriki. Znano je, da so po kapitulaciji Italije bile v južni Italiji ustanovljene prekomorske brigade, ki so bile takoj zatem poslane na razna bojišča, tudi v domovino. Skozi našo bazo narodnoosvobodilne vojske v Bariju je šlo skupaj 33.000 borcev. Od tega je 27.000 borcev, ki so doma iz Slovenskega Primorja in Istre. V narodnoosvobodilni borbi je darovalo svoje življenje blizu 15.000 borcev. Borili so se v Dalmaciji, Hercegovini, Bosni, Liki, Srbiji, na sremski fronti ter nazadnje še delovali pri končnih operacijah za osvoboditev Trsta, Gorice in Celovca.«

No, in zdaj še odgovor na vprašanje, kako gledate danes na položaj borca v naši družbi?

»Naša družba bi morala po mojem mnenju upoštevati posebne pogoje borbe, ki so jo bili naši primorski fantje po raznih taboriščih Italije. Upoštevati bi morali dejstvo, da so se plebiscitarno opredelili za novo Jugoslavijo in to v zelo težkih pogojih sovražne propagande in reakcije. Upoštevati bi morali čas, kdaj se je posameznik opredelil za NOB ter objektivne možnosti prihoda v naše partizanske baze v Carbonaro in pozneje v Gravino. Bolj živlensko bi morali obravnavati vsak primer posebej in upoštevati dejstvo, da so se naši ljudje opredelili za socialistično Jugoslavijo, daleč od domačega kraja, pod zelo težkimi pogoji, čeprav so bili med drugim formalno še italijanski državljani.«

Verjamem, da se pred skoraj četrto stoletja niste zavedali, da bi to kdaj utegnil biti problem. Pa vendarle so nastali ti problemi, rešujejo se, toda počasi.

»Upati je, da bo naša Zvezna skupščina letos, tako kot je predsednik republike obljubil naši delegaciji, to vprašanje dokončno rešila v zadovoljstvo vseh naših borcev, ki to pričakujemo. Namreč dejstvo je, da se vsi skupaj staramo, da potrebujemo pomoči.«

* * *

Za spremembo, dr. Tominšek, dovolite, da predlagam, da sami izberete temo razgovora, o kateri želite spregovoriti.

»Glede na to, da sem vse svoje življenje v glavnem posvetil sodstvu, tako v predvojni Jugoslaviji kakor tudi med vojno in vso povojno dobo do moje upokojitve, je nekako naravno, da spregovorim o svojih mislih in občutkih ravno v zvezi s to tematiko.

Konkretno bi rad spregovoril o zakonitosti, ki je ena od temeljnih načel pri izvajanju pravičnega pravosodja.«

Strinjam se z vašim predlogom. Mogoče bi lahko dali primerjavo med zakonitostjo v času revolucionarne zakonodaje in med današnjo zakonitostjo.

»Mislim, da je tako pravilno postavljeno vprašanje, dejansko gre namreč za to, da ugotovimo, kakšna je bila zakonitost za časa okupacije in kakšna je borba za izvajanje zakonitosti danes. Menim, da gre za pojmovanje in izvajanje zakonitosti v povsem različnih pogojih. Podčrtal bi to, da je narodnoosvobodilna borba že od vsega svojega začetka postavila kot eno prvih in osnovnih načel spoštovanje revolucionarne zakonitosti. Se pravi ne revolucija neorganizirana ali revolucija brez določenega sistema in reda, temveč revolucija, ki zasleduje svoj cilj organizirano po določenih temeljnih načelih. Bodisi da so ta temeljna načela proglašena v obliki

razglasov, ali da so ta načela oblikovana v določenih predpisih. Razumljivo je, da za časa okupacije, posebno v prvi dobi, nismo mogli izdajati nekih zakonitih predpisov, odločb ali nekakšnih formalnih pravnih aktov, temveč so se ta načela formulirala v odlokih, kot so bili odloki izvršnega odbora OF, Glavnega štaba, pa tudi določeni predpisi nižjih organov.

Bistvo tega ni bilo v predpisih, ne v sankcijah, ki je bila namenjena tistim, ki se ne bodo ravnali po predpisih, temveč v zavesti vseh članov OF, ki so se dosledno opredelili za izvajanje programa OF. To so storili pri popolni zavesti in prostovoljno z edinim interesom, na osnovi osvobodilnega gibanja ustvariti novo demokracijo, ljudsko državo.

Dr. Tomišek, dve desetletji sta za nami. Vsem nam je razumljivo, da je današnja zakonodaja bolj temeljita, pa tudi bolj obsežna, kot je bila revolucionarna zakonodaja. Kakšno primerjavo je spričo te ugotovitve mogoče dati med odgovornostjo oziroma pravno varnostjo v času revolucionarne zakonodaje in današnjo. Če konkretno iz našega sistema vzamemo sistem delitve dohodka in samouprave, mislim, da je lahko odgovor zelo obsežen.

»Če primerjamo takratno stanje z današnjim, vidimo bistveno razliko v tem, da imamo danes zgrajen pravni sistem, ki sega na vsemogoča področja. Kljub temu naš današnji pravni sistem nima tistega močnega jamstva za izvajanje zakonitosti glede na to, ker se zavest državljanov v naši današnji družbi nikakor ne more primerjati s takratno zavestjo. V pomanjkanju te zavesti in volje za izvajanje zakonov izvirajo tudi deformacije, o katerih danes pogostoma govorimo in katere so glavna vsebina tudi plenumov naših CK ZK ali Zveze sindikatov, Socialistične zveze. Mislim na tiste deformacije, katere poskušamo sedaj z radikalnimi ukrepi obvladati.

Prav ideja oziroma sistem delitve dohodka in samoupravljanja nam daje najbolj očitne primere deformacij. Po zamisli je sistem progresiven in plemenit ter idejno gledano nedvomno socialističen. Zavedati pa se moramo, da samoupravljanje in delitev dohodkov brez občutka odgovornosti do družbe, ki jim je dala določena sredstva, ne more dati želenih rezultatov. Družba vsekakor pričakuje od samoupravljalcev, da si bodo vzeli nagrado samo za tisto, kar so resnično zaslužili, toda brez jamstva, naj bo kakršnokoli, ki si ga mora družba zagotoviti, lahko pričakujemo samo eno, kar sicer lahko vse spravimo pod pojem deformacij. Nikakor ne morem obdolžiti krivde kakršnegakoli delovnega kolektiva, kjer so odkrite deformacije, pač pa sistem, ki je vsaj do danes dopuščal, da si je kolektiv razdelil sredstva ne glede na rentabilnost, ne glede na perspektivo podjetja, prvenstveno za osebne dohodke. Družbeni vpliv na delitev je v našem sistemu dosti premajhen. Nikakor nisem za to, da bi družba povsod posegala v notranje odnose delovnih organizacij. Poznati bi morali pri tem vsekakor pravo mero. Vendar, kadar pride do anomalij, do špekulantskega bogatenja, zlasti v razmerah ko drugi komaj živijo, bi pričakoval, da bo družba energično posredovala. V takih primerih ne moremo govoriti o idealnem in popolnoma neodvisnem samoupravljanju. Samoupravljanje ne more biti ovira energičnim posegom družbe v notranje odnose, kadar gre za očito kršitev zakonitosti.

Že več let zasledujem, da se kažejo kršitve načela delitve po delu oziroma samovoljnega razdeljevanja sredstev. Hkrati opažam, da družba na vse te pojave ne reagira tako, kot bi bilo treba.

Prav je, če vas spomnim, da so pred kratkim izšle smernice Izvršnega komiteja in predsedstva CK ZKJ, ki razkrivajo zelo jasno ravno te probleme, o katerih ste govorili. Celotno našo družbo čaka naloga, da bo uredila ta vprašanja.

»Mislim, da bi lahko to zelo preprosto povedal. Treba je od besed preiti k dejanjem. Vsaka kršitev teh temeljnih naših načel, zlasti pa ekscesi v tej smeri mo-

rajo doživeti obsodbo vse naše družbe, in sicer konkretno vsako tako dejanje. Veliko sem se ukvarjal z zakonitostjo in prepričan sem, da je treba vse take pojave energično zatreti, ne glede na to, kdo jih je storil, v kakšnem obsegu in ne glede na to, kdaj jih je storil. Če hočemo, da bomo nekako regenerirali našo družbo in da bomo nadaljevali tudi v tem pogledu tisto pot, ki smo si jo začrtali z našimi ideali v NOB, potem moramo dosledno pri tem vztrajati.«

INFORMBIRO 1968

Drago Košmrlj

Četudi povsem velja resnica, da se zgodovina ne ponavlja, vendar marsikaj, kar se v zadnjih mesecih pojavlja na področju odnosov med socialističnimi državami in komunističnimi partijami, nehote spominja na dogodke pred dvajsetimi leti. Tedaj je pojav Informbiroja pomenil organiziran poskus — z vsemi možnimi oblikami pritiska — odvrniti Jugoslavijo od njene poti samostojnega in neodvisnega razvoja in graditve socializma na temelju lastnih potreb, pogojev in teženj jugoslovanskih narodov. Nekaj podobnega doživlja po dvajsetih letih Čehoslovaška, ki je prav tako odločno stopila na pot samostojne graditve socialistične družbe.

Vse spremembe, ki dajejo že od januarskega plenuma čehoslovaške partije pečat notranjim dogajanjem, imajo za cilj odpraviti težke usedline, ki jih je na razvojni poti socializma zapustilo obdobje stalinizma. Birokratsko centralistična vladavina skupine Novotnega ni bila sposobna razrešiti pglavitnih problemov, ki so zavrli tako gospodarski kot družbeni napredek Čehoslovaške. Nastajajoča notranja protislovja so skušali odpravljati s povečanim pritiskom na partijsko članstvo in na vse delovne ljudi, kar je imelo za posledico, da so se množice umikale v pasivnost, partija pa je izgubljala čedalje bolj vse stike in vezi z ljudstvom. Nedomokratična oblika, v kateri so skušali konservativni voditelji, prepojeni s stalinističnim duhom, uveljaviti svojo oblast, je nujno morala naleteti na odpor vseh naprednih demokratičnih sil v partiji in celotni čehoslovaški družbi. Ta odpor je dosegel odločilno zmago na januarskem plenumu, ko se je iz ožjega partijskega vodstva morala — pod pritiskom javnosti in naprednih sil — umakniti do tedaj vodilna skupina pod vodstvom Novotnega. S tem so bili dani pogoji za uresničitev zamisli o široki družbeni preobrazbi, ki naj pripelje do vzpostavitve dejansko demokratičnih oblik socializma na Čehoslovaškem. Izraz teh teženj je bil akcijski program, ki ga je partijsko vodstvo sprejelo na marčnem plenumu in ki pomeni odločilni, bistveni prelom v vso dotedanjo politiko. Akcijski program določa novo vlogo partije kot vodilne idejno politične sile, obnavlja vlogo Narodne fronte, zagotavlja odpravo vseh krivic, ki so jih državljani pretrpeli pod stalinizmom in hkrati vzpostavlja široke demokratične svoboščine za vse državljane. Akcijski program pa tudi jasno in odločno postavlja socialistične cilje nadaljnjemu družbenemu razvoju Čehoslovaške.

Nova pot družbenega preporoda Čehoslovaške je potekala v znamenju nenehnega spopadanja z vsemi konservativnimi silami, ki so skušale zavreti proces demokratizacije in vrniti deželo in partijo na staro stanje pred januarskim plenumom. Toda novo vodstvo Aleksandra Dubčka je imelo tako prepričljivo močno zaslombo v partijskem članstvu in v vsej demokratični javnosti, da je lahko sproti

odpiralo boj proti notranjim nasprotnikom nove smeri. To je bilo potrebno tembolj, ker so se nasprotniki demokratičnega socializma pojavljali z raznih strani in v raznih oblikah. Poleg starih konservativnih sil so zaviralno vplivali na miren razvoj tudi razni pojavi levega radikalizma, ki so zahtevali spremembe čez noč ne glede na dozorelost pogojev in možnosti. V burnem procesu sprememb so kajpada našli mesto tudi razni pojavi protisocialističnih sil, ki so skušale vplivati na množice tudi s sklicevanjem na deformacije, ki so v predjanuarskem obdobju močno nagrizle zaupanje množic v partijo. Novo vodstvo je spoznavalo te in podobne pojave in nakane nasprotnikov in je nenehno mobiliziralo partijo na odprt boj z njimi. Prav majski plenum pomeni pomembno zmago nad vsemi nasprotniki nove smeri.

Ves proces preporoda Češkoslovaške kaže od prvega dne nekaj bistvenih in pomembnih značilnosti:

Proces je spodbudila in ga vodila od prvega trenutka Komunistična partija Češkoslovaške. Pri tem je imela partija od prvega dne močno podporo vseh demokratičnih sil Češkoslovaške.

Cilj vseh sprememb na Češkoslovaškem je odpraviti poprejšnje deformacije socializma in uresničiti take oblike, ki bodo ustrezale težnjam in potrebam češkoslovaških množic.

Se pravi, Češkoslovaška je s temi notranjimi spremembami stopila na pot samostojnega razvoja socializma, ki naj pomeni spojitev socialistične vsebine družbenega razvoja z najbolj demokratično obliko. Taka pot pomeni viden prispevek k napredku socializma v svetu, saj postaja demokratični socializem privlačna, ustrezna in razumljiva oblika za delavske množice zlasti v razvith deželah, medtem ko je birokratsko centralistični socializem z vsemi deformacijami omogočal nasprotnikom socializma, da so odvrčali delavski razred v kapitalističnih deželah od boja za spremembo sistema.

Razumljivo je, da so dogodki na Češkoslovaškem imeli izredno velik odmev v svetu, še posebej v mednarodnem delavskem gibanju, saj je šlo za pojave in vprašanja, ki so v ospredju vsega socialističnega sveta pa tudi vsega komunističnega gibanja. Razumljivo je tudi, da je proces demokratizacije dobil od vsega začetka odkrito podporo vseh naprednih sil v socialističnem svetu.

Nasprotno pa so v Sovjetski zvezi in v nekaterih sosednih deželah Češkoslovaške gledali na njeno preobrazbo že od vsega začetka z veliko mero nezaupanja, nasprotovanja in nezadovoljstva. Očitno je bilo, da voditeljem Sovjetske zveze in nekaterih drugih socialističnih držav nista pogodu niti novo vodstvo Češkoslovaške niti proces, ki ga je to vodstvo spodbudilo in vodilo od prvega dne. Nezadovoljstvo in dvomi so se pojavljali v začetku bolj v prikriti obliki, z raznimi izjavami, napisi v tisku in podobno. Hkrati pa je bilo očitno, da vodstva nekaterih socialističnih držav nočejo seznaniti javnosti v lastnih deželah z resničnim stanjem na Češkoslovaškem, pač pa so ves razvoj prikazovali v potvorjeni podobi. Po majskem plenumu Češkoslovaške partije, ki je pomenil odločilni obračun z vsemi konservativnimi silami v partiji in ki je nedvoumno potrdil odločenost vodstva, da uresniči zastavljeni cilj demokratizacije, je kot kaže, izbil sodu dno. Poprej posamični izrazi nasprotovanja so zdaj prerastli v odkrit, organiziran, načrten boj proti novemu vodstvu Češkoslovaške. Vrhunec politike pritiska je bil vsekakor varšavski sestanek petih socialističnih držav, na katerem so sprejeli znano pismo češkoslovaškemu vodstvu. Pismo in njegova vsebina pomenita, kljub sklicevanju na prijateljske odnose in internacionalistično dolžnost pomagati bratski partiji in deželi, neposredno, grobo vmešavanje v notranje zadeve socialistične Češkoslovaške. Pismo gre molče mimo vseh dosežkov, ki jih je pokazal proces demokratizacije, gre mimo dejstva, da sta celotna partija in vsa javnost Češkoslovaške — z majhnimi izjemami — za

Vladimir Lakovič:
Čeh, 1945
(Flossenbürg), kreda

ново smer in novo politiko. Avtorji pisma prihajajo do določenih sklepov in obtožb na temelju neresničnih izkrivljenih predstav o bistvu vseh dogajanj na Češkoslovaškem. Obrobni pojav delovanja raznih protisocialističnih sil, proti katerim je vodstvo partije samo napovedalo boj, jemljejo kot edini značilni in poglobitveni pojav, ki ga je sprožil in utrdil proces demokratizacije. V pismu ne govore več, kot poprej v raznih člankih, o »neodgovornih elementih«, marveč trdijo, da so na Češkoslovaškem na delu organizirane kontrarevolucionarne sile, ki s podporo zahodnih imperialističnih sil nameravajo vzpostaviti kapitalistično ureditev na Češkoslovaškem in tako deželo iztrgati iz tabora socialističnih držav. Partiji in njenemu vodstvu očitajo, da sta s svojim delovanjem ustvarila tako situacijo, v kateri so lahko nastopile kontrarevolucionarne sile, ki so na tem, da uresničijo svoj cilj. Pismo potem predpisuje češkoslovaškemu vodstvu recepte za njegovo politično ak-

cijo, ki naj bi, po njihovem, zagotovila obstoj socializma na Češkoslovaškem in zavarovala socialistični tabor pred napadi imperialističnih sil.

Varšavski sestanek so spremljale tudi razne druge oblike pritiska na Češkoslovaško, od političnega, psihološkega pritiska do skoraj neposrednega vojaškega posega v razreševanje spora. Na češkoslovaškem ozemlju so pripravili manevre Varšavske zveze in po njih zadržali sovjetske čete na češkoslovaškem ozemlju, kar vse je ustvarjalo izredno kočljivo situacijo. Vrh tega je težišče napadov na češkoslovaško vodstvo prešlo na področje najbolj občutljivih mednarodnih odnosov. Začeli so obtoževati Češkoslovaško, da ni sposobna sama zavarovati svojih zahodnih meja, da se zahodnonemški imperializem pripravlja na napad na Češkoslovaško. Pri tem so zelo perfidno širili aluzije na nekdanjo zasedbo sudetskega ozemlja. Začeli so poudarjati, da se Zahodna Nemčija noče odpovedati münchenskemu sporazumu, na podlagi katerega je Hitler dobil sudetsko ozemlje. Sklicevali so se na afero o nekakšnih pritihoapljenih količinah orožja na ozemlju ob zahodnonemški meji, ki da je ameriškega izvora itd.

Cilj je povsem jasen: spraviti Češkoslovaško na kolena, odvrniti jo od začrtane poti demokratizacije, obnoviti staro stanje in tako zagotoviti sebi poslušnost, kakršna je bila v predjanuarskem obdobju. Taka politika sovjetskega vodstva proti Češkoslovaški ne pomeni škode samo za Češkoslovaško in njen razvoj, pač pa pomeni izredno veliko škodo za ves socialistični svet. Na češkoslovaškem primeru gre za očitno vmešavanje velike sile v notranje zadeve druge socialistične države, gre za kršenje vseh osnovnih demokratičnih principov, ki so si že utrdili vidno mesto na celotnem področju mednarodnih odnosov. Ti principi, ki bi morali biti značilni in veljavni zlasti v politiki socialističnih držav, govore o enakopravnosti vseh držav, o pravici do neodvisne politike, o pravici vsakega naroda, da sam ureja svoje notranje življenje brez tujega vmešavanja. Politika Sovjetske zveze proti Češkoslovaški pomeni nadalje, da so se njeni voditelji odrekli naprednih načel glede odnosov med socialističnimi državami, ki so jih sprejeli z znano beograjsko deklaracijo in moskovsko deklaracijo v letu 1955 oziroma 1956, na podlagi katerih sta Sovjetska zveza in Jugoslavija uredili odnose in poravnali spor, ki ga je povzročil Informbiro.

Češkoslovaško vodstvo je tudi po vseh teh napadih odločno zagotavljalo, da noče vrnitve na staro, da vztraja pri začrtani poti demokratičnih sprememb. Celotna politika novega vodstva Češkoslovaške je tudi dokaz, da Češkoslovaška želi ostati v prijateljskih odnosih s Sovjetsko zvezo in z vsemi socialističnimi državami in da je pripravljena izpolnjevati vse obveznosti, ki izhajajo iz članstva v Varšavski zvezi in SEV. Edino, kar želi češkoslovaško vodstvo je to, da jim priznajo in spoštujejo pravico do neodvisne, lastne poti v socializem, ki bo v skladu s težnjami, potrebami, pogoji in tradicijami Čehov in Slovakov in pravico do enakopravnih odnosov med socialističnimi državami.

Češkoslovaška ni osamljena v svojem boju proti politiki pritiska s strani nekaterih socialističnih držav. Vso podporo brez pridržkov je dobila Češkoslovaška od Jugoslavije, Romunije ter od nekaterih komunističnih in delavskih partij zahodnega sveta, zlasti italijanske KP. Vse sile, ki podpirajo proces na Češkoslovaškem, hkrati podpirajo napredna načela v graditvi socializma in v odnosih med socialističnimi državami in komunističnimi partijami. Prav v tem pa leži pomembnost sedanjega boja, saj pritisk na Češkoslovaško ni zgolj namenjen tej deželi, marveč vsemu, kar je naprednega, demokratičnega v socialističnem svetu in komunističnem gibanju. Zmaga Češkoslovaške v tem sporu bo zato hkrati tudi pomembna zmaga vseh naprednih sil in nova, velika utrditev socializma v svetu.

ZAHTEVE IN ŽELJE ŠTUDENTOV

NA VPRAŠANJA O NEKATERIH POGLEDIH JUNIJSKIH NEMIROV MED ŠTUDENTI ODGOVARJA ORGANIZACIJSKI SEKRETAR UNIVERZITETNEGA KOMITEJA ZKS LJUBLJANE FRANCI PIVEC.

Od znanih junijskih dni je minilo že precej časa. Zato lahko verjetno že povsem razčlenite vsaj glavne silnice, ki so dale povod za nemire med študenti. Zanima nas tudi ocena mnenj, ki so se tedaj pojavila v naši javnosti.

Marsikdo je prve dni letošnjega junija pritegnil sodbi — no, se pač tudi mi ne moremo izogniti študentski nadlogi in je zelo čudno, da je bil toliko časa mir. Na splošno ni bil nihče vaju pri pregledovanju poročil o študentskih nemirih po svetu izluščiti (če se je to pri naših časopisih sploh dalo?) zakaj študentom pravzaprav gre, zato je v prvem trenutku prevladalo podcenjujoče mnenje, da gre pri nas za bolj ali manj posrečen modni odmev teh dogajanj, ki kake bistvene lastne vsebine ne more imeti. (Vsebina česarkoli, razen žiro računov, nas zadnje čase tako ali tako malo zanima.)

Ali je kaj resnice na tej poenostavljeni oceni? Na splošno nič. Toda tudi, če bi to bilo res?

Na vse nas, brez izjeme, deluje presenetljivo skoraj sinhronizirana politična akcija študentske javnosti v posameznih deželah. Preseneča nas njihova bogata izmenjava političnih izkušenj in idejnih konceptov. Priča smo praktični obnovitvi ideje internacionalizma in borbene solidarnosti. Že to je dovolj, da se bo večina spomnila značilnosti klasičnega obdobja delavskega gibanja. In današnji napredni študentje so še kako obrnjeni k temu obdobju in motrijo vse plati tistih usodnih dogajanj — Marxov Manifest, idejo spontanosti R. Luxemburg, Titovo samoupravo, Mao-ce-tungov Veliki pohod, Stalinovo razumevanje Lenina itd. itd. Vsega se lotijo in za vse se navdušijo z eno samo idejo: priboriti družbi karakteristike tistih prelomnih obdobj, o katerih so bile dane revolucionarne šanse, pa so zamujene — izbrane so bile napačne poti v svetovne vojne, v češčenje institucij, v poneumljanje in tirado ljudi, v moralo, ki ni nikoli resnica. Treba je začeti znova in to tam, kjer je bila storjena izhodiščna napaka.

Gre torej za veliko diskusijo in za veliko akcijo in zelo poenostavljeno je mnenje, da je pristnost jugoslovanskih študentov v njej le modna muha. Mi smo sodelujočenci (kolikor smo lahko), našega uresničevanja načel klasičnega delavskega gibanja. Naša dolžnost je, da ga v vsaki situaciji zastopamo in branimo — pa tudi kritično preizkušamo na vsaki temeljni resnici socialističnega gibanja. Mednarodni študentski dialog nam daje za vse to priliko. In to je bistveno! Ni pa bistveno sežiganje avtomobilov, demonstracije, nošenje dolgih las, poplesavanje ob zvokih električnih kitar itd.

Odločnost študentov v prvih trenutkih junijskih dogodkov da javnosti, tudi za ceno večjih ali manjših žrtev, obrazložijo svoje poglede, je vplivalo na resnejši odnos do njihove akcije. Toda sedaj so se pojavili podcenjujoči očitki, češ, skrbi vas le povišanje cen, osebni standard in statusni privilegiji, ki naj jih družba pod vsako ceno pokrije, kdo pa to v resnici plača — nikomur nič mar. Taki očitki so zlonamerni in neresnični. Toda, kaj pa če bi bili resnični?

Menimo, da kljub nekaterim bistvenim sorodnim točkam v teh nemirih, ne moremo vseh univerzitetnih središč dajati v isti koš. Verjetno so le precejšnje razlike med njimi, kar še posebej velja za Ljubljano.

Edino ljubljanski študentje imamo v Jugoslaviji natančen vpogled v premoženjske, socialne, regionalne in delovne značilnosti študirajoče populacije. Skozi štiri leta neprestano po rednih in drugačnih poteh opozarjamo slovensko javnost in njene predstavniške organe na socialne anomalije, ki smo jih na ta način odkrivali. Dali smo brezštevilne pametne in manj pametne predloge za izboljšanje stanja. In če danes rečemo — zahtevamo družbeno pomoč študentom — smo vedno sposobni (in tako je bilo tudi ob zadnji priliki) povedati, kateri študentje so pomoči potrebni. Drugega junija ni nihče zahteval denarja za študente, ki popivajo po ljubljanskih gostiščih ali se prevažajo z avtomobili, nihče ni zahteval pomoči za študente iz uslužbenskih družin, ki jih je na univerzi 80 %, nihče ni zahteval pomoči za študente, doma iz Ljubljane, ki jih je 45 %. Natančno smo pojasnili, da gre za pomoč tistim študentom, ki ne morejo kupiti knjig in se v svojem delavskem ali kmečkem domu pripravljati na izpite. Tam za tako delo ni prostora in treba je ostati v študentskem domu. Toda domovi iz utemeljenih razlogov zvišujejo počitniško ceno in zopet naj jo poravna tisti, ki v domu mora ostati. Kdo lahko sedaj očita, da so zahteve po družbeni pomoči tem študentom izraz sebičnosti?

Potem se je pojavila »salamonska« ocena; vsega je kriva univerza, nanjo je treba usmeriti ost kritike. Tudi ta ocena je neresnična! Toda, če bi bila resnična?

Ljubljanska univerza je zbrala vse, kar predstavlja slovensko znanost. V uk sprejme vsakogar in vse, ki so za to sposobni. Pripravljena je upoštevati vsakršno sugestijo prakse za izboljšanje študija in sprejeti vsakršno naročilo za znanstveno nalogo. Vse to je poplačano univerzitetnemu delavcu z mesečnim osebnim dohodkom v razponu od 900 do 2200 dinarjev.

Lahko tudi dvomimo v to, da je univerza resnično cvet slovenske pameti na vseh področjih in v vseh osebah. Toda, naj to nekdo javno pove, dokaže in zahteva spremembe. Študent je tu v najtežjem položaju.

Lahko nas jezijo razmere, v katerih se na univerzi pojavi vsakdo in predvsem tisti, ki je dovolj premožen, da si plača študentska leta. Toda univerza za to ni kriva.

Lahko smo mnenja, da univerza ne upošteva dovolj potreb gospodarstva pri izdelavi študijskih načrtov. Toda, do danes iz tega gospodarstva ni prišla še niti ena samoiniciativna sugestija za spremembo študija.

Lahko ocenjujemo, da je univerzitetna znanost v oblakih. Toda strašno malo je že pri nas delovnih organizacij, ki sploh vedo, kaj početi z znanostjo v svoji proizvodnji.

Lahko tudi ne verjamemo, da je univerzitetni profesor finančno obubožan, ker poznamo preveč nasprotnih primerov. Toda v situaciji, ko vsak trgovski pomočnik s »primerno prakso« zasluži polmilijonski znesek, se tudi doktor znanosti ne da ugnati kar tako v rog. Seveda največkrat to z univerzo nima nobene zveze.

Koliko krivde je potem res na tej univerzi?

Približali smo se na ta način še neštetim drugim celo bolj bistvenim družbenim vprašanjem: socialne neenakosti, korupcija in neupravičena bogatenja, dohodkovni sistem, zaposlovanje, tempo in doslednost izvajanja gospodarske reforme, poglobljanje samoupravljanja. Vse to skupaj je šele odgovor na vaše vprašanje.

Kaj menite o množici stališč in zahtev študentov? Lahko sicer trdimo, da je večina naletela na ugoden odmev v javnosti in predvsem pri naprednih silah v naši družbi. S tem pa seveda ne bi želeli trditi, da so prav vse tudi sprejemljive, če upoštevamo stopnjo trenutnega razvoja naše družbe.

V junijskih dogodkih so študentje na svojih zborovanjih postavili na stotine zahtev, stališč, trditev in obtožb. Številne med njimi so bile zastarele, enostranske, brezpredmetne, smešne, neuresničljive, konservativne ali zavite v meglo daljne bodočnosti. Toda vse to je v študentih bilo in je moralo na dan. Potem se je še lahko postavilo vprašanje, kaj od tega pa je bistveno. Nihče ne trdi, da so študentje na ta način odkrili ključ usode slovenskega naroda. Ta je prej ko slej v drugih rokah. Izoblikovali so si le svoje razumevanje osnovnih problemov današnje naše družbe, imajo odnos do njih, ki ga prej niso imeli (in ga danes še marsikdo nima) in so sposobni izmenjati svoja spoznanja ter jih zagovarjati. S tem so dali spodbudo za opredeljevanje široke javnosti do vseh tistih vprašanj, ki so bila dotlej morda neupravičeno zasenčena.

Morda bi omenili še najbolj konkretna in najbolj bistvena vprašanja, ki zahtevajo takojšnjo reševanje. Mislimo predvsem na tista, pri katerih se nameravajo študentje najbolj angažirati v zastavljeni in konkretni akciji.

Na prvo mesto je postavljeno vprašanje neupravičenih bogatitev, ker konkretno pomenijo negiranje vrste temeljnih postavk naše socialistične družbe. Postavljena je bila zahteva, da se pod strogo družbeno kontrolo postavi vsak zaslužek nad 4000 N-din mesečno in se ga podvrže izrazito progresivni obdavčitvi. Menijo, da bodo tako pridobljena sredstva zadovoljiva za rešitev vseh vprašanj slovenskega šolstva.

Študentje zahtevajo dosledno osebno odgovornost na vseh nivojih. Pri študentu se točno ve, kdaj ni opravil svojih dolžnosti in bo zato izgubil absolutno vse pravice iz naslova študenta (štipendijo, stanovanje, zdravstveno zavarovanje). Tako je ugotovljiva odgovornost tudi povsod drugod in naj bodo iste tudi konsekvence. Če namerava kdo očitati, da je to lov na čarovnice, naj raje pokaže lastne karte.

Pri nas so se pričele določene socialne skupine obnavljati same iz sebe. Posebej premožnejši sloji. To ustvarja socialistična protislovja z dolgoročnimi posledicami. Potrebna je nujna družbena intervencija, da bi se omogočilo izobraževanje tiste večine sposobnih slovenskih otrok, ki zaradi slabih premoženjskih razmer sicer ne bo nikoli videla univerze.

Pomanjkljiva družbena skrb za slovensko šolstvo bo imela zelo škodljive posledice. Našim občinam bo treba končno dopovedati, da je nemoten pouk v šoli pomembnejši, kot pa plače občinske uprave. S posebnimi ukrepi pa bo treba preprečiti poglobljanje prepada med »boljšimi« šolami (gimnazija, učiteljsišče, ekonomska) in »praktičnimi« šolami (industrijske, tehnične itd.). Vse šole iste stopnje morajo biti finančno, kadrovsko in vrednostno enako obravnavane.

Ni res, da se velik del najsposobnejšega strokovnega kadra zaposluje v tujini iz materialnih razlogov. Mladi strokovnjaki želijo svoje znanje uporabiti doma in vedo, da je za pametne ljudi dovolj dela. Toda onemogočajo jih ljudje in klike, ki zasedajo delovna mesta, za katera niso usposobljeni. V konkretnih konfliktih, ki iz tega nastajajo, subjektivne sile pogostoma ščitijo stare strukture in takrat je najbolj pogost izhod — umik v tujino.

Razen teh so bile postavljene še zahteve glede študija in samouprave na univerzi ter zahteve po večjih pravicah študentov pri upravljanju študentskih domov.

NAČRT DOLGOROČNEGA RAZVOJA SLOVENIJE

Edo Rasberger

V današnjem obdobju, ko se vsaka država, pa tudi njeni posamezni deli morajo vključevati v splošni svetovni okvir gospodarjenja, če nočejo ostati na spodnjem delu lestvice življenjske ravni, potrebujemo načrt gospodarskega razvoja za daljše obdobje kot sta na primer dve leti ali pa pet do sedem let, kar je bilo doslej navadno okvir gospodarskih načrtov.

To pa je reševanje problemov le za krajši čas, in potem, ko izpolnimo ali ne izpolnimo načrtov, moramo začeti znova. Zato je večina držav v svetu pripravila dolgoročne razvojne načrte, s katerimi okvirno usmerjajo gospodarstvo, pri čemer morajo upoštevati številne dejavnike, pa naj bo to na področju države ali celine, ali sveta. Da, tudi sveta, kajti današnji svet so sodobna prevozna sredstva, pa naj bo to po morju, zraku ali po kopnem, skrčila tako zelo, da razdalja od Melbourne v Avstraliji pa do Rotterdama — največjega svetovnega pristanišča — ne pomeni več ovire, ki je ne bi bilo mogoče premagati.

Blago, ki ga prepeljemo iz Evrope v Avstralijo, iz Amerike v Azijo in drugam, je lahko kljub velikim prevoznim stroškom cenejše od blaga, ki je bilo izdelano v deželi, ki je uvoženi izdelek kupila. Z drugimi besedami povedano, zaradi velike odprtosti svetovnega gospodarstva je potrebno, da vsaka dežela v kar največji meri ustvarja temelje in širi tisto proizvodnjo, pa naj bo to v kmetijstvu ali v industriji, za katero ima najboljše možnosti, da se z njo uveljavi v konkurenčnem boju doma in v svetu. Seveda je mogoče ustvariti tudi gospodarsko avtarkijo, to je, da sami izdelamo vse, vendar je ta način gospodarjenja lahko le kratkotrajen, kajti slej ko prej je treba odpreti meje za izvoz izdelkov, ki jih napravimo več kot jih lahko porabimo, s tem pa moramo dati možnost tudi drugim deželam, da prodajajo svoje blago pri nas.

Zato je seveda nujno, da pripravimo načrt, kako bomo gospodarili v daljšem obdobju 20 do 30 let, kako bomo izkoriščali kar najboljše tiste surovine in proizvodna sredstva, ki jih imamo na voljo doma, ali pa tudi, kako jih bomo najuspešneje povezali s podobno proizvodnjo v tujini, ali z neposredno prodajo izdelkov ali pa s skupnim proizvajanjem.

Zato je že lani Republiški izvršni svet po predsedniku Stanetu Kavčiču predlagal slovenski skupščini, da pripravi kar najhitreje KONCEPT DOLGOROČNEGA EKONOMSKO-POLITIČNEGA RAZVOJA SLOVENIJE, saj so ga na primer v sosednji Hrvatski že končali.

To nalogo je dobil potem Inštitut za ekonomska raziskovanja v Ljubljani, ki že na vso moč pripravlja ta dolgoročni razvojni načrt, s katerim bo dobila Slovenija temelje za nadaljnjo graditev in pametno usmerjanje investicijskih sredstev v tista področja, za katera sodimo, da imajo vse možnosti za uspešni razvoj tudi v prihodnje.

KATERA SO RAZVOJNA PODROČJA SLOVENIJE?

Slovensko bogastvo so bili že od nekdaj gozdovi, na osnovi le-teh pa smo razvili najprej primarno lesno predelavo, žage, parketarne in podobno, v letih po vojni pa je doživela močan vzpon tudi višja stopnja predelave lesa, pohištvena industrija. Zato bo zelo gotovo prav lesno-predelovalna veja, ki si je ustvarila velik ugled doma in v svetu — saj izvažamo naše lesne izdelke že na vse celine — dobila ustrezno mesto v dolgoročnem načrtovanju našega gospodarstva.

Tudi stopnja rentabilnosti te industrije, v kateri so res za zdaj osebni dohodki med najnižjimi v republiki, je vseeno tolikšna, da se lahko uspešno pomeri s tujo konkurenco tudi na najbolj oddaljenih tržiščih sveta, še posebej v Združenih državah Amerike. Priznanje naši lesni industriji je bila vsekakor tudi nedavna odobritev kreditov Mednarodne banke za obnovo in razvoj, za modernizacijo te proizvodne veje pri nas. To so predvsem podjetja Brest, Meblo, Novoles in Stol, ki uživajo v tujini velik ugled, ter tovarna športnega orodja Elan, po smučeh znana v vsem svetu.

Kovinska industrija je prav tako ena izmed gospodarskih vej, ki ima zaradi visoko usposobljenih kadrov in dolgoletnih izkušenj prav tako možnosti, da zasluži vso pozornost naših gospodarskih načrtovalcev. Čeprav so nekatere težave lani nekoliko zavrle razvojno pot Tomosa, Tama, Titana, Litostroja in še nekaterih drugih podobnih podjetij, pa bodo kovinarji ob ustreznem gospodarskem instrumentariju, ki mora postaviti dokončno enaka merila za vse podobne proizvajalce v državi, lahko našli svoje mesto v prihodnjem razvoju Slovenije doma in v okviru mednarodnega sodelovanja s tujimi proizvajalci.

Elektronska industrija, ali z drugo besedo, naša Iskra, si zadnje čase močno prizadeva najti pravo pot. Nenehno naraščajoči izvoz in poslovno tehnično sodelovanje s tujimi podjetji bosta ob izboljšani organizaciji dela (še vedno ustvarijo Američani v tej veji tudi do trikrat večjo vrednost na zaposlenega) temu podjetju prav gotovo pripomogla k nadaljnjemu razvoju.

Slovenska kemična industrija je, žal, tako razdrobljena, da v današnji obliki res nima možnosti obstoja na daljši čas, in če ne bomo debelih knjig integracijskih načrtov, ki jih pišemo že dve leti, kaj kmalu uresničili, se nam lahko zgodi, da bomo začeli tovarne zapirati. Težko je razumeti, kaj predstavlja največjo oviro za integracijski proces te doslej koristne industrijske veje pri nas. Morda bo treba bolj energično pospešiti proces združevanja, ki pa mora seveda temeljiti na racionalni osnovi danih tehničnih in ekonomskih možnosti. Seveda je pri tem treba poudariti vprašanje surovin za to industrijo, ki jih moramo precejšen del uvažati. V dolgoročnem načrtu pa bi morali dati predvsem prednost tisti industriji, ki ima možnost dobiti večji del surovin doma ali poceni v tujini, in zato je treba to industrijsko vejo še posebno pazljivo obdelati. S tem v zvezi je treba omeniti tudi kljub ponesrečenim investicijam v Velenju, razvoj petrokemije, ki naj bi črpala svoje surovine iz rafinerije nafte v Kopru.

Slovensko železarstvo je prav tako veliko vprašanje. Čeprav so trije industrijski velikani v težavnem položaju, sta vendar dva, Štore in Ravne lansko poslovno leto uspešno končala, Jesenice pa so pod rdečo črto. Kaj je krivo, je večji del znano, vendar pa je nadaljnje širjenje te proizvodnje vsekakor vprašanje, razen ozke specializacije posameznih obratov, ki naj bi čimprej sklenili že začeto združevanje ali skupno načrtovanje proizvodnje.

Tekstilna industrija bo ob čimvečji modernizaciji lahko nadaljevala svoj uspešni razvoj, čeprav moramo večji del surovin uvažati. Saj tudi nekatere druge evropske države, kot na primer Nemška zvezna republika, ki je hotela to industrijsko vejo opustiti, urejajo zdaj čimvečjo avtomatizacijo v tekstilne tovarne, ki postajajo spet konkurenčne. Zato moramo ustrezno in načrtno krepiti tudi to vejo, hkrati z njo pa izdelavo konfekcije, ki je čedalje več izvažamo.

Usnarji bi se ob ustreznem izboljšanju kakovosti proizvodnje lažje uveljavili pri domači industriji obutve in v izvozu, tako da tudi njim niso zaprta vrata v dolgoročnem načrtu.

Kmetijstvo Slovenije sodeluje kar s 15 odstotki v družbenem bruto proizvodu in ima posebno na področju načrtne, na domači trg in v izvoz usmerjene živinoreje

vsekakor zadovoljivo prihodnost, saj ima Slovenija marsikaj podobnega s Švico, kjer je živinoreja na visoki mednarodni ravni. Zato bodo naši kmetijski strokovnjaki morali pripraviti ustrezne temelje za nadaljnji razvoj kmetijstva, ki ne sme zaostajati, kajti pridne kmetovalce in dobro zemljo imamo, vendar smo precej pozno začeli dajati kredite za kmetijske stroje, že skoraj deset let pa kreditiramo nakup osebnih avtomobilov. Splošno znana pa je resnica, da je hrane na svetu še vedno premalo in zato kmetijstva ne smemo zanemarjati.

Čeprav je neki znan ekonomist trdil, da imamo Slovenci le tri osnovne surovine, vodo, labor in les, pa je temu vsekakor treba dodati tudi strokovno delovno silo, saj niso redki primeri na svetu, ko države, ki uvažajo skoraj vse surovine, izvažajo nekaj manj kot polovico svoje proizvodnje (Nizozemska, Švica, Danska in tako dalje).

In ne nazadnje moramo omeniti kot razvojno možnost nacionalnega gospodarstva tudi naš turizem.

Čeprav je neki satirik ob veliki turistični kampanji nedavno zapisal, »da smo iz naroda hlapcev postali narod terciarnih dejavnosti«, je takšna trditev lahko precej zgrešena.

Turizem je danes na svetu industrija, ki prinaša številnim državam velik del narodnega dohodka, poldrugo milijardo dolarjev samo Italiji, to je več kot ves jugoslovanski izvoz, nekaj manj Španiji, z dohodki iz turizma pokrivata trgovinski primanjkljaj tudi Avstrija in Francija. Še bi lahko naštevali ugodnosti, ki jih ta čedalje bolj razširjena veja gospodarske dejavnosti na svetu daje.

Zato ne bo nikakor odveč, če bomo turizmu, to je našim goram, rekam, jezerom in morju dali v dolgoročnem gospodarskem načrtu tisto mesto, ki mu pripada. Seveda je treba ob tem upoštevati vse, kar turizem spremlja in kar je za njegov razvoj nujno potrebno. To so spet dobre ceste, saj bi nam samo hitra cesta Šentilj—Gorica in povezava prek Beljaka prav gotovo »navrgli« kakšnih dvajset odstotkov turistov več, kot jih prihaja doslej, ne upoštevaje dodatni tovorni tranzitni promet.

Če dodamo še načrtni razvoj energetike, pa naj bo to dograditev nekaterih hidrocentral na rekah in akumulacijskih na jezerih in planirane atomske elektrarne pri Krškem, lahko z zadovoljstvom ugotavljamo, da imamo na voljo dovolj svojih virov (vprašanje prenosa odvečnih količin energije iz Bosne je prav gotovo precej zanimivo, če bi se lahko sporazumeli o ceni), tako da eno »treh« naravnih bogastev Slovenije, vodo, lahko uspešno izkoriščamo, potem res ni malo možnosti za zadovoljiv razvoj našega gospodarstva v prihodnje.

TUDI GOSPODARJENJE S PROSTOROM JE POMEMBNO

Koncept dolgoročnega gospodarsko-socialnega razvoja je treba povezati tudi s prostorskim načrtovanjem, tako da bo področni plan postal sestavni del dolgoročnega načrta. Takšen plan je nujen že samo zaradi tega, če pomislimo, kako smo, in kako še dostikrat neracionalno trošimo prostor za gradnjo industrije in naselij, pa čeprav je prostor tisti, ki ga ni mogoče širiti. Prav zato potrebujemo predvsem dober načrt. Saj imamo danes v Sloveniji le še pet, šest lokacij, kjer lahko gradimo večjo industrijo. Tam mora biti na voljo vsaj 30 hektarov zemljišča, tekoča voda s pretokom 80 l na sekundo, prometni priključki in bližina večjega kulturnega središča. K temu naj dodamo še nastajajočo industrijsko cono v okviru pristanišča Koper, kjer bi po načrtih lahko na 1500 hektarih zaposlili 15.000 ljudi.

KAJ MORA TOREJ KONCEPT DOLGOROČNEGA RAZVOJA PREDVSEM UPOŠTEVATI?

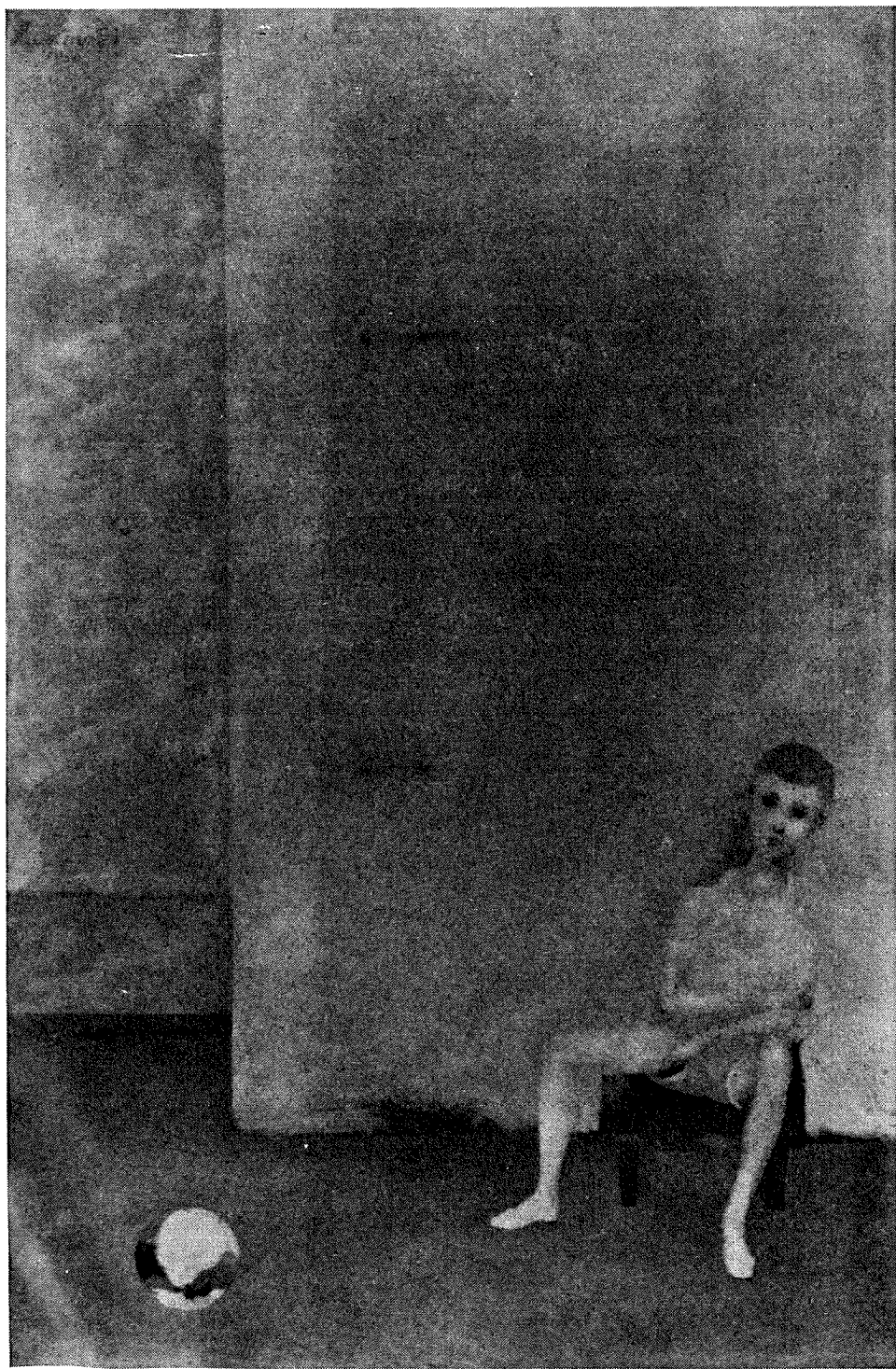
Izbrati moramo takšno strukturo narodnega gospodarstva, ki bo lahko zagotovilo njegovo največjo rast. To ne bo preprosta prilagoditev njegove sedanje sestave, temveč bomo morali vzeti kot izhodišče najbolj premišljene ocene v prihodnje najbolj donosnih vej proizvodnje. Izbira teh vej pa mora biti dolgoročna, ker majhne naložbe zaradi zakona ekonomike optimalne velikosti niso več rentabilne, posebno če vzamemo kot primer železarstvo ali kemijo, kjer samo zahodnonemška firma Hoechst proizvede več, kot vsa slovenska kemična industrija.

Seveda pa ne smemo z dolgoročnim konceptom avtomatično odvzeti možnosti razvoja vsem tistim manjšim podjetjem, ki lahko s specializirano proizvodnjo in s tehničnimi novostmi prav tako precej prispevajo k narodnemu gospodarstvu.

Predvsem pa vodi sestavljavce koncepta, ki naj z delom kar najbolj pohitijo, merilo družbene koristnosti, ki doslej ni bilo v celoti upoštevano. Zgradili smo namreč precej političnih tovarn (v Sloveniji imamo le dva hujša primera) na osnovi precej ozkih ocen v ozkem krajevnem okviru, ne upoštevaje pri tem ves jugoslovanski pa tudi evropski gospodarski prostor.

Ker smo s pripravo takšnega dolgoročnega koncepta že v precejšnji zamudi, obstaja resna nevarnost, da nas čas, pravzaprav svet okrog nas, ne bi prehitel. Hkrati pa morajo izdelovalci koncepta, med katerimi so naši najvidnejši gospodarstveniki, upoštevati načrte v elektrogospodarstvu, rudarstvu, lesni industriji in drugje, ki so že izdelani, tako da ne bi prišli na dvojni tir, kar se je nam že večkrat pripetilo.

To pot bodo slovenski gospodarstveniki in inženirji ter znanstveniki skupaj pripravili načrt, za katerega bodo seveda morali prevzeti vsaj delno odgovornost, tako da ne bi napake, ki smo jih zagrešili v preteklosti, spet ponavljali. Naloga ekonomskih politikov pa bo, da bodo tokrat dali prednost znanstveno utemeljenim predlogom, ki jih bodo morali vnesti v okvir celotnega družbenega razvoja Slovenije.

Vladimir Lakovič: Osamljeni deček, 1956, olje

GOVORILI SO DOŽIVETO IN PREPRIČLJIVO

Vida Blažko

Letošnje Jugoslovanske pionirske igre z geslom ALI LAHKO NAREDIS KAJ BOLJSEGA, LEPSEGA? ... so obsegale:

- a) izdelavo osnutka pisemskih znamk, ki bi po otroško izražale MIR V SVETU,*
- b) pisanje reportaž, fotoreportaž ali intervjujev o življenju in delu pomembnih ljudi na področju, kjer pionirji živijo in*
- c) večjo delovno akcijo, ki bi olepšala šolo ali dom.*

Osnutki znamk so zelo lepi, pisani in — edinstveni. V njih odseva želja otrok po miru, želja po brezskrbnih igrah in učenju. Tako naj bi živeli vsi otroci na svetu, tudi tisti, ki jim pojejo uspavanko sirene in eksplozije bomb.

Letos so slovenski pionirji poklonili tovarišu Titu za rojstni dan najbolj uspele osnutke znamk. To je bilo zares izvirno darilo.

Druga etapa JPI je bila težavnejša. Napisati reportažo ali intervju tudi ni kar tako preprosto! S skupnimi močmi pa je bila tudi ta naloga uspešno opravljena. Na pionirski konferenci, kjer se zberejo vsi predstavniki razreda, so pionirji sami predlagali, kaj bi bilo vredno opisati in koga obiskati. »Deževali« so kar zanimivi predlogi. Poleg dela v kolektivih ROG — tovarni koles, KARTONAŽNI TOVARNI, TOVARNI VEGA, RTV Ljubljana (mladinska redakcija) ... je naše pionirje zanimalo tudi življenje in ustvarjanje umetnikov, upokojencev, študentov in predvsem borcev. To dokazuje tudi to, da je nastalo največ uspešnih intervjujev prav z borci. Pionirji so borce obiskali ali pa jih povabili v šolo. Zastavljali so jim taka vprašanja, da so jih nemalokrat spravljala v zadrego. To niso bila standardna vprašanja, kot npr. kje ste se rodili ... temveč vprašanja, ki so zajemala najhujše trenutke življenja. Prav vsi borci so našim pionirjem radi ustregli. Zamislili so se v hude čase NOB, bodisi v odkritem spopadu s sovražnikom, o partizanskih bolnišnicah, taboriščih ali kot ilegalci. Drobne ročice naših pionirjev so vse to zapisovale, da, skoraj vse! Niso zapisovale samo na papir, zapisovale so tudi v — srca. Besede, ki so jih takó doživeto in prepričljivo govorili borci, niso bile besede, ki bi bile izvenele v prazno. To so bile besede, ki so vsadile v drobna srčeca spoznanje, da je naša svoboda zahtevala veliko, veliko žrtev.

In kako smo začeli delati? Vsak razred je izbral skupino, ki je šla takoj na delo. Prvo so obiskali TOMŠIČEVO mater. Ob 8. marcu so ji čestitali in takó nevsiljivo zvedeli to in ono o našem junaku TONETU TOMŠIČU.

PO 26 LETIH

Obisk pri Tomšičevi mami

Obiskale smo mamó narodnega junaka Toneta Tomšiča. Nesle smo ji lepo čestitko, ki jo je naredila naša sošolka Barbara. Tomšičeva mama stanuje na Trubarjevi cesti št. 40 v Ljubljani. Ko

smo pozvonile, nam je odprla vrata starejša, visoka in zelo prijazna ženica. Mija ji je izročila voščilnico in ji v imenu vseh pionirjev osnovne šole Ledina čestitala. Tonetova mama je bila presenečena in

zelo prijazna. Povabila nas je v stanovanje. Peljala nas je v dnevno sobo, ki je zelo lepo opremljena. Na mizo nam je prinesla piškote in pomaranče. Ko smo tako lepo kramljale o tem in onem, smo premišljevale, kako bi začele naš pogovor, naš intervju, za kar smo pravzaprav prišle.

— *O vašem sinu Tonetu smo se v šoli mnogokrat pogovarjali, tudi berilo imamo o njem. Lepo prosimo, če nam vi kaj poveste o njem.*

Mama si je v zadregi popravila ruto, si jo pod brado bolj zatisnila in začela:

— Moj sin Tone je bil vesel fant. V Trstu je še kot prav majhen fantek hodil v vrtec. Bilo je dvoje vrst vrtcev: slovenski in italijanski. Otroci, ki so hodili v italijanskega, so imeli hrano zastonj. Tisti pa, ki so hodili v slovenski vrtec, so morali hrano plačevati. Vendar je Tone hodil v slovenski vrtec. Po izbruhu prve svetovne vojne smo se preselili v Knežak, moj rotni kraj. Po končani vojni smo se vrnili v Trst. Tam je Tone hodil dve leti v slovensko šolo. Življenje pod Italijani je postalo nevzdržno, zato smo leta 1920 zapustili Trst in se preselili v Ljubljano. Tone je imel še tri sestre in štiri brate. Trije sinovi so mi pomrli že v Trstu, pobrala jih je španska bolezen. To je huda bolezen. V osmih dneh si zdrav in mrtev. En sin in dve hčerki še živita v Ljubljani.

— *Ali je Tone nadaljeval šolo, ko ste prišli v Ljubljano?*

— Po preselitvi iz Trsta je Tone hodil v šolo najprej v Št. Vidu in potem na Poljane. Po končani gimnaziji je študiral pravo. Zadnji izpit je naredil v Zagrebu s prav dobrim uspehom. Do diplome mu je manjkalo samo še en izpit. Že v gimnaziji je deloval v raznih organizacijah in od tedaj nismo imeli več miru pred policijo. Najhuje pa je bilo takrat, ko so Italijani zasedli Ljubljano.

— *Vemo, da je bil Tone večkrat zaprt, mučen in vendar ni izdal ničesar. Nam lahko poveste, če ste ga lahko obiskovali v zaporu?*

— Policijske barake, kjer je bil Tone zaprt, so stale na dvorišču policijske zgradbe ob sedanji Prešernovi cesti. Dolgo je trajalo, preden sem zvedela, kje je moj Tone. Med stražarji so bili tudi vojaki iz Trsta, ki so me spoznali. Ti so mi pomagali, da sem Tonetu nosila hrano in sem dobila kako sporočilo. Ko sem zopet nekega dne prišla, so rekli, da so Toneta odpeljali, a ne vedo kam. Poizvedovala sem povsod. Za sinom je izginila vsaka sled. Šla sem večkrat v Št. Vid, kjer je bil mejni prehod med italijansko-nemško upravo. Prosila sem znanca, naj poizvedujejo, kje je Tone. Nekdo je povedal pericam, ki so prale ob Savi, da je Tone v Begunjah. Ker niso mogle čez vodo, so klicale in povedale mojim znanecem, da je Tone v Begunjah. Štiri mesece ga nisem videla. Ko sem zvedela, da je na Gorenjskem, smo brž napisali prošnjo in jo odposlali na pet krajev. Zahtevali smo, naj Toneta vrnejo v Ljubljano. Nekega dne sem dobila sporočilo, da so v sodnijskih zaporih Tone, njegova žena Vida in drugi, ki so bili skupaj. Vsak dan sem nesla hrano. Videla sem ga samo enkrat.

— *Brali smo, da so razni aktivisti pri pravljali akcijo, da bi Toneta rešili. Zalas je manjkalo, pa bi se bila posrečila. Tone je bil skoraj prepričan, da bo rešen.*

— Vsi so se trudili, da bi ga tako ali drugače rešili. Rešitev je bila prav blizu. V zadnjem trenutku se je zapletlo, da ni bilo mogoče več misliti na rešitev. Tovarišica Lamutova mi je povedala, da se da Italijane celo podkupiti. Dala bi hišo in vse, kar sem imela, če bi to kaj pomagalo. Slišala sem, da je neki Italijan sprejemal denar. Nenadoma ni bilo več sledu o njem.

— *Ali ste vedeli za obsodbo na smrt in?...*

— Nisem vedela. Prav tiste dni sem bila bolna. Mislila sem, da se bo obsodba zavlekla. Dokler je sin živel, je bilo še upanje na rešitev. Naši borci so pri Dobravi napadli Italijane. Kot vsi veste, so

se Italijani za vsak napad ali neuspeh maščevali. Pobili so določeno število talcev. Tudi Tone je bil določen za talca. Vendar so italijanski sodniki v treh dneh izrekli smrtno obsodbo in si nismo mogli več pomagati.

— *Kako ste zvedeli, da vašega sina Toneta ni več?*

— Dne 21. maja 1942, tistega dne, ko je Tone v zgodnjih jutranjih urah omahnil v smrt, je moja hčerka, nič hudega sluteč, odšla na sodnijo. Šele popoldne ji je Vida povedala, kaj se je zgodilo... Tone se je poslovil od žene. Eno uro sta se pogovarjala. Si lahko predstavljate to slovo? Tudi meni je pisal dopisnico, a je ni dokončal. Na to ne smem niti pomisliti...

— *Kako ste zvedeli, kje je vaš sin pokopan?*

— Ko so Italijani streljali talce, so bili močno zastraženi. Okrog in okrog Gramozne jame je bila policija na konjih. Čez nekaj dni smo zvedeli, kje je Tone zakopan. Povedal nam je profesor Terčelj. Na grob smo nesli cvetje in prižgali svečke. Ko smo drugi dan zopet prišli, cvetja in svečk ni bilo več. Italijani so gledali, kdo je prihajal na grob. Teta se ni pustila ugnati. Italijanom je povedala, kdo je, in seveda, kdo sem jaz. Rekla je: »Pomislite, kako so ljudje grdi. Prinesli smo cvetje in sveče, a so porabili. Sram naj jih bo.« Ona je vedela, da so to storili Italijani. Bili so tiho in kmalu so iz grmovja znosili cvetje in sveče nazaj na grob.

— *Ali je imel vaš sin Tone kaj otrok?*

— Sinek, ki je bil takrat na Dolenjskem, še ni bil star leto. Sirota! Dokler je bil tu sovražnik, so ga skrivali pri raznih družinah v Ljubljani. Vsakozi je bil vzoren učenec, dijak in študent. S triindvajsetimi leti je postal strojni inženir. Sedaj je na specializaciji v Ameriki. Sploh so vsi moji vnuki pridni in meni v ponos — je končala Tomšičeva mama — žena, ki bo letos praznovala triinosemdesetletnico življenja.

Ob odhodu smo premišljevale o naški materi, ki je morala toliko pretrpeti. Vendar je lahko ponosna, da je mati takega sina, kot je junak Tone Tomšič.

*Mija Verčič, Saška Podboj,
Kristina Režek, Janja Pogačnik,
Ledina*

OBISK V SANATORIJU EMONA V LJUBLJANI

Večkrat gremo mimo sanatorija Emona in pogledamo marmornato ploščo, kjer piše: V tem sanatoriju so se v času NOB zdravili leta 1944 prvi ranjeni partizani. Zamislimo se. Ali je to mogoče? V središču Ljubljane! Da, je! O tem nas je prepričala tovarišica Derganc, ki je po moževi smrti leta 1939 sama vodila sanatorij s pomočjo prof. Lavriča, prof. Breclja in dr. Arka. (Za dr. Arka vemo, da je sedaj primarij v mariborski bolnišnici.)

S sošolko Noniko sva hoteli intervju in dobili sva ga. Pa še kako obseznega!

Na vratih naju je sprejela tov. Derganc. Prijazno naju je povabila v stanovanje, kjer se je pričel pogovor.

— *Kako ste uspeli zdraviti razne partizane in aktiviste kljub italijanskemu nadzorstvu?*

— Prvi partizani so prišli leta 1941. Zdravil jih je prof. Breclj; ta je še pred mano vedel zanje. Da so bili partizani, sem zvedela šele tedaj, ko sem jih vpisala v zdravniško knjigo. V knjigo smo jih vpisovali pod tujim imenom in z napačno diagnozo, ker so Italijani pregledovali predvsem knjige in ne bolnike. Ilegalcev nismo skrivali, pač pa so ležali kar med drugimi bolniki. Za to so vedele tudi bolniške sestre in so se prav dobro znašle v hudih in napetih trenutkih.

Ali so Italijani kdaj zvedeli za to vaše humano delo?

— Ne! Toda večkrat so bile hišne preiskave. Niso počakali, da bi jim odprli, pač pa so kar s kopiti pušk vdrli v hišo. Še celo slike na stenah so privzdigovali, če ni mogoče kaj skrito pod njimi. Nekoč so tudi prišli in z njimi je bil tudi domači izdajalec, kateremu pa so se videle samo oči. Pregledovali so knjigo in resnično pravilno označili vse ilegalce in partizane, čeprav so se skrivali pod napačnimi imeni. Prva, ki so jo označili, je bila tov. Marija Pevec, s pravim imenom Vida Tomšič. Tudi ta je bila v sanatoriju, in sicer od 9. avgusta 1941 do 18. avgusta 1941.

Naj povem primer, kako so pripeljali sedemnajstletnega partizana. Leta 1942 so sredi dopoldneva pripeljali v sanatorij na saneh velik kup smrekovih vej. Ko so voz zapeljali na dvorišče, je po snegu kapljala izpod smrečja kri. Pod smrekovimi vejami je ležal komaj 17 let star partizan. Bil je hudo ranjen. Njegov tovariš ga je skozi dvoriščno okno spravil v sanatorij in tako rešil mlado življenje.

Takrat so Italijani vzeli tov. Dergančevi vse spiske bolnikov in jih je potem s težavo dobila nazaj. Odpeljali pa so tudi prof. Lavriča, prof. Breclja in njegovega sina Francija v zapor, a so jih kmalu izpustili.

Zelo sva bili radovedni, kdo vse se je zdravil v sanatoriju. Tov. Dergančeva nama je nadvse rada prinesla zdravniško knjigo, ker so še sedaj vidne rdeče kljukice pri sumljivih osebah. Vsi so se seveda skrivali pod tujimi imeni. Naj jih nekaj naštejemo, čeprav njihovih pravih imen ne vemo. To so bili naslednji: Jože Mihevc, Drago Zupančič, Alojz Levstik, Hinko Podjamšek, Anton Sinček, Josip Kranjc, Peter Stojan, Ivan Janežič, Anton Zupan ter Babnik; ta edini ni preživel operacije, ker je bil hudo ranjen. Njegove zadnje besede so bile: »Dobri ljudje ste!« Nato je umrl. Za usodo drugih nešteti in še mnogo drugih ne vemo, vendar bi bila tov. Dergančeva zelo vesela, če bi jo kdo izmed njih obiskal in bi skupaj obujali spomine. Kajti prav gotovo niso vsi pomrli, čeprav so

se vrnili v partizanske enote. O tem, kako so ranjene partizane pripeljali iz gozdov v središče Ljubljane, pa nama tov. Dergančeva ni znala povedati.

Sedaj vemo osnovne in glavne stvari o dejavnosti sanatorija med vojno in se ne bomo več spraševali, zakaj in komu je namenjena spominska plošča na hiši na Komenskega cesti v Ljubljani. Sanatorij so zaprli 13. V. 1948. leta. Po vojni ga je obiskal tudi tovariš Tito.

To je bilo res humano delo in tov. Dergančevi najiskreneje čestitamo.

*Neli Gašparovič, Nonika Kočman,
8. b. Ledina*

OBISKALA NAS JE ZDRAVNICA FRANJA BIDOVEC

Pri pouku smo se marsikaj učili o partizanskih bolnišnicah, ki so delovale med NOB na Slovenskem. Izvedeli smo, da jih je bilo 60 in se je v njih zdravilo okrog 22.000 ranjencev. Med najbolj skritimi bolnišnicami je bila bolnišnica FRANJA, ki je delovala blizu Cerknega na Primorskem.

Voditeljica in glavna zdravnica v njej je bila tovariška Franja Bidovec, ki živi v Ljubljani in je zdravnica v vojaški bolnišnici.

V torek 9. aprila smo jo povabili v našo šolo. Rada je prišla. V »stekleni dvorani« je bilo zbranih že veliko učencev, ko se je ob določeni uri pojavila med nami spoštovana partizanska zdravnica. Prisrčno smo jo pozdravili, nato pa smo jo začeli spraševati, kajti marsikaj smo hoteli izvedeti prav od nje. Vprašanja so se nizala za vprašanji, tovarišica zdravnica Franja pa nam je nanje preprosto in sproščeno odgovarjala.

— *Koliko ranjencev se je zdravilo v bolnišnici »Franja«?*

— V bolnišnici »Franja« se je zdravilo 522 ranjencev. Vsi seveda niso ozdraveli, kajti med njimi so bili hudo ranjeni in so nam kljub dobri negi umrli.

— *Kam ste pokopali umrle?*

— Umrle borce in borke, med njimi je bil tudi neki kurirček Peter, smo morali pokopati kar v soteski. Grobove smo izkopalj v hrib, da jih ne bi našel sovražnik. Nismo jih smeli okrasiti, tudi zemljo nad gomilo smo morali poravnati, da ne bi kdo opazil groba. Toda k zgolj vsakega umrlega smo postavili dobro zaprto stekleničko s podatki o pokojniku. Tako so jih sorodniki po vojni lahko našli in prekopali na domače pokopališče.

— *Ali se je med ranjenci zdravil tudi kak heroj?*

— Da, med njimi so bili tudi heroji. Spominjam se tov. Vasje Klanjška, ki je bil nekaj časa moj bolnik.

— *Kako so pripeljali ranjence v sotesko?*

— Gotovo veste, da smo jim zavezali oči. Lahko bi se ozdravljeni bolnik spet vrnil v boj, sovražnik bi ga ujeli in z mučenjem bi ga lahko prisilili, da bi izdal našo bolnišnico. Zato smo vsakemu zavezali oči, da ni videl, kje ga vodimo. Spominjam se, da se nam je neki partizan, po rodu je bil Rus, upiral in ni tega pustil. Spomnil se je namreč, da so Nemci imeli navado, da so ljudem, ki so jih hoteli ubiti, zavezali oči. Šele ko smo mu razložili, da to vsakemu storimo iz omenjenih razlogov, se je vdal. Ko je potem prispel v bolnišnico, je veselo zadihal, ko smo mu sneli obvezo z oči. Ranjence smo po navadi nosili na posebnih nosilih, vedno le ponoči. Nositi ni bilo lahko, posebno če ni bilo lune, je bila pot zelo težavna. Da ne bi sovražnik s psi zavohal naših sledov, smo stopali na kamne, ki so stali sredi hudournikove struge. Kamni niso stali v ravni vrsti — sovražnik bi po taki razvrstitvi lahko ugasil, da jih je postavil človek s posebnim namenom. Zato so bili v cikcak razporeditvi in hoja po njih je bila res nerodna. Mnogokrat so morali stopiti moji pomočniki kar v sredo hudournikove struge. Voda pa, veste, je

bila vedno mrzla, da, kar ledena. Kamne, ki so bili že preveč zdrsani od naših čevljev, smo tudi obrnili narobe, da ne bi sovražnik zaslutil, da po njih kdo hodi. Na težko dostopnih krajih hudournika smo imeli pridvižne mostove, s katerimi smo si pomagali.

— *Kje ste dobili pohišstvo?*

— Vse to je bilo v začetku zelo preprosto in skromno. Jaz sem celo nekaj časa morala spati kar v operacijski sobi, ker drugje ni bilo prostora. Morate vedeti, da smo vse ustvarili iz nič. Laze nam je bilo, če se je med ranjenci znašel tudi kak mizar, ključavničar ali kakšen drug obrtnik. Ko je nekoliko okrevail, je prijel za delo. Pa saj ni bilo potrebno, da je bil ravno izučen obrtnik. Z dobro voljo in s spretnimi rokami smo skoraj vse napravili sami: ležišča-pograde, police, vse barake smo zbili iz desak sami itd. Moji ranjenci so bili zelo iznajdljivi. Nekoč so prinesli, seveda na ramah, prek hudournika velikanško omaro. Bila je hrastova, zato še bolj težka. Partizani so vedeli, da nimam nobene prave omare v operacijski sobi in bi bilo nujno spravljati operacijsko orodje na primernem mestu. Tudi z elektrarno je bilo podobno. Joj, koliko požrtvovalnosti je bilo med nami! Kdor je le mogel med ranjenci, je priskočil na pomoč, ko smo delali jez, po katerem naj bi se spuščala voda na turbino. Dočno cev je bilo treba betonirati, a nismo imeli cementa. Pa je nekdo od nekod prinesel vrečo italijanskega prahu (calcium hidraulicum). To pa seveda ni bil cement in nam je vsa »betonirana« cev kmalu razpadla. Le za hip nam je tedaj zasvetila edina žarnica, ki smo si jo od nekoga v bližnji vasi sposodili. Ni kazalo drugače: pravi cement smo morali dobiti! Pa je nekdo tudi to prinesel in odslej smo imeli svetlo tudi ponoči. Električna nam je prav prišla posebno v skritih, podzemskih prostorih, kamor smo se zatekali, kadar smo slutili nevarnost.

— *Ali so vas kdaj napadli?*

— Pravega napada nismo nikoli doživeli. Večkrat smo bili v nevarnosti. Nekoč bi bili skoro izdani. Neki pastirček je vedel za našo bolnišnico, vendar se ni nič hudega zgodilo. Marca 1944 so se Nemci pojavili 150 metrov zračne črte proč od nas. Ranjence smo takoj prenesli v bunkerje. Borci pa so se skrili v obrambnih gnezdih, od koder bi lahko branili bolnišnico. Toda boj se vendar ni razvnel. Nemcem se je zdelo, da je pokrajina preveč nedostopna in zato nevarna. Preden bi zavzeli sotesko, bi izgubili veliko ljudi. Mislili pa so Nemci, da so tu neka skladišča. Zato so se rajši umaknili. Tudi vojne so bili že siti.

— *Kaj ste kuhali?*

— Oh, jedli smo skromno. Pač to, kar smo imeli. Vedno smo morali računati, da se lahko zgodi, ko nam ne bo mogoče iti po hrano v bližnje vasi, zato smo raje štedili, čeprav lakote pravzaprav nismo poznali. Čez dan smo jedli mrzlo hrano. Kurili smo le ponoči. Dimnike smo imeli speljane visoko v hrib, da nas ne bi izdajal dim. Kurili pa smo tudi z ogljem, ki ne da nobenega smradu. Kajti tudi to bi bilo za nas lahko nevarno.

— *Ste imeli dovolj zdravil? Kje ste dobivali kri za ranjence?*

— Zdravil ni bilo nikdar preveč. Če rane niso bile preveč nevarne in je bil ranjenec dovolj hraber tudi v bolezni, se je ob naši negi kmalu pozdravil. Večkrat so ranjenci potrebovali transfuzijo. Spominjam se, da je bila nekoč potrebna kri nekemu borcu. Ker ni nihče imel iste krvne skupine krvi kakor borec, sem mu jo kar jaz dala, ki imam krvno skupino O in nikomur ne škoduje. Večkrat smo si tudi tako pomagali, da smo zmešali kuhinjsko sol v vodi in nudili tekočino bolniku. Vendar le v lažjih primerih.

Še in še bi spraševali partizansko zdravnico, kako je preživljala tedne in mesece in leta v hladni, pred soncem

skriti, a s sovražniki obdani bolnišnici in nudila zdravniško pomoč ranjenim tovarišem. Čeprav so živeli v mračnih časih, je bilo njihovo življenje polno vere v lepše in srečnejše, svobodne dni. In to jih je držalo pri življenju!

Kako smo ji hvaležni, da nas je v pogovoru odpeljala v lepe, slavne dni!

Učenci 4. a razreda, Ledina

OTOK RAB... POSTAL SI SLOVENSKO GROBIŠČE

(Samo še šest nas je živih)

Obiskale smo tovarišico *Danico Erker*, učiteljico v pokoju, ki je včasih poučevala v osnovni šoli Ledina. Vedele smo, da je bila med NOB v dveh taboriščih; in prišle smo z namenom, da bi jo kaj vprašale o tistem hudem življenju.

Ko smo pozvonile, nam je odprla prijazna tovarišica. Da, takoj smo spoznale, da ni bil nihče drug kot tov. Danica. Precej nas je povabila k mizi in začele smo se pogovarjati.

Najprej smo jo vprašale, kje je prej učila. »Učila sem v Karteljevem pri Novem mestu,« nam je povedala. Prosim jo, naj nam pove, kakšno je bilo življenje v taborišču na Rabu. In začela je pripovedovati: »Taborišče je bilo sestavljeno iz samih šotorov, ki so bili postavljeni na golih tleh. Čeprav je bil šotor predviden za eno osebo, se nas je v njem gnetlo tudi do sedem. Bilo nas je veliko, kajti na Rab so Italijani leta 1942 izselili ljudi iz Dolenjske, Notranjske in okolice Cabra.

V viharju so se ti šotori podirali in ljudje so ostali premočeni in brez strehe nad glavo. V septembru leta 1943 je taborišče obvila voda. Šotore je potrgalo in veliko ljudi je utonilo. Vsi smo trpeli strahotno lakoto in veliko jih je zato pomrlo. Okrog novega leta 1943 jih je vsak dan umrlo nad sto. Interniranci so

Vladimir Laković: Gorazd, 1955, olje

morali mrtvece sami dajati v preperele krste in pokopavati.«

Tovarišico Danico smo še prosile, naj nam pove, kaj se ji je posebno vtisnilo v spomin. Ustregla nam je in začela: »Tovariš Rudi Ravnik, doma iz Trnovega, ki ga je pozneje ubila črna roka, je nekega dne vlačil iz šotora mrtvece. Videl je, da nekateri niso še mrtvi, temveč le oslabei od lakote. To je povedal Italijanu. Ta pa je le zamahnil z roko in dejal: 'Jutri bodo mrtvi.' Vseh internirancev se je polotil strah, da bodo šli živi pod zemljo.«

Čeprav je bilo zgodbe konec, je tovarišica nadaljevala:

»Najhujša nadloga poleg lakote pa so bile uši. Imeli smo jih prav vsi. Videla sem dečka, ki je imel pod pazduho vse razjedeno od uši in je zaradi tega umrl. Uši pa so tudi prinašale nalezljive bolezni, kar je bilo tudi nevarno. Zvedeli smo, da so Italijani nameravali vse zavedne Slovence izseliti na Rab, preživeli pa potujčiti. Med interniranci je bilo veliko domačih izdajalcev, ki so internirancem še poslabšali stanje, da so bili poleg lakote še kaznovani. A kljub temu je včasih pod šotorom zadonela tiha partizanska pesem.

Leta 1943 so ljudi iz taborišča odpeljali, ker so privedli Žide. Mnogo preživelih internirancev je odšlo v partizane, veliko pa jih je pobila črna roka, posebno pa na Urhu pri Ljubljani. To bi bilo dovolj o Rabu,« je rekla tovarišica. Vse smo ji pritrdile in jo prosile, naj nam kaj pove o nemškem taborišču. Pripovedovala je: »Leta 1944 so nas Nemci odpeljali v taborišče Priescin v Dresdenu. Prebivali smo z Rusi in Čehi. Delali smo podnevi in ponoči. Tudi tu so bili med nami izdajalci. Poleg vsega trpljenja, lakote in dela je bil najhujši strah pred bombardiranjem. Leta 1945 smo tudi doživeli najhujše, ko so nas Američani obsuli z bombami, v eni noči dvakrat po dve uri. Od osemnajstih Slovenk je bila ena mrtva, dve pa hudo ranjeni. Pozneje smo uspešno pobegnili in se skoraj tri tedne potikali po gozdovih lačni, premrženi, v večnem strahu, da nas naj-

dejo esesovci. Nazadnje smo se zatekli v jugoslovansko ujetniško taborišče, kjer so nas končno osvobodili Rusi.«

Tako je tovarišica končala. Poslovile smo se in se zahvalile za pripoved, ki jo bomo prebrali vsem pionirjem. Dovolj je bilo, da smo spoznali delček strašnega trpljenja, ki so ga morali prenašati naši ljudje po taboriščih.

*Polona Sepe, Irena Koprivec,
Breda Potokar, učenke 5. b
razreda, Ledina*

NA VISU GA BOLJ POGOSTO OMENJAJO KOT PRI NAS

Nismo šli daleč. Skoraj bi rekli, da stanuje nasproti osnovne šole Ledina. Povzpeli smo se samo do drugega nadstropja na Komenskega 20., kjer piše *Levičnik*. Sivolasi možakar, raven kot vojak in odločnih potez, nas je sprejel v svoji delovni sobi. Skrivaj smo se ozirali okrog in videli portrete ter druge dragocene slike, ki so krasile stene njegove delovne sobe. Kmalu smo premagali zadrego in smo mu zastavili prvo vprašanje:

— V Ljubljani, natančneje v Zgornji Šiški, je *Levičnikova ulica*. Ali je ime te ulice povezano z vašo rodbino?

— Ulica se imenuje po mojem očetu — je povedal tovariš *Levičnik* in pokazal sliko očeta, ki je visela na steni. — Moj oče je bil predsednik društva za oskrbo revnih otrok. Bil je ugleden in zaslužen mož. Umrl je leta 1934. Kmalu po njegovi smrti so eno ulico v Šiški preimenovali po njem. Danes krasijo to ulico lepe stanovanjske hiše.

— *Mi smo še prav mladi, saj obiskujemo zadnje leto osnovne šole. Bi nam lahko povedali, kako ste se vi počutili v tej starosti?*

— Štirinajst let sem imel, ko sem odšel z doma. Do tedaj sem živel pri starših. Moja mladost je bila taka, kot

so navadno vse mladosti — polna smeha, veselja in presenečenj.

— *Kam ste odšli kot štirinajstleten fant?*

— Življenjska pot me je vodila k mornarici. Postal sem mornariški oficir. Vojna vihra me je zajela v Boki Kotorski. Tudi jaz sem se hotel priključiti partizanom. Zapustil sem ladjo in svoje priljubljeno morje ter odšel na Dolenjsko med branilce domovine. Nekaj časa sem se bojeval v Sloveniji.

— *Kam pa ste odšli potem?*

— 1943. leta sem dobil povelje, naj se s tankisti, minerji in letalci udeležim pohoda na jug. Prišli smo do Like. Tam smo naleteli na močan sovražnikov odpor. Kaj smo hoteli? Boj z njimi bi zahteval preveč žrtev. Vrnili smo se v Slovenijo. Jaz sem odšel na Otočec.

— *Ste ostali na Dolenjskem?*

— Ne! Od tam sem se pod poveljstvom tovariša Gošnjaka in z drugimi partizani odpeljal prek Senja na Hvar. Ko so Nemci obenem z drugimi otoki zavzeli Hvar, smo se umaknili na Vis. Kako raznolika je bila NOB. Povsod se je bilo treba boriti, na kopnem, v zraku in na vodi. Da, tudi Jadransko morje je naše, tudi tam je bil sovražnik in dali smo mu čutiti, da ni nikjer varen. Skoraj neverjeten se nam zdi tudi polet tovariša Tita na Vis, takrat, 1944. leta, ko se je umaknil iz gorečega Drvarja.

— *Zanima nas, ali ste bili vi takrat tam in ste vedeli za prihod vrhovnega štaba?*

— Da, takrat sem bil na Visu. Čeprav je bila pot do tja strašna. Srečno smo prišli do Kolpe. Na Hrvaškem mi je rekel načelnik vojnega okrožja: »Živ ne boš prišel daleč!« Pa smo le prišli do Like. Na Uni so Nemci potopili vse čolne. Tovariš Gošnjak je rekel, da bomo že nekako nadaljevali pot. Šli smo do Senja in dalje z ladjo na Dugi otok in Vis. Po kapitulaciji Italije so bili ti oto-

ki svobodni. Seveda so Nemci hoteli imeti zavarovano pot v Grčijo, zato so držali v svojih krempljih Dalmacijo in otoke. Pa ni šlo tako gladko. Na Korčuli so se vneli hudi boji med Nemci in borci I. prekomorske brigade. V tem boju je padlo okrog 300 borcev. Zaradi prevelike sovražnikove premoči so se naši borci umaknili na Vis. To je edini otok v Jadranskem morju, kamor ni stopila sovražnikova noga. Borci so sklenili braniti ta otok za vsako ceno. Vis je postal temelj za politično delo. V skalni duplini je deloval vrhovni štab s tovarišem Titom, CK KPJ in zavezniški oficirji. Med njimi je bil tudi angleški general McLean, Churchillov sin Randolph pa je ostal na kopnem.

— *Ali smo imeli koristi od zavezniških misij, ki so bile med vojno pri nas?*

— Člani te misije so prepričali svojo vlado, da se četniki in ustaši ne bore proti Nemcem, temveč proti svojemu lastnemu narodu. Od tedaj dalje so pričeli zavezniki pošiljati materialno pomoč partizanom.

— *Vi ste živeli na Visu, ko je bilo najhuje, hkrati pa so marsikaj izredno uspešnega začeli za našo borbo. Nam lahko poveste, kje so bile ustanovljene razne prekomorske brigade, ki so pomagale našim partizanom osvoboditi domovino?*

— Na Visu sem živel, ko smo tam ustanavljali I., II., III., IV., in V. prekomorsko brigado. Ustanovljena je bila tudi tankovska in artilerijska brigada. V teh brigadah so bili večinoma Primorci, ki so kot italijanski vojaki ali ujetniki živeli v Afriki ali na Siciliji in Sardiniji.

— *Večkrat smo tudi slišali, da so naše hudo ranjene borce odvažali v Bari. Nam lahko poveste kaj več o tej bazi?*

— Da, to je bilo zavezniško taborišče. Bil sem navzoč pri ustanovitvi, prav tako, ko so osnovali taborišče v

Gravinu v Italiji. Zavezniška letala so prevažala tja naše ranjence. Na Visu je bilo letališče.

— *Če danes, po tolikih letih, obujate spomine na Vis, kakšne občutke imate?*

— Na Visu sem preživel lepe, pa tudi žalostne dneve. Bil sem komandant artilerije. Rad se spominjam teh krajev in ljudi. Večkrat se spomnim tudi na kulturno skupino, ki je bila ustanovljena na Visu. Ko smo se po hudih bojih vračali v štab, so nam člani te skupine mnogokrat pripravili presenečenje. Lačni in utrujeni smo strmeli drug v drugega. Oglasila se je pesem in nas sprostila. Skupno smo zapeli in spet sta se nam vrnila moč in pogum, ki sta nam bila tako potrebna.

To nam je tovariš Levičnik povedal s ponosom. Njegov obraz se je v hipu spremenil. Dobil je odločne, a hkrati mehke poteze.

— *Vemo, da vas tudi prebivalci Visa s hvaležnostjo omenjajo; ali jih kaj obiščete?*

— Po vojni sem trikrat obiskal te kraje. Povsod so me prisrčno sprejeli. Udeležil sem se tudi velike proslave, ki je bila na Visu.

— *Mi pionirji bi vas poslušali ure in ure. Vse nekaj drugega je, če poslušáš živo besedo človeka, ki je vse to doživel, kot pa če bereš. Vendar moramo povedati, da radi segamo tudi po literaturi, ki opisuje NOB. Zanima nas, če boste tudi vi kaj napisali o teh velikih dneh?*

— S pomočjo tovariša profesorja Lušteka sem doslej napisal knjige: **PREKOMORCI IN SLOVENCI, V PREKOMORSKIH BRIGADAH** in druge. Sedaj pripravljam knjigo **SLOVENCI V ARTILERIJSKIH ENOTAH**.

Hude dneve sem preživel v bojih za svobodo. Toda ni mi žal, da sem se boril za svojo domovino — je končal pogovor tovariš Levičnik.

*Vanda Perko, Marko Groha,
8. b, Ledina*

Ni se še dobro osušilo črnilo na naših peresih, ko smo zvedeli žalostno novico, da je tovariš Levičnik omahnil v smrt. »To ni mogoče!« smo govorili, »saj smo še pred nekaj dnevi govorili z njim...« Ne moremo verjeti, da je res...

MED IDRIJO IN GORNJO TRIBUŠO

Franc Rejec-Kuhar

Karavlo P 6 smo ustanovili na novem leta dan 1943 v gozdu pri izviru Idrijce med Mrzlo rupe in Čekovnikom. Ustanovili smo jo na pobudo komandanta 3. operativne cone, pokojnega narodnega heroja Mirka Bračiča, in dr. Aleša Beblerja z nalogo, da bomo vsak drugi dan vzdrževali kurirske zveze s karavlo P 5 na Brinovem griču pri Črnem vrhu nad Idrijo, in s karavlo P 7 na Vršah pri Čepovanu.

Na karavlo nas je bilo dodeljenih šest fantov iz Vojkove in tretje Trnovske čete. Bili smo vsi še mladi; nobe-

nemu še ni bilo dvajset let. Da bi lažje opravljali kurirske naloge, smo bili na karavlo dodeljeni le domačini z Vojskega, Gorenje Tribuše in Kanomlje.

Najprej smo si zgradili taborišče. Napravili smo si majhno leseno utico. Streho smo pokrili s smrekovim lubjem, ležišča pa so bila iz smrekovih vej. Da nas ne bi izdal dim, smo od ognjišča speljali kakih trideset metrov dolg podzemeljski rov, po katerem se je dim izgubljal. Živelimo kot polhi. Ponoči smo hodili na kurirske zveze in nabavljali hrano, podnevi pa počivali. Naj-

večje preglavice nam je delal sneg, saj ga je bilo to zimo na Vojskem in v Trnovskem gozdu nad dva metra. Kljub temu pa smo na dogovorjene javke prihajali tako točno, da pošta nikoli ni zaostala.

Naše delo je potekalo v največji tajnosti in previdnosti. Ker nas je bilo premalo, nismo imeli svoje straže. Zato sta bili potrebna še toliko večja budnost in konspiracija. Bili smo tako previdni, da niti političnih in vojaških funkcionarjev, ki smo jih spremljali po TV zvezah, nismo vodili v naše taborišče, temveč smo jih puščali zunaj, kjer so počakali do naslednje zveze.

Tako nam je teklo življenje do junija. Tedaj pa je bilo že mnogo težje vzdrževati vsakodnevne zveze kakor čez zimo. Italijani so namreč na Vojskem, v Gorenji Tribuši in celo na Hudem polju ustanovili močne vojaške postojanke. Zvedeli so za naša pota, zvedeli, da vzdržujemo kurirske zveze v smeri Mrzla rupa, Gorenja Tribuša in Vrše ter prek Čekovnika in Idrijske Bele v Črni vrh. Na prehodih so nam ponoči postavljali zasede, zato smo naše poti morali pogosto menjati. Kljub vsej previdnosti smo imeli prvo žrtev. Pri prehodu čez cesto in Idrijco je v Idrijski Beli prišel v zasedo italijanskih vojakov naš kurir Mirko Šuligoj-Gortan in podlegel svinčenkam. Njegov tovariš, ki je nosil torbico s pošto, pa se je po naključju rešil. Ob tej izgubi smo bili zelo prizadeti. Gortan je bil vesel, tovariški, pogumen in hraber fant z vedrim pogledom v prihodnost.

V marcu 1943. leta smo spremljali s Primorske na Dolenjsko več sto neoboroženih partizanov-novincev. Potovali so prek Gorenje Tribuše, Mrzle rupe, Črne vrha čez snežniške gozdove na Dolenjsko. Spremljala jih je dobro oborožena četa Vojkovega bataljona. O tem premiku so kmalu zvedeli tudi Italijani in so naslednji dan postavili zasede. To pa je bilo usodno za četo Vojkovega bataljona, ki se je vračala po isti poti z Dolenjske na Primorsko v Trnovski gozd. Na bivši italijansko-jugoslovanski

meji nad Črnim vrhom in v Beli pri Idriji je naletela na močne italijanske zasede. Ker se četa ni mogla prebijati skupaj niti zaradi pomanjkanja nabojev sprejeti boja, se je razdelila na skupine do pet tovarišev. Tako so se laže skrivaj premikali.

Nekega poznega aprilskega večera so nas v karavli presenetili gosti strelci italijanskih vojakov, ki so zasedli položaj v Mrzli rupi tik ob našem taborišču. Pred svitom sta se vrnila z javke kurirja Vojko in Gašper. Pripovedovala sta, da sta srečala pet partizanov, ki so šli po cesti proti Mrzli rupi. Opozorila sta jih na nevarnost. Eden jima je odgovoril: »Mi se ne bojimo Italijanov! Če nas niso polovili in pobili v okolici Črne vrha, nas tudi tu ne bodo. Poznamo teren.«

Bila je svetla noč, kljub temu pa nihče ni videl, kaj se dogaja. Proti jutru smo iz daljave zaslišali vpitje Italijanov. Videli jih nismo, ker nam je pogled zakrival gozd, vedeli pa smo, da napadajo tisto skupino petih. Karavla je bila pripravljena. Odšli smo proti hiši pri Amjavncarju, kjer je živela partizanska družina in nam nudila vsestransko pomoč. Italijani so se po opravljenem napadu vrnili v postojanko na Vojskem. Amjavncarjeva mama nam je povedala, da je po odhodu Italijanov odšla v bližnji gozd nabirat drva in tam našla dva ranjena partizana. Hitela je domov po obveze in hrano. Takoj smo ju obiskali. Pripovedovala sta nam o dogodku in tamala, zakaj niso poslušali nasvete kurirjev. Italijani so jih napadli na taki čistini, da bi lahko vse pobili, če bi jim merili v prsi. Streljali so jim pod noge, verjetno zato, ker so hoteli dobiti žive. Justinu Brezavščku iz Gorenje Tribuše in nekemu mlademu partizanu z Vojskega je uspelo pobegniti, trije so bili ranjeni v noge. Zavlekli so se v bližnji gozd. Italijani so preiskali vso okolico. To pa je bilo usodno za Franca Lupuška iz Dolenje Tribuše. Ranjen je bil tako hudo, da se ni mogel rešiti. Ko je opazil, da se mu bližajo italijanski vojaki, se je skušal umakniti, tako da je

poskakoval po eni nogi. Ni mu uspelo. Ranjenemu je pretrgala življenje italijanska krogla. Ostala dva partizana, eden iz Gorenje Kanomlje, drugi s Šentviške gore, prav tako ranjena v noge, sta zbežala v isto smer, vendar jima je uspelo zavleči se pod grm, kjer sta se pokrila z listjem in resjem. Imela sta srečo in se tako rešila. Še isti večer smo ju spravili v mlin k Brusu v Mrzli rupi in jima nudili prvo pomoč. O ranjencih smo obvestili Vojkov bataljon, vendar pa ju ni mogel sprejeti, ker je bil na pohodu, partizanske bolnišnice pa tedaj ni bilo v bližini. Tako sta oba ranjenca ostala v naši oskrbi. Nad Brusovim posestvom v gozdu smo jima napravili zasilno zavetišče, hrano pa smo jima nosili dvakrat dnevno iz 2 km oddaljene karavle. Oba sta imela na nogah velike rane, ki so se večale iz dneva v dan. Njuno stanje je postalo zelo kritično, mi pa brez zdravil; niti najnujnejših obvez za prvo pomoč nismo premogli. Ko smo že skoraj obupali, smo se obrnili na Podobničkova dekleta — kurirke Mici, Lalice in Elice iz Čekovnika. Ta so odšla do terencev v Idrijo, prek katerih so uspela dobiti zdravila in jih prinesli iz Idrije v Trnovski gozd. Po dveh mesecih sta oba ranjenca ozdravela in se hvaležna ter vesela vrnila v svojo skupino. Velike težave smo imeli tudi s prehrano, saj smo morali hoditi ponjo čez Trnovski gozd v Vipavsko dolino in Kanomljo. Zato smo razmišljali, kako bi jo zaplenili sovražniku. Italijanski postojanki na Vojskem in v Gorenji Tribuši sta dva kamiona iz Idrije dovažala hrano. Izdelali smo načrt, da iz zasede napademo kamion, ki prevažja hrano postojanki v Gorenjo Tribušo, zaplenimo hrano in uničimo kamion. Ker nas je bilo le pet, si akcije nismo upali izvesti sami. Zato smo o naši nameri seznanili komandanta 2. bataljona južnoprimorskega odreda, ki je tedaj taboril na Čavnu. Komisar odreda Iztok-Ivan Turšič je soglašal z našo zamisljo in nam obljubil pomoč. Tako je na ta teren poslal dva bataljonska obveščevalca, da podrobneje preverita naše podatke in na-

črt za akcijo. Prek civilne kurirke iz Čekovnika sta od terenskih aktivistov v Idriji zvedela, da bo skupina italijanskih kvesturinov, ki pripadajo zloglasni NUCLEVI enoti, odšla s kamionom 22. junija zjutraj v Mrzlo rupo preiskovat in aretirat naše aktiviste.

Na podlagi teh podatkov se je komisar Iztok odločil, da najprej preprečimo nakane fašistov, kasneje pa napademo kamion s hrano. Dne 21. junija zvečer je s Čavna v naše taborišče prispela skupina 20 borcev-prostovoljcev, ki jih je vodil komisar Iztok. Skupno smo si ogledali kraj, kjer bomo postavili zasedo, in podrobno izdelali načrt za napad na kvesturine.

To noč je bilo v karavli zelo živahno, saj smo se počutili varni, ker smo bili globoko v gozdu med Mrzlo rupo in Čekovnikom in smo imeli v gosteh kar dvajset dobro oboroženih borcev. Potrudili smo se, da smo gostom pripravili dobro večerjo: partizanski golaž s polento. Po večerji so sledili še zadnji navedi in priprave. Sledil je še pregled orožja, porazdelitev nabojev in bomb. Kurirji smo bili oboroženi s puškami, pištolami in s po eno bombo. Odredovci s Čavna so poleg pušk, pištol in bomb imeli tudi dve strojnici. Le Alojz Lovec, doma iz Volče drage, je pred kratkim pobegnil iz italijanske vojske kot kape-tan mornarice in prišel po zvezah na Čaven, ni imel puške. Pa so ga vseeno vzeli s seboj. Hotel je z njimi, da bi si priboril orožje. Da ne bi bil čisto praznih rok, mu je kuhar posodil nož, dva borca pa vsak po eno bombo-paradajzarico.

Krenili smo pozno ponoči in prispeli na cilj ob svitu. Razporedili smo se ob cesti, ki vodi iz Idrije v Gorenjo Tribušo. Zasedo smo postavili ob useki v gozdu v Razorah, si napravili primerno zaklonišče in prežali na cesto. Nastala je grobna tišina in pričakovanje je bilo vedno bolj napeto. Zdelo se nam je, da so minute postale ure. Že so nekateri obupavali, da ne bo nič in je to potegavščina, ko smo od daleč zaslišali brnenje

tovornega vozila. Ob četrtr čez devet je po vijugasti in ozki cesti pripeljal odprt tovornjak, tako imenovani policijski avto torepedon, na katerem je skupno s šoferjem sedelo osemnajst kvesturinov. Tedaj sta zapeli obe »bredi« in strelili iz pušk. Avto se je na mestu ustavil v useki. Takoj nato sta odjeknili še dve eksploziji bomb, ki ju je odvrigel kapetan Lojze Lovec. V naslednjem hipu se je z nožem v roki pognal s tri metre visoke useke na tovornjak in obračunal s fašisti. Nato so sledili še posamezni strelji in akcija je bila končana. Se-

demnajst kvesturinov je obležalo mrtvih, le enemu je uspelo pobegniti v Idrijo. Tako smo okupatorju preprečili njihove načrte.

V tej akciji smo si priborili petnajst pušk, tri brzostrelke, osemnajst pištol in večjo količino bomb in nabojev. Kamion smo oblitli z bencinom in ga zažgali.

Po akciji so se borci vrnili na Čaven, mi kurirji pa smo se morali zaradi večje budnosti in kontrole sovražnika v tem kraju preseliti v Gorenjo Tribušo, kjer smo delovali do kapitulacije Italije.

KOSOVELOVCI V ČRNEM VRHU

Lojze Dolenc

Okupator in njegovi domači hlapci so poskušali vse, da bi si podaljšali svoj obstoj. Tak poskus je bila tudi ustanovitev belogardistične postojanke v Črnem vrhu nad Idrijo prve dni avgusta 1944. leta. Ta posadka se je imenovala 15. četa slovenskih varnostnih straž. Črni vrh je bil tedaj važno križišče v vse smeri z osvobojenega ozemlja proti pomembnim okupatorjevim postojankam: Idriji, Hotedrščici, Postojni in Vipavi ter Ajdovščini. Bela postojanka v takem križišču je močno ovirala gibanje našim enotam, zlasti pa gibanje proti Pivki in Krasu. Že iz golega vojaškega stališča bi bela posadka v Črnem vrhu ne mogla računati, da bo kaj dlje neovirano uživala in gospodovala na našem ozemlju. Poleg tega nam je delala škodo tudi v političnem pogledu. Jedro posadke so sestavljali domobranci iz sosednjih postojank, ki so skušali v Črnem vrhu in njegovi okolici izvajati mobilizacijo, predvsem pa so stikali za našimi aktivisti, jih lovili in zapirali v svojo postojanko, kjer so jih — kot je že bila navada — pretepali in mučili. Posadka se je vedla, kot da ji nihče ne more do

živega. Zanašala se je na svoje bunkerje in mitraljeze v cerkvenem zvoniku. Iz dneva v dan so bili vse bolj predrzni in njihove patrulje so se začele spuščati vse dlje. Naši ljudje na terenu so že negodovali. Po Trnovski planoti in vse tja do Pivke, Vipavske doline in Krasa so bili navajeni le naših patrulj in skupin. Sovražno vojsko so videli le v ofenzivah. Sedaj se ti pa nenadoma po ozemlju, ki je že od septembra 1943 veljalo za osvobojeno, začno šopiriti okupatorjevi hlapci. Vsem je bilo zato jasno, da bo postojanko treba nekako likvidirati.

Načrt za napad je bil v glavnem tak kot vedno. Ena brigada naj postojanko napade, druge pa skrbijo, da brigada, ki je bila določena za napad, lahko neovirano opravi svojo nalogo. Če brigada s svojimi močmi ne bi mogla opraviti s sovražnikom, naj ji pomaga bataljon iz druge brigade. Ta bataljon je bil rezerva za brigado, ki je napadala postojanko. Pri napadu na Črni vrh so poleg tega bile lepe možnosti, da v akciji sodeluje tudi topništvo, ki ga je bilo mogoče neopaženo pripeljati tik pred postojanko. Izkazalo se je, da je bil načrt

v vseh pogojih pravičen, sodelovanje topništva pa je bil izreden primer, kako je mogoče uspešno uporabiti topništvo.

Za akcijo je bil določen 1. september 1944. leta. Napad na postojanko naj bi izvedla Gradnikova brigada, za rezervo pa je bil določen tretji bataljon brigade Srečka Kosovela, v katerem sem bil namestnik komisarja. Dobili smo ukaz, da se do polnoči premaknemo v Zadlog in tu čakamo na nadaljnje ukaze. Druga dva bataljona naše brigade sta odšla na zavarovanje, en bataljon na širše zavarovanje, eden pa na Col. Ta bataljon je dobil posebno nalogo, in sicer, da zavaruje prehod topništva skozi Col pred Črni vrh in nato po končani akciji varen povratak topništva v bazo. Danes se to sliši dokaj preprosto, v tedanjih razmerah pa je bila velika reč neopazno spraviti topove po cesti od Predmeje prek Otlice skozi Col in na položaje. Zato je bataljon Kosovelove brigade Col za ves čas akcije popolnoma zaprl. Tudi zaradi popolnega presenečenja s topništvom je uspel ta napad. Rečeno je bilo, da se bo napad začel točno ob štirih zjutraj, naš bataljon pa naj bi do polnoči zasedel že vnaprej določen položaj v Zadlogu in tu počakal, da bi po potrebi posegel v boj.

Ker je bilo ukazano, da je premik proti Črnemu vrhu strogo konspirativen, je bataljon s Predmeje krenil že v trdni noči in pospešeno korakal proti Zadlogu. Molče in kolikor mogoče brez šuma in ropota smo prispeli v gozdčič pri Zadlogu. Postavili smo straže in zasede in v vse smeri poslali nekaj patrulj. Tem je bilo ukazano, naj ne hodijo v hiše in naj se gibljejo pritajeno, da ne bi izdale naše prisotnosti. V glavnem pa je moštvo leglo in počivalo.

Čas je mineval prav počasi. Kazalci na uri so se pomikali leno kot že dolgo ne. Skrbelo me je, kako bomo opravili nalogo, če bo treba gradnikovcem pri-skočiti na pomoč. V štabu sva bila s komandantom sama, povrhu vsega pa je bil komandant postavljen šele pred nekaj dnevi. Prejšnji komandant Rade je zbolel in je odšel na zdravljenje, ko-

misar pa je bil na nekem tečaju, medtem ko namestnika komandanta nismo imeli že lep čas. Zato je razumljivo, da naju je s komandantom zelo skrbelo. Sedel sem k njemu, potlačil nemir in se šepetaje pogovarjal o vsem mogočem, samo da bi čas prej minil in bi že prišla četrta ura zjutraj, ko bi moralo za-ropotati.

Počasi so se kazalci na uri približali četrti. Pri Črnem vrhu je ostalo vse tiho. Mislil sem in se tolažil, da morda moja ura prehitava. Ko pa tudi čez četrto ure še ni bilo nič, sva se s komandantom dogovorila, da gre proti Črnemu vrhu patrulja in poizve, zakaj Gradnikova še ni napadla. Še preden se je patrulja vrnila, so nam po kurirju sporočili, da je začetek akcije nekoliko odložen in naj ostanemo na svojih mestih. Zakaj je bil odlog potreben, niso sporočili; pa tudi kurir ni vedel ničesar. Kaj je bilo, ne vem, ker pozneje na to nisem več mislil.

Negotovost pa ni trajala dolgo. S prvim svitom je pri Črnem vrhu na vso moč zagrmelo. Slišati je bilo grmenje topov, treske granat in bomb, regljanje mitraljezov ter strele iz pušk. Odleglo nam je. Samo da se je začelo, kajti čakanje, ki je bilo tako in tako vedno moreče, je bilo zaradi zakasnitve še hujše. Sedaj pa je bataljon kar oživel. Konec je bilo pritajevanja in skrivanja, pa tudi lakota nas je že morila. Ker nismo imeli s seboj komore, je bilo treba hrano dobiti na terenu.

Ko se je vrnila prva patrulja, ki je odšla ven po začetku akcije, je dala navsvet drugi, naj se zaradi hrane ne oglašajo pri naših aktivistih, temveč naj gredo v hiše, kjer so bili z nami manj prijazni, zlasti pa v tiste, iz katerih je bil kdo izmed domačih v beli posadki. Pri takih hišah so bili tisti dan zelo radodarni in ena izmed patrulj nama je prinesla lep kos kruha in za vsakega pol klobase. Fantje so povedali, da domače skrbi, kaj bo z njihovimi, ki so v postojanki. Odgovor je bil povsod enak: če imajo čiste roke, naj gredo k nam, pa bo vse v redu.

Med deveto in deseto uro je streljanje pri Črnem vrhu utihnilo. Mislili smo, da je že vsega konec. Čez nekaj časa pa se je začelo ponovno. Kasneje smo zvedeli, da so beli gradnikovce prevarali. Potuhnili so se in delali, kot da se nameravajo predati. Izobesili so celo belo zastavo, in ko so šli gradnikovci manj oprezno proti postojanki, so beli užgali. Gradnikovci so pri tem imeli nekaj mrtvih in več ranjenih.

Okrog enajstih smo iz štaba dobili ukaz, naj nazaj potegnemo vse patrulje in zasede ter čimprej krenemo proti Črnemu vrhu. Ko se je vrnila zadnja patrulja, smo odkorakali proti postojanki.

V vas smo prišli z zahodne strani kar po cesti. Domačini so postavali okoli hiš. Nič ni kazalo, da nekaj sto metrov dalje poteka huda bitka. Ljudje so se obnašali, kot da se to njih ne tiče. Videli in vedeli pa smo, da so bolj za one v postojanki kot za nas. Toda mirno smo šli proti središču vasi, kjer je okoli cerkve in farovža še divjal boj.

Dobili smo ukaz, da zasedemo vzpetino na levi strani ceste in zavzamemo čim širšo fronto levo od cerkve proti Idriji. Bili smo opozorjeni, naj bomo previdni, ker je svet precej odprt, beli pa se skušajo tam prebiti proti Idriji. Nekaterim se je to že posrečilo in ni bilo jasno, ali so odšli dalje v Idrijo ali pa pripravljajo napad z boka. Previdnost je bila vsekakor na mestu. Paziti smo morali tudi na žične ovire in na mine. Zunanji pas zaprek je bil na našem sektorju izredno gost. Tik ob tleh so bile zapreke iz bodeče žice postavljene tako na gosto in nizko, da si lahko mimogrede zabredel v oviro. Čez zunanji pas in čez zapreke so nam pokazali pot vodniki, nato se je bataljon razvrstil na levo in zasedel položaje, kakor je bilo ukazano.

Z vzpetine, na kateri smo zavzeli položaje, je bil lep razgled proti postojanki. Povedali so nam, kako stoje stvari, in dali naloge. Desno od nas so napadali gradnikovci, na cesti s Cola pa je bila pri zadnjem ovinku artilerija. Ta je že precej opravila, ko je zadela zvonik,

v katerem so bili težki mitraljezi, da so zaradi točnega zadetka morali utihniti. Topništvo pa je še tolklo hišo pri cerkvi, kjer so se zabunkali beli.

Naš bataljon je moral zadržati in preprečiti izpad ter pobeg proti Idriji, posebna skupina pa naj bi uničila bunker pri cerkvi, ki je bil tedaj glavna opora belih. Obe nalogi je bataljon točno izvršil. Po tistem, ko smo zasedli položaje, ni proti Idriji ušel noben belček več, bunker pa je tudi moral odnehati.

Z našim položajem je bilo ta bunker lepo videti. Po moči ognja je bilo mogoče sklepati, da je v njem le nekaj belih, ki pa so zaradi dobre lege bunkerja držali v šahu vso ravnino pred seboj in še vzpetino, na kateri je bil naš bataljon. Predvsem pa so držali pod ognjem cesto od cerkve proti zahodnemu delu vasi.

Kazalo je, da samo zaradi tega bunkerja akcija ne bo dobro uspela. Z lahkim orožjem mu nisi mogel do živega, ostalo pa tudi ni nič zaleglo. Bunker je bil nizek in pri tleh, zgrajen iz brun ter zemlje. Mine so se razletavale brez haska, topništvo pa ga s svojega položaja ni moglo zadeti. Ostali so še bombaši. Samo kako priti do bunkerja po golem in brisanem zemljišču?

Ležal sem ob strelcu s protitankovsko puško. Na vsak njegov strel mu je iz bunkerja takoj odgovoril rafal. Nič ni zaleglo. Tako smo se brez koristi obstreljevali že dobro uro.

V bataljonu je bilo nekaj dobro izurjenih in drznih mladih bombašev, ki so se spretno znali plaziti po tleh. Bili so domačini Primorci. Vem, da so še živi, le imen se več ne spominjam. Enega izmed njih imam še prav posebno pred očmi — bil je doma nekje od Lokavca, pozneje pa je v Trstu ponosno vozil zaplenjen nemški tank. Na njega in druge bombaše sem računal, ko sem gledal proti bunkerju. Če bi z vsem orožjem ta bunker nekaj časa držali pod ognjem, bi se morda bombaši priplazili do njega in ga uničili, kajti cesta je bila za spoznanje višja kot okolica. Za cesto bi se bilo mogoče priplaziti do bunkerja. Po-

klical sem bombaša in mu povedal, kako mislim. Tudi sam je bil mnenja, da bo kritja dovolj, če bo naš ogenj zadosti gost. Poklical sem še dva bombaša in domenili smo se o vseh podrobnostih. Zbrali smo vse kragujevske in nemške bombe. Počakali smo, da so bombaši prišli okrog hriba na izhodiščni položaj ob cesti, nato pa užgali po bunkerju z vsem orožjem.

Beli so verjetno zaslutili, kaj pomeni tako močan ogenj. Eden je namreč poskušal steči iz bunkerja proti farovžu, pa je takoj padel. Tako drugi niso več poizkušali kaj takega. V splošnem trušču ni bilo mogoče videti, ali beli iz bunkerja streljajo ali ne. Naši trije so bili čisto ob tleh in so se kot jegulje pomikali k bunkerju. Čeprav je po eni strani kazalo, da plazenje traja celo večnost, sem po drugi strani imel občutek, da so bili tam kar naenkrat in že so metali bombe. Nekaj časa je bilo vse tiho. Bombaši so ob bunkerju poslušali in čakali. Nič se ni zganilo. Eden od naših se je potem splazil k vhodu, ki je bil na drugi strani proti cerkvi in vrgel vanj še eno bombo. Nato se je vrnil pred bunker, nam pomahal ter tako pokazal, da je vsega konec.

Napetost je popustila. Ves ta čas me je skrbelo, ali bo uspelo ali ne in ali bodo oni trije prišli nazaj živi in celi. Saj sem vedel, da so žrtve možne in nujne povsod in da je pač vojna, vendar mi je odleglo, ko sem videl, da so živi in zdravi.

Zame je uničenje bunkerja pomenilo višek bojev pri Črnem vrhu in zdí se mi, da je po tem šlo vse nekam laže, čeprav so se beli tudi drugod še nekaj časa upirali.

Okrog treh popoldne je bilo pravega boja konec. Organiziranega odpora ni bilo več, le tu pa tam je še kje počilo. Prodrli smo do cerkve in farovža. Od nekod so rešili precej naših aktivistov, ki so jih imeli beli zaprte. Bili so vsi pretepeni in polni podplutb. Od veselja so jokali in nas objemali. Pravili so, da so se bali edino tega, da bi mi prišli prepozno in da bi jih beli pobili, še preden bi mi prišli do njih. Ker pa smo vedeli, da jih imajo beli zaprte in nam je bilo tudi že znano, v kateri hiši, se jih beli niso utegnili več lotiti. Poleg čisto vojaškega uspeha je osvoboditev aktivistov pomenila tudi velik moralni in politični uspeh.

Ko je bilo konec organiziranega odpora, je bilo treba poloviti skrite belčke in zbrati vojni plen. Posamezni belčki so prihajali na plan z dvignjenimi rokami in plašno gledali, kaj bo. Mi jim nismo storili ničesar žalega, čeprav so bili med njimi ljudje, kot komandant postojanke, ki so imeli krvave roke. Te je sodilo vojaško sodišče.

Okrog štirih popoldne smo dobili ukaz, da se umaknemo. V zboru smo bili vsi — nikogar ni manjkalo, nihče ni bil ranjen. Ponosno smo odšli s Črnega vrha, saj ni bil več bel.

JUDENBURŠKI UPOR

Lojze Stradiot

O vzrokih za nastanek Judenburškega upora, zlasti o političnem in nacionalnem ozadju, slovenski publicisti še do danes nimajo enotnega mnenja. To je bilo očitno tudi iz časopisnih člankov ob 50-letnici upora. Sam upor je bil v slovenski publicistiki tudi faktografsko

le površno opisan. To je razvidno že iz primerjave med opisom takratnih dogodkov v prispevku Davorina Ravljena v Kroniki slovenskih mest leta 1935, ki ga Lojze Udé imenuje najboljši faktografski zapis o judenburških dogodkih maja 1918. leta, ter med pripovedova-

njem udeležencev upora ob sedanjem obisku. Razen tega pa se omenjeni opis ne ujema v bistvenih podrobnostih z opisom v knjigi Čeha Karla Pichlika »Iz ruskega ujetništva v boj proti vojni«, ki je pred kratkim izšla pri založbi Borec.

V omenjenem prispevku v Kroniki slovenskih mest se avtor sklicuje na to, da mu je o judenburških dogodkih pripovedoval oficirski namestnik Slovenec Delak, ki je služboval v uporniškem bataljonu 17. pešpolka, ter na to, da je bil tedaj tudi sam vojak v bližnjem Neumarktu. Po njegovem pripovedovanju so se vojaki uprli v nedeljo, 12. maja zvečer. Delak je zaslišal streljanje, ko je že spal v svojem stanovanju zunaj kasarne. Skozi okno je videl vojaka, ki mu je baje dejal, da se njemu ne bo nič zgodilo, ker vedo, da simpatizira z vojaki. Nato je Delak stekel v kasarno, v bližini središča mesta, kjer so bili novinci, to je neoboroženi vojaki. Kot piše Davorin Ravljen, jih je umiril in napravil v kasarni red, medtem ko so vojaki iz barak zunaj mesta, kjer so jih pripravljali za odhod na fronto, pod vodstvom Hafnerja nadaljevali upor. O samem uporu ne pove nič drugega, razen o spopadu z vojaki po mestnih ulicah ter o posledicah upora, to je o prihodu Madžarov, ki so upor zadušili, ter o obnašanju voditeljev upora pred ustrelitvijo. Te je Delak obiskal v zaporu skupaj z vojaškim duhovnikom in sprejel njihova pisma domačim. Navzoč je bil tudi pri ustrelitvi Hafnerja, Možine, Štefaniča in Davtoviča. Po njegovih navedbah se je zlasti Hafner junško obnašal. Ko so ga poklicali po imenu, se je odzval z besedo »tukaj«, kar je razkačilo zlasti pri vojakihi osovraženega majorja Möbiusa. Pred ustrelitvijo si ni pustil zavezati oči, tako da so mu jih morali zavezati s silo. Madžarom, ki so imeli vanj naperjene puške, pa je dejal, naj dobro streljajo.

Vsi drugi dogodki, ki jih navaja v knjigi »Iz ruskega ujetništva v boj proti vojni« Karel Pichlik, in ki so opisani tudi v knjigi Prežihovega Voranca »Doberdob«, tu niso omenjeni. Pichlik piše,

da se je upor začel v baraki številka 6 od koder so vojaki krenili proti kasarni v bližini mestnega središča. V njej je skušal podpolkovnik Mettnitz, ki je bil po navedbah Davorina Ravljena priljubljen pri vojakihi in voditeljih upora — Hafner mu je po pripovedovanju Delaka podal roko pred ustrelitvijo — organizirati odpor, vendar mu to ni uspelo, ker so bili v kasarni nastanjeni le vojakinovinci, ki so bili brez orožja, oficirji pa so zbežali skozi okna prvega nadstropja. To so potrdili tudi udeleženci zadnjega obiska v Judenburgu, ki so na svoje oči videli, kako so se oficirji spuščali iz prvega nadstropja na tla po vrv zvezanih rjuhah. Že v tem se vidi, da Delakove navedbe, da je napravil red v kasarni, niso resnične. Tudi v »Doberdobu« je v pogovoru med Hafnerjem in Možino rečeno, da je treba zasesti kasarno in železniško postajo. Pa tudi samo po sebi je razumljivo, da vojaki, ki so bili nastanjeni v barakah zunaj mesta, niso mogli pustiti v miru kasarne, še posebej, ker so bili v njej osovraženi oficirji. Druga navedba Davorina Ravljena, ki se ne ujema z opisom upora v knjigi Karla Pichlika, se nanaša na spopad upornikov s strojnično stotnijo v mestnem središču. Pichl navaja, da je vojake te stotnije poslal proti upornikom major Möbius, Ravljen pa, da so vojaki te stotnije streljali na upornike zaradi nesporazuma, ker so mislili, da jih napadajo vojaki, ki so proti upornikom. V resnici pa se je strojnična stotnja, kot navaja Pichlik, umaknila šele ko je bilo v njej ranjenih več oficirjev.

Tudi v opisu drugih dogodkov v zvezi z uporom je prispevek v Kroniki slovenskih mest pomanjkljiv. Kot navaja Karel Pichlik v omenjeni knjigi so uporniki po zasedbi kasarne odšli tudi na železniško postajo in jo zasedli. To so potrdili tudi udeleženci sedanjega obiska v Judenburgu, ki so povedali, da je Hafner na železniški postaji delil vojakom vozovnice za potovanje z vlaki. Okoli 200 vojakov se je odpeljalo z

vlakom tudi v bližnji Neumarkt, da bi obvestili, kot navaja Pichlik Slovence v tamkajšnji garniziji o uporah v Judenburgu ter jih pridobili za sodelovanje. To omenja tudi Ravljen, vendar navaja le podatek, da so jih tam razorožili, nič pa o namenu njihovega obiska. V knjigi Karla Pichlika je glede obnašanja oficirjev ob uporah tudi podatek, da so ti z železniške postaje po telefonu obvestili sedanje garnizije o uporah, preden so prišli tja uporniki. Na postajo se je pred prihodom upornikov pripeljal z vlakom z dopusta tudi major Sevidy, ki se je, ko je videl, kaj se v mestu dogaja, peš odpravil ob železniški progi k sošednji garniziji, kjer je zbral vojake in jih kasneje vodil pri lovu na upornike v okolici Judenburga.

Po opisu Karla Pichlika so uporniki zasedli tudi bližnjo livarno in pozvali delavce, večinoma ženske, k uporah. Te so se jim pridružile in naslednji dan niso prišle na delo. Na splošno so tamkajšnji prebivalci s simpatijami spremljali upor. Udeleženci obiska so pripovedovali, da so dekleta dva večera zapovrstjo prinesla rože na grobove padlih žrtev upora in tam prižgale sveče, kljub temu, da so vojaške oblasti to prepovedale.

Ti dogodki v Kroniki slovenskih mest niso omenjeni, ni pa izpuščena podrobnost, da je bil eden izmed upornikov, Grahovina, ustreljen zaradi ropanja oziroma hudodelstva. Tudi ni v tem prispevku izpuščeno, da so Madžari naslednji dan, v ponedeljek, lovili upornike po gostilnah in hišah v Judenburgu in jih gonili nazaj v kasarne. Pač pa niso omenjeni spopadi med uporniki in Madžari v bližnji okolici Judenburga dan po uporah, to je v ponedeljek, v katerih je bilo nekaj upornikov mrtvih in nad 20 ranjenih, kot navaja Karl Pichlik v omenjeni knjigi. Pri tem je treba omeniti, da je bila ta knjiga napisana na podlagi dolgoletnega študija arhivskih dokumentov in objavljene literature o vseh vojaških uporih v avstroogrski armadi proti koncu prve svetovne vojne, medtem ko je bil članek v Kroniki slovenskih mest napisan le na podlagi pripovedovanja oficirskega namestnika avstrijske vojske. Že te razlike v faktografskih opisih judenburškega upora so dovolj značilne. Zato tudi ni čudno, da je bil judenburški upor v naši predvojni publicistiki opisan le kot vojaški izgredek, ne pa kot zavestno dejanje slovenskih vojakov proti nesmiselni vojni in proti reakcionarni avstro-ogrski monarhiji.

V KREMPLJIH GESTAPA

Ivan Kač

Lani je poteklo že petindvajset let, odkar je okupator na zasedenem delu Stajerske okrepil teror, ker se je vedno bolj širilo osvobodilno gibanje v tem delu Slovenije.

Nekega jasnega avgustovskega popoldneva leta 1942 se je kot jastreb spustil z motorjem na naše dvorišče v Šentlovrencu zloglasni preboldski žandar Schutz. Z bratom Jožetom sva ravno pobirala zgodnja jabolka s kupa na dvorišču. Zavpil je, da sva aretirana. Niti

obleči se nisva utegnili. Odpeljal naju je uklenjena kar v samih hlačah in srajcah. Pozneje je prinesla mama za nama na žandarmerijo drugo obleko. Tedaj jo je vprašal žandar Schutz, če ve, zakaj so naju zaprli. Ko mu je odgovorila, da ne, je zavpil nad njo, da sva glavna bandita iz Šentlovrenca.

Ko sva približno dve uri čakala na žandarmerijo v Preboldu, se je pripeljal s taksijem gestapovec iz Celja. V Prebold so pripeljali tudi uklenjenega ka-

plana Završnika z Gomilskega. Zla slutnja nas je spremljala na poti proti Celju. Zadnji sončni žarki so objemali Savinjsko dolino. Mogoče jo vidimo zadnjikrat, sem si mislil. In res, moj brat Jože in kaplan Završnik sta se za vedno poslovila od doline, saj so ju oktobra 1942 ustrelili v Mariboru. Med potjo nas je šofer taksija opozoril, da ne smemo spregovoriti nobene besede. Ko so nas pripeljali v »Stari pisker«, so nas namestili kar med kriminalce — nekje na vrhu zaporov. Bili smo brez večerje, le kaplan Završnik je imel v žepih nekaj keksov in te smo si razdelili. Zaspali nismo dolgo, pa tudi govorili smo kaj malo. Premišljevali smo, kaj bo prinesel jutrišnji dan.

Jeseni 1941, nekako v drugi polovici oktobra, je bil pod vodstvom takratnega okrožnega sekretarja KP tov. Pečnika ustanovljen v Šentlovrencu odbor Osvobodilne fronte. Sklenil je, naj člani prek zveze skrbijo za zbiranje hrane, namenjene prvim partizanom, ki so imeli bunker na Žvajgi nad Preboldom. Zbrinili naj bi tudi nemške napise, s katerimi so Nemci na novo preimenovali našo vas. V vasi je živel poštar, ki je bil nemški ovaduh. Za to je bilo določeno, da ga Franc Kupec likvidira. Ta je bil sin trgovke Antonije Kupec, ki so jo pozneje Nemci ustrelili, sam pa je padel kot partizan na Hrvaškem. Zadeva s poštarjem se ni posrečila, ker ga je krogla zgrešila. V odboru Osvobodilne fronte so bili iz naše vasi Rudi Kupec, Franc Lebič, Franc Hribar, Franc Kupec, Anton Cestnik, bratje Kač in še nekateri.

Kot partizan je imel v bunkerju na Žvajgi zatočišče ilegalec Gril; ta je bil moj sošolec iz osnovne šole v Preboldu in se je zelo dobro poznal tudi z mojim bratom Jožetom, saj sta dalj časa delovala v društvu Kmečkih fantov in deklet, ki je imelo nekaj časa sedež pri nas doma. Decembra 1941, ko je pritiskal hud mraz, se je Gril skupaj z Marjanom Rotom, ki je bil prav takó v partizanih, zatekel k nam domov. Ker smo imeli v hiši gostilno, je bilo nevarno, da

bi ostal v hiši, zato sta se nastanila v hlevu, ki je bil oddaljen kakih 50 m od hiše. Po cesti, ki je vodila iz Prebolda mimo naše hiše v vas in dalje proti Šeščam, je pogosto patroljirala nemška policija, ki je imela sedež v prebolškem župnišču, zato smo morali nositi partizanoma v hlev hrano zelo previdno. Pri tem smo se menjali takó, da je bilo videti, kot da krmimo živino, zato smo hrano nosili kar v košari ali košu.

Spomladi leta 1942 je nemški ovaduh Vodopivec iz Prebolda izdal bunker na Žvajgi in tu so Nemci po kratkem boju ujeli Grila. Pri tem je bil ranjen, a so ga nato v bolnišnici v Celju hitro pozdravili in z gestapovskimi metodami pripravili, da je začel množično izdajati. Na poletje 1942 so se pričele na veliko aretacije po Preboldu in okoliških vaseh. Na desetine najbolj zavednih so odvedli v znani Stari pisker. Celotna organizacija Osvobodilne fronte z vsemi somišljeniki je bila izdana. Večina v tem času aretiranih se ni vrnila, padli so kot talci v celjskih ali mariborskih zaporih ali pa so umrli v koncentracijskih taboriščih. V tej čistki je Prebold z okolico plačal krvavi delež za svobodo, saj je umrlo okoli sto ljudi, bodisi da so jih ustrelili kot talce ali pa so ostali v koncentracijskih taboriščih.

Bil je še mrak, ko nas je naslednje jutro poklical visok gestapovec. Naju z bratom je zvezal skupaj, kaplana Završnika pa je paznik odpeljal po hodniku na drugi konec zaporov. Tu sem kaplana Završnika tudi zadnjič videl, pozneje sem njegovo ime bral na plakatu ustreljenih, ki je viselo v taborišču Borl.

Po ozki ulici naju je gestapovec odpeljal v staro Celjsko grofijo na zasliševanje. Krik mučenih se je izgubljal po dolgih hodnikih in velikih sobanah. Prenekateri se iz teh prostorov ni vrnil več živ; tako sta tu izgubila poletje 1942 življenje Karandov in Šarjakov iz Kaplje vasi pri Preboldu. Z golimi rokami sta se pognala na gestapovce, a so ju ti v onemoglem besu na mestu pobili.

Po mračnem hodniku naju je gestapovec privedel do neke sobe. Nisva še

vstopila, ko je izza vrat skočil gestapovec in me udaril po glavi, da sem se zvrnil na tla in potegnil za sabo še brata Jožeta. Z brcami so naju spravili pokonci in nato odvedli vsakega v poseben prostor. Kar je sledilo, je imelo z zaslišanjem kaj malo zveze, saj je bilo le pretepanje in mučenje. V prostoru, kjer sem bil zaslišan, je sedel za mizo črn gestapovec Kolman. Poleg njega je stal ob mizi tolmač. Prevedel mi je obtožbo, češ da sem blagajnik v odboru OF v Šentlovrencu. Povedal je, da je takó izjavil moj bratranec Anton Cestnik, ki pa so ga Nemci medtem že ustrelili. Na koncu mi je rekel, da bom dobil samo nekaj mesecev taborišča, če priznam. Ker pa sem vedel, da tudi 10 pfenigov za OF pomeni smrt, sem se napravil naivnega in odgovoril, da mi o tem ni nič znanega. Zasliševalec, zloglasni Kolman, je ob tem skočil izza mize, pograbil lato in me prišel takó neusmiljeno tepsti, da me je po nekaj udarcih zbil na tla. Tedaj mu je priskočil na pomoč še Klemenčič, bivši žandar v Šmartnem ob Paki, ter me brcal in tolkel z bikovko tako dolgo, dokler se ni utrudil. V sosednjem prostoru je vpil brat Jože. Tega so kmalu zatem privlekli k meni, naju zvezali skupaj za roke in noge ter po tleh vlačili iz sobe v sobo. Zavpil sem: »Ustrelite naju!«, žandar Klemenčič pa se je na široko zasmeljal in dejal: »Za vaju je škoda krogel, pobili vaju bomo.«

Čez nekaj časa so naju z bratom razvezali in spet odvedli vsakega v svoj prostor. Tu me je tolmač spet na kratko vprašal, če priznam. Ko sem odkimal — govoriti nisem mogel več, kri mi je tekla iz ušes in ust — se je pretepanje nadaljevalo. Ko sem se prebudil iz omedlevice, se mi je zdelo, da sem dolgo spal. Krog in krog mene je bila grobna tišina, le prevrnjen stol je ležal na tleh. Hotel sem se vzdigniti, pa ni šlo. Tedaj je skozi vrata pogledal tolmač. Ko je videl, da sem se zbudil, se je vrnil z dvema moškima; očitno sta bila kriminalca v jetniški uniformi. Pograbila sta me za noge in roke in me odnesla kot

snop na dvorišče. Tu je stal pokrit tovorni avto in na njem je ležal brat, ves krvav in negiben. Odpeljali so naju nazaj v zapore in namestili vsakega v posebno celico. V tisti, kamor sem prišel, je bilo kakih pet zapornikov. Spominjam se, da je bil eden iz Gornje Savinjske doline, prerezal si je žile na roki, neki drugi pa je bil starejši človek iz hribov nad Laškim, klicali smo ga kar očka. Hoditi nisem mogel, zato sem ležal kar na tleh. Dvakrat ali trikrat me je prišel pogledat tolmač in spraševal zapornike, če vstajam. Ker nisem mogel, me je takó približno štirinajst dni pustil pri miru. Ko sem prvič vstal, se mi je kar vrtelo.

Bilo je nekega septembrskega popoldneva, ko so me spet vlekli na Grofijo, tolmač me je peljal skozi hodnik na drugo stran Grofije, kjer je bila klop obrnjena proti Savinji. Tu so sedeli trije ali štirje gestapovci in imeli pred sabo na tleh neko nemško revijo z zemljevidom. Eden od njih mi je pokazal na Stalingrad in v nemščini povedal, da so komunisti kaput in je Stalingrad nemški; nato je dal tolmaču znak, naj me odvede. Peljal me je v iste prostore, kjer je bilo prvo zaslišanje. Čez nekaj časa sta prišla dva gestapovca, enega sem poznal, bil je isti kot pri prvem zaslišanju, za drugega sem zvedel pozneje, da je bil Vigele z Dunaja. Zasliševal me je Vigele. Najprej mi je ponudil cigareto. Ko sem mu odgovoril, da ne kadim, je rekel, če hočem jabolko. Tudi to sem odklonil, on pa mi je začel zastavljati vprašanja. Ko sem vztrajal, da nič ne vem, je namignil drugima dvema, naj me pričneta pretepati, sam pa je odšel. Gestapovec Kolman in tolmač sta se menjala pri pretepanju, ko pa sta videla, da ne vstanem več, sta poklicala Vigeleja. Ta se je kmalu prikazal še z nekom, ki je nosil očala in imel z obližem pokrito brazgotino na licu. Vigele me je vprašal, če poznam človeka, ki ga je pripeljal s seboj. Pogledal sem ga in takoj spoznal Grila, le-ta pa je počasi odgovoril: »Nisem Gril, temveč trgovski potnik Anton Geršak.« Takoj

nato ga je gestapovec odpeljal in nisem ga več videl.

Bilo je že v mraku, ko me je tolmač privlekel nazaj v zapor. Opiral sem se nanj in le s težavo sem prestavljal otrple noge. Tokrat sem prišel v celico, kjer je bilo polno znanih obrazov iz domače vasi in tudi iz sosednjih. Tu sem našel tudi brata Jožeta, Rudija Kupca, Franca Hribarja, Vinka Kupca, Franca Randla, Ivana Lokšana in še nekatere. Tu je bil tudi upravitelj šole iz Pod-srede, preboldski rojak Potočnik. Njegove zle slutnje so se uresničile, skupaj s sinom je bil ustreljen v Mariboru v oktobru 1942. Neki večer naju je paznik skupaj z bratom odpeljal v kletne prostore. Že od daleč sva zaslišala strašno vpitje. V posebni mučilnici sva zagledala grozno sliko, obešenega Stebernakovega Pavla iz Prebolda. Krog in krog je bilo polno gestapovcev, med njimi sem spoznal tudi znanega nemškega ovaduha urarja Plankla iz Celja. Tolmač je vprašal, če Pavleka pozna. Bil je ves krvav po obrazu, da ga je bilo težko spoznati. Rekel je še, da se bo takó zgodilo jutri z nama, in naju takoj nato odpeljal nazaj.

Nekaj dni zatem smo pozno popoldne zaslišali po hodniku strašno vpitje, takoj nato je privlekel v našo celico neki kriminallec našega sosedu Vinka Kupca, kmeta iz šentlovenca, in ga vrgel na pograd. Sosed je bil tako pretepen, da je bil po celem telesu popolnoma siv in smo mu dajali mrzle obkladke. Ves čas se je zavedal, izredno močne narave je bil in je težko umiral. Hropel je vso noč in venomer ponavljal besede: »Kaj bodo moji otroci.« Imel je dve hčerki, ki še nista hodili v šolo. Proti jutru se je hropenje vedno bolj polegalo in okrog petih je umrl. Kriminallec ga je odnesel, za njegov grob pa še danes nihče ne ve.

Proti koncu septembra 1942 se je neko jutro zelo zgodaj začel po hodniku direndaj. Paznik je klical imena v sosednjih celicah, kmalu nato pa tudi iz naše: Franca Hribarja, Franca Lihtnegerja, Rudija Kupca, Jožeta Kača, Le-

biča itd. Vseh se ne spominjam več, bilo jih je kakih deset. Hitro so se morali pripraviti. Kam gredo, ni vedel nihče, a vendar je vse vodila pot v Maribor. Tu sva se z bratom Jožetom zadnjikrat objela, nekaj dni zatem je z drugimi, ki so jih odpeljali iz celjskih zaporov, padel pod strelji nemških okupatorjev v Mariboru.

II.

Meglono jesensko jutro. Iz celic Starega piskra smo se zbirali na dvorišču zaporov znani in neznani obrazi. Tu so nas gestapovci prešteli in postavili v dve vrsti ter vklepali po dva in dva in nas skupaj predali policiji. Sprevod uklenjenih trpinov se je pomikal po stranskih ulicah proti železniški postaji. Tam so nas naložili v vagon, bilo nas je kakih trideset, in odpeljali proti Ptuj, od tu pa so nas na pokritem tovornjaku odpeljali na grad Borl. Uklenjen sem bil skupaj z Rudolfom Sitarjem starejšim, naglušnim človekom iz Šešča. Ko smo se pripeljali na grad Borl, so nas pričakali gestapovci in policisti s policijskimi psi ter vpili: »Los, los!« Potegnil sem za sabo Sitarja, da se mi je veriga na roki globoko zajedla v roko. Ko so nas na dvorišču prešteli in ugotovili, da smo vsi, so nas nagnali polnit slamarice. Slama je bila v kotu bivše grajske kapele. Tu je bilo po tleh vse črno bolh, tako da smo se jih hitro nalezli. Ko smo nosili napolnjene slamarice v posamezne prostore, je na vsakem vogalu stopnišča stal policist in vpil v nemščini: »Hitro, hitro!« Kdor ni stekel mimo njega, jih je dobil z bikovko. Zvečer, in to se je ponavljalo vsak dan, je bil na grajskem dvorišču »apel«. Ob znaku z zvoncec smo se usipali iz prostorov obširnega gradu na dvorišče, imenovano »apelplatz«. Tu smo se po vojaško postavili v dve vrsti in pričelo se je preštevanje. Ko je bilo to končano, so nas nagnali, da smo v krogu po dvorišču tekali, dokler se ni kdo od starejših zgrudil na tla. Ves ta čas pa je v nadstropju stal pri oknu, ki je gledalo

na dvorišče, lagerkomandant, ki smo mu pravili kar mesar. Bil je tako debel, da se je komaj premikal. Proti oknu, kjer je stal, ni smel nihče pogledati. Zjutraj so nas ponovno zbrali na dvorišču. Tu so nam določili skupino, v kateri smo potem delali. Jaz sem bil določen za tako imenovano »wasserkomando«. Naša naloga je bila, da smo ves dan vozili vodo iz vodnjaka pri gostilni, ki je bila ob dravskem mostu, kaka dva kilometra od gradu. Z vrvjo prek rame smo bili vpreženi v voz kot živina po dva in dva skupaj, in sicer spredaj trije pari, zadaj pa sta tiščala voz še dva tovariša. Počivati med potjo nismo smeli, čeprav je bila pot proti gradu precej strma. Bili smo izčrpani od lakote, ker so nas hranili največ z bučami, ki so jih sicer uporabljali za svinjsko krmo.

Neko popoldne je policist po sobah odbiral ljudi, da bi nosili drva iz gozda do gradu. Tudi mene je določil za to skupino, čeprav sem bil pri »wasserkomandi«. Ko smo prišli v gozd, kjer je bil kup drv, razcepljenih v klafrska polena, me je policist, ki je bil z nami, potegnil iz skupine in rekel, naj počakam. Ko so imeli drugi naložena polena, je poiskal zame posebno težko. Poklical me je in pokazal, naj si ga naložim. Pokleknil sem in ga skušal dati na ramo. Bilo je tako težko, da nisem mogel vstati. Tedaj me je začel brcati in vpiti, da me bo takoj ustrelil, če se ne vzdignem. Anton Vedenik starejši iz Prebolda

mi je hotel pomagati, pa je policist zavpil nad njim, da se je moral takoj odstraniti. V skupini je bil tudi bolničar, profesor iz Varaždina. Ko je to videl, je prosil policista, naj me pusti, ker sem hudo bolan in ne zmorem tega bremena; šele tedaj je policist odjenjal.

Bilo je na vse svete, ko nas je zjutraj poklical policist in nas pod stražo poslal klečat na dvorišče pod kap, kjer se je na nas cedil taleči se sneg. Klečali smo vse dopoldne za kazen, ker smo bili v sobi nemirni in nad nami lagerkomandant ni mogel spati. Vsi smo vedeli, da so prejšnjo noč z gestapovci iz Maribora pijančevali in močno razgrajali. Grad Borl je imel vinograde, s katerimi so se okoriščali gestapovci in policisti.

Proti koncu novembra je prišel na grad sam šef gestapa za Spodnjo Štajersko Lurker in vsakdo je moral stopiti na črto pred njegovo mizo, on pa je medtem odločal o naši usodi.

Bližala se je zima in z njo vedno hujše življenje. Obleke nisem imel, tudi od doma je nisem mogel dobiti. Nemci so medtem izselili tudi mamo in sestro, hišo pa zaplenili ter pobrali vse, kar jim je prišlo pod roke. Od mučenja v celjskih zaporih sem popolnoma oslabil, tako da nisem mogel več hoditi in neko nedeljo v decembru sploh nisem mogel več vstati. Iz daljave sem slišal šepet sotrpinov: »Umr! bo.« Padel sem v omedlevico, ko sem se zbudil, sem se znašel na hodniku v ptujski bolnišnici.

Vladimir Lakovič: Slikarsko tihožitje, 1967, olje

BOJ ZA MARIBOR IN ŠTAJERSKO PODRAVJE 1918—1919*

Prof. Lojze Ude

MARIBORSKI OBČINSKI ODBOR ZA NEMŠKO AVSTRIJO — NEMŠKOAVSTRIJSKI SOCIALNI DEMOKRATI GREDO Z VSENEMŠKIMI NACIONALISTI — NEMŠKOAVSTRIJSKI ZAKONI VKLJUČUJEJO MARIBOR IN PODRAVJE V NEMŠKO AVSTRIJO — RASTOČA NASPROTJA — RAZOROŽITEV MARIBORSKE SCHUTZWEHR 23. NOVEMBRA 1918.

10. novembra, dan po objavljeni Maistrovi mobilizaciji, je bila zopet izredna seja mariborskega občinskega odbora. Udeležil se je kot zastopnik socialnih demokratov Hans Suppanz. Zupan je najprej govoril, da oba dosedanja razglasa za vstop v Schutzwehr nista imela zaželenega uspeha in da se jih je priglasilo doslej komaj 400. Treba je bilo, je rekel župan, vpoklicati vojaštvo pod kaznijo za tistega, ki ne pride. Ko je k stvari govorilo še več govornikov, se je oglasil k besedi tudi Suppanz. Po sejnem zapisniku z dne 10. novembra je izjavil Suppanz med drugim:

»Če bodo Slovenci pripeljali v Maribor jugoslovansko vojaštvo in bi začeli z režimom nasilja, tedaj bi bilo samostojnosti Maribora konec. Zaradi tega je krepitev Schutzwehr nujno potrebna, čeprav Slovencem ni prijetna, ker bi raje videli, da bi Schutzwehr sploh ne bilo, da bi mogli potem mesto zasesti. Žal je meščanstvo veliko zamudilo. Govornik poudarja, da so se socialni demokrati zavedli svojih narodnih dolžnosti, da so se postavili v narodno službo in so pripravljeni meščanstvo varovati.« Občinski odbornik Mally se je Suppanzu zahvalil za to besedo: «...Odločna dejavnost železničarjev pod vodstvom Suppanza obvezuje mesto za največjo hvaležnost. Govornik predlaga, da odborniki izrazijo to zahvalo s tem, da se dvignejo s sedežev. Se zgodi med živahnim odobravanjem.» Posebno zahvalo je izrekel nato še župan, nato so se odborniki ponovno dvignili s sedežev. Občinski odbor je nato sklenil, da se pozovejo za vstop v Schutzwehr vsi možje od 18. do 50. leta. Zglasitev je obvezna. Sklene se tudi, da naj gredo Wastian, Orosel in Suppanz na Dunaj, da se tamkaj informirajo o položaju.

12. novembra je avstrijska provizorična narodna skupščina sprejela zakon, ki razglša republiko Nemško Avstrijo, in sicer kot sestavni del Nemčije. Istega dne je tudi mariborski občinski odbor sprejel sklep (Entschliessung), da se nemško prebivalstvo Maribora »skupno z organiziranim delavstvom čuti kot *organsko ne-ločljiv sestavni del nemškoavstrijske republike* (op. pis.: podčrtano v originalu) in da pričakuje od nemške narodne skupščine, te zastopnice našega celotnega naroda v republiku Avstriji, da bo skrbela za to, da bo pripadnost našega nemškega mesta k velikem telesu naše nemške republike tudi na zunaj in za vedno zajamčenak.

To je bila izjava za Veliko Nemčijo, kakor ni mogla biti jasnejša. Socialnodemokratski zastopniki niso zaostajali za meščanskimi s izrazi veselja in navdušenja.

Ob 14. uri so vsa železniška službena mesta v Mariboru za eno uro ustavila delo, da manifestirajo za Nemško Avstrijo in protestirajo proti slovenskemu uradovanju. Za prehodno dobo je ljubljanska ekspozitura JŽ morala uvesti zopet nemško uradovanje.

Zelo zanimiva je bila še seja mariborskega občinskega odbora 18. novembra 1918. Te seje se je prvič udeležilo vseh 10 v mariborski občinski odbor kooptiranih socialnodemokratskih zastopnikov. Ker je bilo v Nemški Avstriji s posebno odredbo Državnega sveta določeno, da naj porast politične moči nemško-avstrijske socialne demokracije pride do veljave tudi s kooptiranjem njenih zastopnikov v občinske odbore in se je Maribor po svojem občinskem zastopstvu imel za del Nemške

* Objavljamo dva odlomka iz daljše avtorjeve razprave o bojih za slovensko severno mejo leta 1918 in 1919.

Avstrije, bi moralo do te kooptacije tako in tako priti. Tembolj zanimivo je, da je Orosel to kooptacijo takole utemeljeval:

»Glede na to, da je mariborsko delavstvo v sedanjem političnem gibanju pridobilo velike zasluge za nemške zahteve (Belange) Maribora, je mestni svet na svoji seji 16. novembra sklenil, da da delavstvu na razpolago 10 odborniških mest in jih povabi, da naj imenuje svoje nove mandatarje.«

Na tej seji je poročal Orosel tudi o uspehih, ki jih je imela 10. novembra odpisana deputacija na Dunaju: Okraja Maribor in Ptuj spadata k Nemški Avstriji, končna odločitev pa je pridržana mirovni konferenci. Kot zastopnik vojaških interesov Nemške Avstrije bo prišel v Maribor poslanec Malik, kot zastopnik civilnih pa bivši predsednik okrožnega sodišča v Celju Kotzian. Maribor se začasno razglasi za nevtralno cono.

Hans Suppanz je bil izvoljen za drugega mariborskega podžupana (poleg Naska).

Aspiracije in zahteve nemškoavstrijske države po priključitvi Maribora in vsega štajerskega Podravja so bile že večkrat izražene, tako v uradnih zagotovilih raznim zastopnikom mariborskega nemštva kakor v zadnjih dneh jasno zopet v Bauerjevi protestni brzojavki proti Maistrovi mobilizaciji. Prav v tem času je avstrijska narodna skupščina obravnavala tudi zakonski načrt o obsegu, mejah in odnosih državnega ozemlja Nemške Avstrije. Pri obravnavanju tega zakonskega načrta so nemško-nacionalistični poslanci govorili tudi o Celju in celo Kočevju. Socialni demokrati, posebej Renner, so vnesli v debato zmernejši ton. Tudi po izjavah njihovih zastopnikov pa je bila pripadnost Maribora in štajerskega Podravja k Nemški Avstriji izven debate. Zatem je bil 22. novembra sprejet zakon o obsegu, mejah in odnosih državnega ozemlja Nemške Avstrije (Staatsgesetzblatt, Nr. 40) Paragr. 1 se glede Koroške in Štajerske glasi:

»Republika obsega... Štajersko in Koroško z izključitvijo po Jugoslovanih strnjeno naseljenega ozemlja..., paragr. 3 pa: »Sodne okraje, občine in kraje, ki tvorijo državno ozemlje, bo določil in objavil Državni svet.«

Po nemškoavstrijskem pojmovanju strnjene naseljenosti Maribor s štajerskim Podravjem ni bilo slovensko ozemlje in je spadal k Nemški Avstriji. Tako so se glasile vse interne instrukcije in informacije, ki so jih dobili zastopniki mariborskega meščanstva na Dunaju in javne izjave. Zakon o volilnem redu za konstituantno z dne 18. decembra 1918 (Staatsgesetzblatt, Nr. 115) med mesti in sodnimi okraji, ki jih obsega volilno okrožje Srednje in Spodnje Štajerske, našteva še mesti Maribor in Ptuj, ter sodne okraje Arvež, Ivnik, Marenberg, Maribor, Čmurek, Ptuj, Radgono (razen občine Plitviški vrh), Št. Lenart v Slovenskih Goricah in kraj Gornjo Radgono. Isto vsebujejo tudi izvršilna navodila Državnega sveta z dne 3. januarja 1915 (Staatsgesetzblatt Nr. 4), izdana po spredaj cit. zakonu z dne 22. novembra 1918. Naj še pripomnim, da je bilo glede Koroške v načrtu zakona z dne 22. novembra že določeno, da spada k nemškoavstrijskemu državnemu ozemlju cela Koroška, razen občine Jezersko, da pa je končna redakcija zakonskega besedila upoštevala dejstvo, da je major Lavrič s skupino slovenskih prostovoljcev 19. novembra zasedel Borovlje. V volilnem zakonu z dne 18. decembra 1918 in v izvršilnih navodilih Državnega sveta z dne 3. januarja 1919 pa je zopet rečeno, da spada k avstrijskemu državnemu ozemlju vsa Koroška razen Jezerskega. Medtem je Nemški Avstriji že zrasel pogum.

Ob takem načelnem stališču nemškoavstrijskih strank, nemškoavstrijske države in mariborske občine je posamezne udarnejše skupine v Schutzwehr kakor v nemškoavstrijskem vojaštvu na Štajerskem stalno zaposlovala misel, kako te mejne aspiracije mimo vseh izjav nekaterih civilnih predstavnikov, da naj odloči o sporu mirovna konferenca, uresničiti kar takoj, s silo. Šucverovski častniki so imeli stalne zveze z Gradcem in z nemškoavstrijsko vojaško posadko v Lipnici. O tem je poročala tudi dobra slovenska obveščevalna služba v Lipnici. Poveljnik Schutzwehr Kodolitsch je hodil v Gradec na poročanje. Russ je v Mariboru imel s svojimi častniškimi tovariši ponovno posvetovanje, kako se polastiti Maribora. Spomnil se je na državnega poslanca Malika, od avstrijskega državnega predsednika imenovanega in pozneje tudi od vojnega ministra Deutscha (socialnega demokrata) potrjenega vojaškega komisarja za Spodnjo Štajersko ter na njegov načrt zopetne vojaške osvojitve Maribora in Ptuja iz prvih dni novembra. »Pobuda naj bi prišla od zunaj« (str. 54). Deputacija šucverovskih častnikov se je zglasila pri županu Schmidererju, da zve za njegovo mnenje. Našla pa je pri njem Mravlaga, »ki je bil odločno proti vsakemu poizkusu upora« (str. 54). Russa to ni prepričalo in odvrnilo od nadaljnega načrtovanja. Manjkajo viri, iz katerih bi zvedeli, kaj je bilo predmet razgovorov, ki jih je imel od časa do časa poveljnik mariborske Schutzwehr podpolkovnik Kodolitsch v Gradcu. Sicer pa je pričakovanje pobude od zunaj kazalo na

malodušnost tudi samega Russa in vsaj tiste skupine častnikov, s katerimi je imel predvsem stik. Načrt pobude od zunaj je v takih položajih že sam po sebi problematične vrednosti in je bil tudi dejansko brez realnejše utemeljenosti. Tako graški vojaški pooblaščenec (nacionalist August Einspinner, socialist Hans Resel in kršč. soc. Franc Huber), kakor glavna gospodarska komisarja dr. Viktor Wutte in soc. dr. Arnold Eisler v Wohlfahrtsausschussu, ki je predstavljal prejšnjo deželno vlado in namestništvo (Staatshaltere), so bili proti taki pobudi od zunaj. Einspinner, ki je bil na Malikovo intervencijo še 7. novembra za tako zunanjo pobudo, je pozneje, očitno pod vplivom drugih svojih tovarišev, vojaških in gospodarskih komisarjev, svoje mnenje spremenil. V Militärkommando v Gradcu je bojovitega generala Lukasa že 4. novembra nadomestil manj podjetni general Reisinger ter se je spremenilo to šele, ko je prišel na njegovo mesto general Mitteregger, a je bilo že prepozno. Še najbolj realno vojaško silo za pobudo od zunaj je v novembru mesecu 1919 pomenil 5. Volkswehrbatalion v Lipnici, ki je bil pod poveljstvom stotnika Frölich. Ta je kar na svojo roko razglasil mobilizacijo vseh nemških vojakov nadomestnih bataljonov bivšega 47. pp. in 26. strelnega p.: »Vsi, ki ne bodo prišli prostovoljno, bodo prignani s silo«. Zaradi tega mobilizacijskega proglasa je prišlo celo do spora z mariborsko Schutzwehr, ki je protestirala, češ da je mesto za vse te vojake v Schutzwehr v Mariboru in ne v Volkswehr v Lipnici. Navadno pa so se razgibale sovražne sile v boju za slovensko-nemško-avstrijsko mejo po I. svetovni vojni po drugi poti: Najprej se je po dobri pripravi nekje »ljudstvo spontano« uprlo, temu uporu pa je v primeru, če je upor uspel, sledila vojaška in diplomatska intervencija od zunaj. A tak upor se je v Mariboru šele pripravljal. Po sklepih mariborskega občinskega odbora z dne 10. novembra se je v pripravi na tak upor začela predvsem vneta propaganda za vstop v Schutzwehr, ki je imela znaten uspeh.

Od tretjega dneva Maistrove mobilizacije dalje je začela hitro rasti tudi slovenska vojska Štajerskega obmejnega poveljstva. 10. novembra, ko se še ni vedelo, kakšen bo odziv na mobilizacijski razglas, je iz Celja prišla zelo dobrodošla pomoč 200 mož pod poveljstvom nadporočnika Viktorja Rodeta. Maister se jih je zelo razveselil in jih je ob prihodu na kolodvoru osebno pozdravil. Do zadnjega dne prijavne obveznosti 18. novembra je narasla slovenska vojska v Mariboru na nad 2000 mož.

Sredi novembra, menda 16., je obiskal Maribor poverjenik za narodno obrambo Narodne vlade SHS v Ljubljani dr. Lovro Pogačnik. Govoril je tudi vojaštvu.

»Njegov govor, ki ni imel ne repa ne glave,« tako pripoveduje v svojih spominih poveljnik I. čete Mariborskega pešpolka Jože Malenšek, »pa je izzvenel tako, kakor da bi naša domovina ne rabila več vojaštva, češ saj bomo dobili po mirovni pogodbi tako vse, kar bomo zahtevali. Tu je posegel vmes general Maister in v blestečem govoru pokazal, da je treba domovino tukaj na severu, kjer zemljelanci tujec, pa čeprav premagan, sega še vedno po naši zemlji, zaščititi. S tem je bila vsa ceremonija končana in poverjenik se je odpeljal, mi vsi smo si oddahnili in morda tudi sam general.« Ta obisk omenja v svojih spominih tudi Leskovar, ki pa je kljub temu, da je bil predsednik obrambnega odseka NS na Štajerskem, zvedel zanj šele po Pogačnikovem odhodu. Do 20. novembra je bil organiziran pešpolk, ki so ga sestavljali trije bataljoni po 4 čete, torej 12 čet. Dobil je ime Mariborski pešpolk (Mp).

»Prvi komandant Mp je postal podpolkovnik Avgust Škabar, ki je prišel 15. novembra iz Ljubljane. Bil je po rodu Istran iz zavedne narodne rodbine. Vojaštvo ga je na mah vzljubilo in mu pravilo »naš očka«. Njegova adjutanta sta postala stotnik Mirko Rajh in nadporočnik Julij Guštin,« tako pripoveduje v svojih spominih Jože Malenšek.

Kot dober organizator se je izkazal Guštin. Organizacijo artilerije so izvedli v glavnem major Drago Pož, znan kot artilerijski strokovnjak, ki je prišel 11. novembra od II. vojnega okrožja v Ljubljani, poročnik Anton Vovk, narednik Jožko Slobodnik, častniški namestnik Drago Žohar in že nekaj drugih podčastnikov, ki jih je bilo zlasti med artileristi precejšnje število. Do 23. novembra so bile postavljene 4 baterije. Iz primorskih Slovencev je bil sestavljen Tržaški bataljon. Formiran je bil tudi še 1 eskadron konjenice. V stanju organizacije je bil saperski bataljon, letalski oddelek, avtokolona. Organiziranih je bilo tudi nekaj bolnišnic.

Kazenske sankcije proti tistim, ki se pozivu niso odzvali, se zaenkrat niso izvajale ter je bila ta vojska v glavnem še vedno prostovoljska.

Maister se je že po 10. novembru začel pripravljati na dokončni obračun z mariborsko Schutzwehr. Za kršitve ustanovnega sporazuma in za samovoljnosti mariborskega mestnega sveta se je delal slepega in gluhega. S poveljnikom mariborske Schutzwehr podpolk. Kodolitschem je občeval tako, kakor da mu popolnoma zaupa. Nasprotnika je hotel uspavati. Da oslabi udarno moč Schutzwehr in prepreči,

*General
Rudolf Maister*

da bi se na eni točki nakopičila večja rezerva, je dovoljeval Schutzwehr vedno več straž, kar je bilo združeno z nekim tveganjem. Število straž svojega vojaštva je zmanjševal. Tako so bile okrog 20. novembra močnejše slovenske straže le še pri bohovskem municijskem skladišču, na glavnem kolodvoru in v vojašnicah, šucverovskih straž pa je bilo polno: pri mostovih, na izhodnih mestnih ulicah proti Kamnici, v barakah v takratnem Knabenhortu, v mestni hranilnici, na pošti, na rotovžu (sami častniki), v jetnišnici okrožnega sodišča, v kaznilnici, v Scherbaumovem mlinu, pri mariborski eskomptni banki, na koroškem kolodvoru, pri prehranjevalni postaji in še nekaj drugih, skupno 24 straž in 10 pripravljenosti. Kodolitsch je razen tega mislil, da se najboljše pripravlja na bodoče dogodke na ta način, da proti dogovorom z Maistrom, ki je določal številčno moč vsake straže, te še povečuje. Z načrti Maistra in njegovega štaba se je dobro skladala tudi razvada mnogih šucverovcev, da so prenočevali doma in jim je Kodolitsch to dopuščal. Izmenjane straže so po večini odhajale domov počivat.

Vzporedno s temi pripravami in načrti na slovenski in nemški strani je postajalo razmerje med slovenskimi vojaki in šucverovci čedalje bolj napeto. Razmerje dvoje sovražnih vojaških skupin v istem mestu se razvija po lastni logiki. Množili so se spopadi, pretepi, začela so se medsebojna obstreljevanja patrol. Schutzwehr

je bila poleg tega vojaška formacija z dosti slabšo disciplino, kakor je bila disciplina slovenske vojske, s katero seveda tudi ni bilo lahko.

»Toda niso bili sami neoporečni ljudje, ki so se vrinjali v Schutzwehr. O človeškem materialu, ki je našel zavetje v Schutzwehr, bi mogel bivši poveljnik podpolkovnik Kodolitsch marsikaj povedati,« tako toži nemški publicist in šucverovski častnik Russ (str. 45), ki je to že moral vedeti. Russ misli s tem odnos moštva do častnikov pa tudi splošno moralno raven šucverovcev. Med njimi se je nabralo mnogo razgrajacev. Njihove straže so zagrešile več hudih tatvin zastraženega blaga. Šucverovske patrole so začele trgati vojakom slovenske kokarde s kap.

18. novembra je bil po mariborskem mestu plakativan razglas (DA-Maribor) mestnega sveta o mobilizaciji, kakor je bila sklenjena že na seji občinskega odbora 10. novembra 1918:

»Mestni svet mesta Maribor je sklenil, da so vsi za orožje sposobni, v Mariboru stanujoči ljudje od dovršenega 18. do 50. leta starosti dolžni služiti v mariborski Schutzwehr in se morajo torej vsi v Mariboru stanujoči moške rojstnih letnikov od 1868 do vključno 1900 javiti pri mariborski Schutzwehr.« Razen tistih, ki izpolnjujejo oprostilne pogoje, se morajo vsi drugi zglasti najkasneje do 23. novembra 1918 popoldne.

Že v noči od 18. do 19. novembra nato je prišlo do posebno hudega medsebojnega obstreljevanja slovenskih in nemških patrol. Smrtno ranjen je bil slovenski vojak, dragonec Franc Vauhnik. Ta smrt je slovensko vojaštvo silno razburila. Deputacija mlajših častnikov se je zglastila pri Maistru in zahtevala razorožitev Schutzwehr. Na mestnem magistratu so menda uvideli, da se zaradi nediscipliniranosti šucverovcev začenja vsa stvar prehitro razvijati. Zopet so prišli k Maistru Wastian, Mravlag in Suppanz in predlagali skupen pomirjevalni razglas. Maister je v to privolil, toda bil pri tem že trdno odločen, da napravi konec. Razglas pa je učinkoval vsaj toliko, da do večjih spopadov do razorožitve ni več prišlo. Pri napetosti je ostalo in grožnje šucverovcev so se množile. Postajale so tudi vedno bolj konkretne, kakor da v Mariboru v kratkem ne bo več slovenskega vojaštva.

Dejansko je bil mobilizacijski razglas mestnega sveta z dne 18. novembra že sam po sebi dovolj zgovorna grožnja. Izdan in plakativan je bil brez predhodnega sporazuma z Maistrom. Ta mobilizacija je zajela 10 letnikov več kakor Maistrova. Ko je bila razglašena, to je 18. novembra, je bila nevarnost pred nediscipliniranimi vojaškimi transporti s front že mimo. Schutzwehr pa je bila po besedah in smislu skupnega razglasa z dne 3. novembra ustanovljena za odstranitev te nevarnosti in za čas te nevarnosti. O okrepitvi mariborske Schutzwehr po tem razglasu pravi Russ:

»Po objavi prijavnih dolžnosti in s pozivom na službovanje v Schutzwehr je prišlo do izredne okrepitve mestne straže. Prospeha tako močne, dobro vodene skupine — saj je bilo v njenih vrstah ob koncu samo v vojnih poslih izkušenih častnikov okrog 100 — slovenski vojaški poveljnik ni mogel dopustiti« (str. 50).

Tako je Maister tudi res mislil. Mobilizacijski razglas mestnega sveta je Štatersko obmejno poveljstvo razumelo tako, kakor ga je bilo treba razumeti, kot grožnjo s pestjo, kot vojno napoved. Schutzwehr je šela ta čas nad 1500 mož. Med njimi je bilo več kot sto častnikov.

19. novembra je v MZ izšel tudi poziv poveljstva mariborske Schutzwehr. Sklicujoč se na razglas »Militärkommando« opozarja na mobilizacijo vseh moških od 18. do 40. leta (!) starosti, ki so že kdaj služili pri vojaki, ter pristavlja, da se morajo vsi ti obvezniki zglasti ali pri mariborski Schutzwehr ali v Lipnici pri svojih nadomestnih bataljonih 47. pp., 26. strel. p. in 5. drag. p. To se pravi, da je medtem prišlo do sporazuma med Schutzwehr in komandantom posadke v Lipnici, saj je bilo poveljstvo Schutzwehr še pred nekaj dnevi proti temu, da bi se ti vojaki zglašali kje drugje kakor pri njem. Tudi ta razglas je mogel Maistra opozoriti na to, da je zadnji čas, da napravi konec.

21. novembra je bila slovesna zaprisega novega Mariborskega pešpolka. Zanimivo je besedilo prisege:

»Prisegam in se rotim pri Bogu Vsemogočnemu in svoji časti, da hočem zvesto in z vso dušo, z vsem svojim srcem, z vso svojo voljo služiti vladni Narodnega sveta Slovencev, Hrvatov in Srbov kot ljudski in zakoniti oblasti. Prisegam sebi in svojim dragim, svoji deci in svojim roditeljem, da hočem odredbe Narodnega sveta Slovencev, Hrvatov in Srbov brezpogojno, povsod v vsakem času izvrševati in da hočem biti pokoren ukazu predpostavljenih zapovednikov in vsem narodnim postavam in zakonom za napredek, edinstvo, moč in slavo naroda Slovencev, Hrvatov in Srbov. Tako hočem in to mi Bog pomagaj«. Po zapisniku z dne 21. novembra so govorili o nevarnem položaju tudi na seji Narodnega sveta:

*Nadporočnik
Franjo Malgaj*

»Dr. Pavlin poroča kot gost, da mu je sporočil Vrabl (op. pis.: sodnik v Mariboru), da nameravajo Nemci v soboto poslati delavce demonstrirat in hočejo v nedeljo odvzeti urade, zapreti vodilne osebe. Pošto so baje že odvzeli danes ter imajo tam telefonsko cenzuro. Dr. Koderman zahteva nujnih ukrepov. Dr. Rosina predlaga, da se prekine seja in se skliče obrambni odsek. Se sprejme.« O poteku te seje (Leskovar, Koderman, Voglar) poroča Leskovar v svojih spominih. Rosina, ki je prišel na sejo obrambnega odseka šele ob koncu, je poklical nato Maistra. »Preden sem še prav končal,« pripoveduje Leskovar, »stopi general Maister k meni in mi reče: ‚Boš pa ti šel kar jutri v Ljubljano k vladi, da izposluješ dovoljenje za razorožitev zelene garde.‘ Z veseljem sem sprejel ta nalog.«

22. novembra zjutraj se je dr. Leskovar zgasil pri podpolkovniku Ulmanskem, načelniku štaba II. vojnega okrožja v Ljubljani. Ta je načelno sicer dal dovoljenje za razorožitev. Zapečateni pismo s pismenim »dovoljenjem« za razorožitev pa je izročil Leskovarju opoldne, tako da se je mogel vrniti Leskovar v Maribor šele z večernim vlakom, kar je Maistru iz Ljubljane telefonično javil.

V Mariboru je 22. november potekel v pripravah za razorožitve. Maister je bil ta dan v meljski vojašnici. Prišel je tudi v častniško obednico. Nagovoril je častnike in jim zaupal, ne da bi jim povedal dan in uro, da je prišel čas udara in naj bodo pripravljeni. Vendar jih je zaprosil za molk. Res ni prišel noben glas o tem do Nemcev. Posameznim častnikom je nato čez dan dajal natančne dispozicije.

Ko so zvečer v štabu Štajerskega obmejnega poveljstva (v stavbi okrajnega glavarstva) odprli pismo, ki ga je prinesel Leskovar, pa so brali naslednjo naredbo:

Narodna vlada SHS
Poverjenišstvo II. vojnega odseka
Ljubljana

Obmejnemu štajerskom poveljstvu SHS u Mariboru

Budući da je jačina slovenske mariborske posade sada takova, da bez drugih straža red obdržati može, to se naredjuje, da se sve straže (štajerska garda) poziva, da odlože oružje, odnosno, ako tom pozivu odgovorili nebi, da se po zapovedi gen. Maistra razoružaju.

Ljubljana, 22. 11. 1918.

dr. Pogačnik

Bili so v zadregi, kaj naj pravzaprav store. Ko, pa je Leskovar zatrdil, da more tudi s prisego potrditi, da je bila ustna izjava Ulmanskega zjutraj ob prihodu v Ljubljano glede razorožitve popolnoma jasna, je Maister po kratkem preudarku odšel v veliko dvorano okrajnega glavarstva, kjer je bil ta čas zbran skoraj celotni plenum Narodnega sveta. Navzoča sta bila tudi Maistrov adjutant Mravljak in dr. Senekovič. Maister je po kratkem nagovoru navzoče najprej zaprisegel, da bodo o tem, kar bodo sedaj slišali, popolnoma molčali. Nato jim je povedal, »da se bo ponoči izvršil napad na zeleno gardo«. »Ugovarjal ni nihče in smo se molče razšli,« pripoveduje Leskovar. Direktno ugovarjal ni nihče. Toda brez omahovanja in pomislekov člani Narodnega sveta Maistrovega sporočila niso sprejeli. O tem govorita Mravljak in Senekovič zelo določno in jasno. Nekateri člani Narodnega sveta so namreč izrazili bojazen, kaj bo rekla k temu antanta. Podvomili so v uspeh. Izmed civilnih udeležencev tega sestanka je bil odločno za takojšnjo akcijo edino le dr. Leopold Poljanec, poznejši nadzornik za srednje šole v Ljubljani, znan po svoji značajnosti in premočrtnosti. Izjavil je, »da nas mora biti sram in da nismo vredni svobode, ako v tako važnem trenutku ne čutimo v sebi dovolj moči in sile.« To je odločilo. Izven Maribora pa so bili 22. novembra in v noči od 22. na 23. november tisti, ki so jim šucverovci najbolj grozili in katerih življenje bi bilo v nevarnosti, če bi se akcija ponesrečila, kakor Verstovšek, Rosina, Hohnjec. Tako pripoveduje Maister.

Načrt razorožitve je bil Maistrovo osebno delo. To sam posebej poudarja. Manjšemu številu večjim oddelkom poveljujočih častnikov je zvečer še enkrat razložil svoj načrt. Mesto je razdelil na 4 operativne odseke:

V I. odseku južno od Drave, zahodno od vštete Tržaške ceste, naj bi izvedel razorožitev stotnik Anton Kos z bataljonom Celjskega polka in pol čete Srbov. V tem odseku je stalo na straži ali bilo v pripravljenosti 157 šucverovcev s 14 častniki in 8 strojnicami. Službe prosti so bili v Kreuzhofu.

V II. odseku, ki je obsegal Maribor severno od Drave, zahodno od Partizanske ceste in Mlinske ulice in ki je bil najvažnejši, naj bi izvedel razorožitev 2. bataljon Mariborskega pp. pod poveljstvom stotnika dr. Antona Dolarja. V tem odseku je imela Schutzwehr v službi: 1 častniško in 3 navadne pripravljenosti ter 12 straž, skupno 219 mož, med njimi 37 častnikov. Službe prosti so bili v dravski vojašnici in v barakah pri mestnem pokopališču in ob Tomšičevi cesti.

III. odsek je bil severno od Drave, vzhodno od Partizanske ceste in Mlinske ulice. V tem odseku naj bi razorožila šucverovce, to je 1 pripravljenost in 5 straž, skupaj 87 mož in 9 častnikov s 6 strojnicami (službe prosti so bili v meljskem otroškem vrtcu), 10. četa Mariborskega pp. pod poveljstvom nadporočnika Ivana Gračnarja.

V IV. odseku, južno od Drave in vzhodno od Tržaške ceste, to je na Podbrežju, pa naj bi razorožitev prevzela polovica 1. čete MP pod poveljstvom nadporočnika Joža Malenška. Schutzwehr je imela tu 2 pripravljenosti in 2 straži, 30 mož in 7 častnikov. Službe prosti so bili v gostilni Pukl. Nemško stražo pri kaznilnici naj bi razorožila druga polovica 1. čete pod poveljstvom Pera Cestnika in Joža Groznika.

verovec. Razorožitev je bila izvedena z občudovanja vredno točnostjo in hladnokrvnostjo. Malodušneži so bili osramočeni. Ko se je Kodolisch vrnil zjutraj iz Gradca v Maribor, mu je Maistrov častnik izročil na kolodvoru le še odstavitveni dekret.

Bila je sobota zjutraj. Ko so bili ob 7. uri dohodi v mesto zopet odprti, so se mogli številnim bralcem plakatiranega in razorožitvenega razglasa pridružiti tudi okoličani. Razglas je bil tiskan v slovenskem in nemškem jeziku, navaja razloge za razorožitev (nediscipliniranost šucverovcev, plenjenje, ropanje, streljanje) in odreja oddajo vsega orožja.

»Politična uredba mesta Maribor se s tem ne dotakne na noben način, mestni upravitelji ostanejo na svojem mestu. Danes od 12. ure smejo nositi vojaško uniformo samo moje čete, osebe vodstva vojaškega transporta, osebe sanitete: osebe teh zadnjih dveh skupin morajo imeti izkaznice...«

Samozavest Slovencev v Mariboru, v okolici in celem Podravju se je po tem klavnem zadržanju mariborske Schutzwehr ob razorožitvi, ko so se njeni člani pravkar še tako grozeče obnašali, zelo dvignila. O vtisu, ki ga je ta razorožitev napravila na mariborske Nemce, pa je MZ zapisala 24. novembra ob koncu poročila o razorožitvi:

»Strašnemu razburjenju je sledil pokopališki mir«.

MAISTROVA VOJSKA ZASEDE SLOVENSKO-NEMSKO MEJO — SRBSKI, IZ BIVŠIH AVSTRIJSKIH UJETNIKOV SESTAVLJENI ODDDELKI IN ANTANTNA LEGITIMACIJA — POGODBA MAISTER-PASSY 27. NOVEMBRA 1918 — SLOVENCİ SE NADALJE PREVZEMAJO OBLAST IN ŽELEZNICARSKI ŠTRAJK

Mariborska Schutzwehr je vezala vse vojaštvo štajerskega obmejnega poveljstva na Maribor. Izven Maribora je bilo od tega vojaštva le nekaj kolodvorskih straž. Vojaštvo štajerskega obmejnega poveljstva v Mariboru je bilo ta čas edina znatnejša vojaška sila v Sloveniji, organizirana, disciplinirana, s časovno aktualno narodno revolucionarno moralno. Narodne straže niso pomenile nobene resne vojaške sile in jih izven domače občine ni bilo mogoče uporabiti. Na Kranjskem so bile narodne straže ta čas že razpuščene (z naredbo Narodne vlade z dne 14. novembra so se morale do najkasneje 20. novembra raziti vse narodne straže), v obmejnih predelih pa so kot oborožena opora narodnim svetom sicer še imele nekaj smisla in pomena, toda so se v njih pokazali še razni znaki razkroja, nasprotja socialnega in osebnega moralnega značaja.

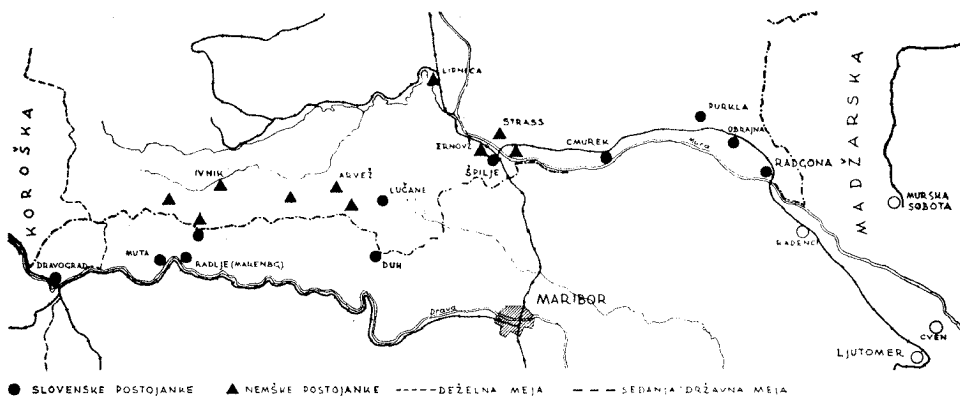
Po uspehi razorožitvi mariborske Schutzwehr je torej Maister takoj začel izvajati svoj načrt zasedanja oziroma zavarovanja tiste mejne črte, ki naj bi bila bodoča državna meja in katero je že v začetku oktobra predebatiral z zgodovinarjem Kovačičem in prof. Slavičem.

23. novembra, istega dne, ko je bila razorožena Schutzwehr, se je pomaknil iz Mežiške doline naprej v Podjuno in proti Velikovcu Malgaj, sedaj že po dogovoru z Maistrom. Zasedel je Pliberk, 30. novembra pa s 100 možmi, od katerih je bilo 40 Srbov, bivših avstrijskih ujetnikov, in 6 strojnicami Velikovec. Malgajeva zasedba Velikovca je zaenkrat pomenila le zavarovanje levega krila nastajajoče štajerske fronte, v perspektivi nadaljnjega razvoja pa začetek pohoda na Celovec. 1. decembra je Malgajev oddelek že odbil prvi nemški napad na Velikovec.

23. novembra dopoldne je oddelek Srbov, bivših avstrijskih ujetnikov, zasedel Špilje, postajo ob Južni železnici, odcepno postajo stranske železnice, ki je vezala Južno železnico s slovenskim Pomurjem, Radgono in Ljutomerom. Vod nemško-avstrijskega vojaštva iz Lipnice, ki je bil v Špilju, se je med slepim streljanjem umaknil proti Ernovžu. Popoldne sta nadomestili Srbe dve četi Mariborskega pešpolka.

Zasedba Špilja po Srbih in njihova nadomestitev s Slovenci takoj po zasedbi še istega dne kaže, kakšni računi mednarodnopravnega značaja so tiste dni še vodili vojaške akcije ob slovenski severni meji. Za pravilno presojo vojaških dogodkov tistih dni je prav, da se pri tem nekoliko pomudimo.

Špilje naj zasede »antantni« vojaški oddelek; to pokazati je bil namen te akcije. Le antantni vojaški oddelki so namreč imeli po določitlu pogodbe o premirju pravico zasedati strateško važne točke na ozemlju bivše avstro-ogrške monarhije, se na tem ozemlju nastaniti ali delati red. Slovenska vojska pa ni bila antantna vojska, ker država SHS od antante ni bila priznana. Nemška Avstrija, koroški in štajerski Nemci so hitro ugotovili, kakšne možnosti obnašanja nasproti Slovencem se jim s tem odpirajo. Slo je še za to, kako dolgo bodo priznavali za antantne čete

Vojaški položaj na štajerskem mejnem odseku v decembru leta 1918

vojaške formacije sestavljene iz Srbov, bivših avstrijskih ujetnikov, kdaj bodo prišli na to, da oddelki 26. pp. »Komande srpskih trupa« v Ljubljani nimajo legitimacije nastopati kot redna srbska, torej antantna vojska. Srbska vlada in Vrhovna komanda srbske vojske jim tega nista dovoljevali ne pred 1. decembrom in ne po 1. decembru, po ujedinenju države SHS s kraljevino Srbijo v kraljestvo Srbov, Hrvatov in Slovencev. Ko je 14. novembra komandant srbskih čet v Ljubljani podpolkovnik Stevan Švabić v posebni noti protestiral proti prekoračenju demarkacijske črte po italijanskih četah pri Vrhniki (ta demarkacijska črta je bila določena v premirju dne 3. novembra) z grožnjo, da bo uporabil orožje, če bi se premikanje nadaljevalo, je sicer nastopil kot zastopnik srbske, antantne vojske, toda ne, da bi bil za to pooblaščen. 20. novembra pa je bil Švabić telefonično pozvan, da se mora takoj osebno javiti pri Vrhovni komandi srbske vojske v Beogradu. Švabić se na to ni več vrnil v Ljubljano.

Srbska vlada pod Pašičevim oziroma Protičevim predsedstvom je v teh mesecih imela za umestno, da zasede in si zagotovi najprvo vse srbsko ozemlje bivše avstro-ogrske monarhije. Nasproti Italiji se ni hotela angažirati na ta način, kakor je to storil Švabić, na slovenske ali hrvatske meje nasproti Avstriji in Madžarski pa sploh ni hotela pošiljati svojega vojaštva. Ko je na primer podpolkovnik Simović, delegat Vrhovne komande srbske vojske pri Narodnem Vijeću v Zagrebu, sporočil svoji komandi prošnjo Narodnega Vijeća v Medjimurju, naj zasede Medjimurje srbska vojska, je dobil dne 19. novembra 1918 tale odgovor:

»Obvestite Narodno Vijeće u Medjimurju, da srbska vojska ne more zasesti Medjimurja, ker bi se to protivilo vojni konvenciji.«

Gre za beograjsko konvencijo o premirju z dne 13. novembra, po kateri je bila demarkacijska črta potegnjena tako, da sta Medjimurje in Prekmurje ostala na madžarski strani. Obljubili so marsikaj, tudi da bo prišla v Slovenijo »Jugoslovanska legija«, toda do dejanj ni prišlo. Brejcu, ki je v dneh, ko sta Korošec in Žerjav izjavljala, da bodo Slovenci nasproti Nemški Avstriji dobili vse, kar bodo hoteli, prosil v Beogradu za pomoč srbske redne vojske, ki bi zasedla severno mejo, je bila ta pomoč obljubljena. Obljubljenih dveh bataljonov pa ni bilo. V teh dneh pa je bilo od pomoči srbske redne vojske mnogo odvisno. Že majhna vojaška pomoč bi bila uspešna. Slo je v glavnem za »antantno« legitimacijo. Koroški deželni zbor je 5. decembra sprejel sklep, da se bodo koroške nemške čete prodirajočim jugoslovanskim četam z vsemi silami uprle, antantnim četam, ki se kot take v redu izkažejo, pa se ne bodo upirale. Po tem sklepu se je koroško nemško vojaštvo v nadaljnjem ravnilo. Ko se srbski oddelek 280 moč s 7 častniki pod poveljstvom kapetana Milovana Milosavljevića, ki je 14. decembra 1918 zasedel Grabštanj (sevedno od Drave, okrog 10 km vzhodno od Celovca), ni mogel izkazati z legitimacijo srbske vlade ali poveljstva redne srbske vojske, temveč le z legitimacijo iz Ljubljane, so ga koroške čete zajele, razorožile in ga prek Dunajskega Novega mesta in Budimpešte poslale v Jugoslavijo nazaj. Po časniških poročilih tistih dni se je koroška deželna vlada postavila na stališče, da srbskega oddelka, ki se ni mogel izkazati s pismenim

nalogom srbske vlade ali višjega antantskega poveljstva, ni imeti za antantno vojsko. Isto stališče je zastopala koroška deželna vlada tudi v odgovoru z dne 18. decembra na zadevno protestno noto Narodne vlade v Ljubljani z dne 16. decembra. Grabštanj je uvod v ofenzivo proti slovenskim zasedbenim četam na Koroškem in proti levemu krilu zasedbene čete Štajerskega obmejnega poveljstva. Konec je bilo igre z oddelki, sestavljenimi iz Srbov, bivših avstrijskih ujetnikov, kot »antantnimi« oddelki, konec je bilo učinkovitejše pomoči teh čet. Te čete bi v nadaljnjem pomenile učinkovito pomoč le, kolikor bi res smele nastopiti kot enote redne srbske vojske ali bi imele povelje, da se bore. Take legitimacije oziroma takega povelja pa te čete niso imele. V Sloveniji so ti srbski oddelki opravljali predvsem stražno, policijsko službo. Kaj več o tem in posebej o Švabiću bi bilo mogoče spregovoriti v kakšni drugi zvezi ali v posebni študiji.

Prvi oddelek redne srbske vojske, bataljon 4. pp. Drinske divizije, je prišel v Ljubljano šele 22. decembra, toda ne za to, da bi odšel na severno mejo. 3. decembra je prišel v Ljubljano general Smiljanić, in sicer kot šef srbske vojaške misije pri Narodni vladi oziroma pri II. vojnem okrožju v Ljubljani, kot opazovalec. Kar so tedaj slovenski časniki pisali o pomoči Srbije, more biti sicer dober predmet za psihološki študij, predvsem tedanjega meščanstva, za zgodovinarja, ki naj piše resnico, pa je le malo uporabnega. Kako daleč so šle antantne sile z nepriznanjem Jugoslavije, kaže dejstvo, da je Vrhovna komanda srbske vojske še 25. decembra 1918 dobila od komande zavezniških vojsk obvestilo, po katerem se praktično ne prizna obstoj jugoslovanske vojske, ki jo je organiziralo Narodno Vijeće v Zagrebu oziroma Narodna vlada v Ljubljani, temveč da se priznajo kot zavezniške samo enote stare srbske vojske. Samo redna srbska vojska oziroma enote 26. pp. »Komande srbskih trup« v Ljubljani, ki bi se mogle izkazati s poveljem Vrhovne komande srbske vojske, bi mogle pomagati. Te edine so nesporno veljale za antantno vojsko, njim bi se v prvih mesecih po prevratu avstrijski Nemci ne upali upreti. Zadostovalo bi nekaj bataljonov. Kljub temu da sta srbska vlada in Vrhovna komanda vse to vedeli, nista izvajali nikakih posledic. Še jugoslovanske dobrovoljske čete sta zadrževala v Srbiji, na albanski meji. Maja 1919, ko se je mednarodni politični položaj Avstrije utrdil, predvsem s pomočjo Italije, pa so koroške nemške čete imele že pogum spustiti se v boj tudi z rednimi srbskimi četami.

Zasedba Špilja je Gradec vzmirlila. Dopolodne 26. novembra se je zgasil pri generalu Maistru polkovnik Passy, o katerem pravi Knaus, da se je v svetovni vojni dobro izkazal kot poveljnik 47. pp. in 26. strel. p. Prišel je k njemu po naročilo štajerske deželne vlade v sporazumu z Militärkommando v Gradcu, da bi zvedel za njegove nadaljnje namene.

»Pooblastilo je bilo izdano od gospodarskega komisarja dr. Eislerja brez vednosti deželnega glavarja dr. von Kaana ter ni vsebovalo nikake odobritvene klavzule.«

Maister je izrabil priliko in sklenil z njim pogodbo, ki po svoji vsebini pomeni zadnjo veliko iniciativo generala Maistra v borbi za slovensko severno mejo po prvi svetovni vojni. Dokazuje tudi, da je imel general Maister v teh dneh v načrtu tudi zasedbo Slovenske Koroške. Pogodba odreja v glavnem, da vojaški oddelki generala Maistra brez prejudica za bodočo mejo zasedejo črto z vključno naslednjimi kraji: Radgona, Pridova, Gornja Purkla, Brunnsee, Št. Vid ob Vogavi, Ernovž, Zagaj, Ivnik, Šentpavel, Grebinj, Važenberk, Slov. Šmihel, Krnski grad, Feldkirchen (Trg), Beljak, Smohor in do črte južno navpično na deželno mejo. Nemške čete se umaknejo na črto Vildona. Ozemlje med obema črtama je nevtralna cona, ki naj prepreči spopade med jugoslovanskim in nemškoavstrijskim vojaštvom. Nemško-avstrijska oblastva morajo obvestiti katerekoli vojaške oddelke na nemškoavstrijskem ozemlju, da se proti oddelkom generala Maistra vzdrže vsake sovražnosti.

Te pogodbe štajerska in s posebnim ogorčenjem koroška deželna vlada nista hoteli priznati. Priznati je ni hotel tudi ne državni sekretariat za zunanje zadeve na Dunaju. Bolj čudno pa je, da ni hotela priznati tudi Narodna vlada v Ljubljani. Maister pripoveduje o tem:

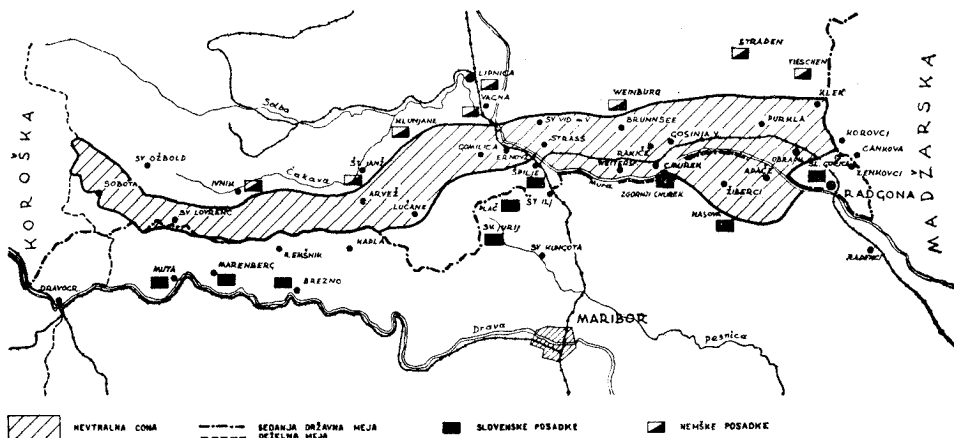
»Ljubljano sem o tej pogodbi izvestil telefonično ter zopet pritiskal na zasedbo Koroške in posebno Celovca. Poudarjal sem, da sedaj sam z izdatnim oddelkom lahko podpiram to akcijo. — Telefonično mi je odgovorilo Poverjenišтво za narodno obrambo: 'Saj je vse lepo to. A tekla bi kri. Mi smo pa sedaj v demokratiški državi in v demokratiški državi ne sme niti ena kaplja krvi teči. Dosegli bomo vse potom pogajanj.' In II. vojno okrožje: 'Pitanju koroško nije zadaća štajerskog obmejnog poveljstva (komandant tega sem bil jaz) nego jest zadaća II. vojnog okružja u Ljubljani.' — Razen tega so se bali v Ljubljani, kako prehranjevati Koroško, ako je zasedeno, dasi so imeli od zanesljivih oseb poročilo, kaki zakladi hrane leže tam.

Zadevni odstavki v zapisnikih 25. in 27. seje Narodne vlade z dne 28. novembra oziroma 2. decembra 1918 se glasijo:

Na 27. seji 2. decembra je bil Verstovšek navzoč in zopet, ne da bi se kaj pri-
glasil k besedi.

Za stališče Narodne vlade glede pogodbe s Passyem je Maister v tem trenutku že vedel. Tudi Gradec je bil obveščen. Kljub umestnosti vprašanja, ali je Slovenija imela v teh dneh sploh dovolj vojaških sil, da bi mejo po tej pogodbi takoj zasedla, bi mogla biti ta pogodba v rokah odločne in spretne diplomacije v borbi za demarkacijsko črto nasproti Nemški Avstriji za Avstrijo vsaj zelo neprijeten instrument. Pogodba je bila za Slovenijo veljavna, ker ni bilo v Passyevem pooblastilu nikake odobritvene klavzule in so bili Passyevi pooblastitelji upravičeni tako pogodbo skleniti. Militärkommanda v Gradcu je obsegala tedaj tudi Koroško, ki se je šele po tem incidentu vojaško osamosvojila. Po mednarodnem pravu pogodbeni stranka ni dolžna vedeti za siceršnje interne odnose druge stranke, pooblaščenca in pooblastitelja.

Upreti se Narodni vladi in iti po poti, ki jo je nakazovala pogodba s Passyem, bi se pa v tem trenutku reklo tvegati vse, dosledno celo seči po oblasti v Sloveniji. Že ob razorožitvi mariborske Schutzwehr pa se je videlo, da Maister tudi Narod-

707

nega sveta za Štajersko ni imel več trdno za seboj. Pri Beljaku bi zadeli na Italijo. Italija je prežala, da se ji po t. A/4/b pogojev premirja ponudi prilika vkorakati še globlje v Slovenijo, sedaj zato, da bi »delala red«. Ta tendenca se je zelo jasno pokazala pozneje celo v okoliščinah, dosti manj ugodnih za Italijo, kakor so bile v mesecu novembru 1918, po incidentih v Zalogu in v Ljubljani 12. in 20. februarja 1919, ko so Italijani dvignili hrup, češ da je bila zažgana italijanska zastava in tedaj, ko je bila neka italijanska vojaška misija izgnana iz Ljubljane. In kaj bi napravila beograjska vlada?

V nadaljnjem izvajanju načrta prevzemanja in utrjevanja slovenske narodne oblasti v Mariboru in štajerskem Podravju so bili po razorožitvi mariborske Schutzwehr odstranjeni vsi tisti nemški nacionalistični uradniki, ki so se obnašali, kakor da bi bili v Nemški Avstriji. 28. novembra so bili ob navzočnosti generala Maistra odstavljeni predsednik mariborskega okrožnega sodišča in vodja državnega pravdnštva ter še več drugih sodnikov. Vsi so izjavljali, da se umaknejo »samo sili«. Predsednik okrožnega sodišča je postal višji deželno-sodni svetnik Cankar, vodja državnega pravdnštva pa dr. Mirko Grasselli. Istega dne sta bila ob navzočnosti slovenskih častnikov zamenjena s slovenskimi šefi vodja glavne pošte in vodja kolodvorske pošte. Vodja glavne pošte je postal Ludvik Josek, kolodvorske pa Jakob Novak.

Te odstavitve so mariborske Nemce zopet močno razburile. Njihov odpor pa je postajal čedalje bolj brezglav. 28. novembra zvečer je bil sestanek zaupnikov mariborskih Nemcev in nemško-avstrijskih socialnih demokratov iz Maribora. Na tem sestanku je bilo sklenjeno, da prično železničarji 29. novembra stavkati. Res se je 29. novembra po 12. uri zglasilo pri Maistru odposlanstvo železniških in poštних uradnikov, ki so zahtevali, da se odpravijo vojaške straže ob delavnici in kurilnici, da se odpuščeni nemški sodni in poštni uradniki zopet sprejmejo v službo, da se odstranijo slovenski železniški nadzorni uradniki in podobno. Odposlanstvo je sporočilo Maistru tudi, da se je stavka že začela.

»Jaz sem upravičenost te železničarske stavke, ki je nastala zgolj iz nemško-nacionalnih nagibov, odklonil in odposlanstvo odslovil,« pravi Maister. Ljubljanski socialdemokratski dnevnik Naprej je dne 30. novembra (št. 275) poročal:

»V Mariboru in na Pragerskem je izbruhnila stavka nemškonacionalnega osebja železnic in pošte.«

V začetku te stavke res ni mogoče zaslediti niti enega razloga, ki bi kazal na kaj drugega, kakor na nemškonacionalistične politične motive. Šele ko se je pokazalo, da stavka ne dosega svojega nacionalistično političnega namena, so stavkujoči prišli še z drugimi političnimi razlogi, posebej z republikanskim geslom.

Ljubljana je to pot priskočila slovenskemu Mariboru odločno na pomoč. Ekspozitura obratnega nadzorništva Južne železnice v Ljubljani je na prošnjo generala Maistra brez odloga odposlala na Slovensko Štajersko večje število uradnikov in železničarjev, prostovoljcev. Ze čez dobrih 12 ur je bila železniška zveza Ljubljana—Maribor zopet vzpostavljena, najprvo z eno zvezo, v nadaljnjih dneh pa z vedno več zvezami. Le v delavnicah Južne železnice in v kurilnici je delo počivalo več dni oziroma se je po nekaj dnevih delalo le v zelo zmanjšanem obsegu. Stavkujoči so v teh dveh obratih izvršili nekaj težjih saboterskih dejanj.

Šele v noči od 3. na 4. december so bili raztroseni po Mariboru nemški letaki, v katerih stavkovno vodstvo poučuje stavkujoče o razlogih stavke.

Nasproti jugoslovanski monarhiji »z militarizacijo, omejevanjem zborovalne in tiskovne svobode«, z maloštevilnimi industrijskimi delavci, ki zaradi tega nimajo upanja, da bi v doglednem času prišli do politične moči, postavlja ta letak nemško-avstrijsko republiko z zborovalno in tiskovno svobodo, s številnim delavstvom in splošno ter tajno volilno pravico, po kateri da je zagotovljen tudi gospodarski položaj delavstva. Poziva stavkujoče, da se odločijo ter zagotavlja tistim, ki se bodo odločili za nadaljevanje stavke, dokler jih njihovi zaupniki zopet ne pokličejo na delo, zaslužek, delo in kruh.

S temi razlogi stavke je prišlo stavkovno vodstvo šele peti dan po začetku. Vmes je bil prvi december, dan zedinjenja Države Slovencev, Hrvatov in Srbov s Kraljevino Srbijo v Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev. Očitno je šele ta dan dal stavkovnemu vodstvu idejo in stavkovno geslo »Za republiko!« Do tega dne ni bilo niti pravega realnega razloga za to. Socialistični Naprej in klerikalni Slovenec sta pisala v mesecu novembru še odločno republikansko, ljudske množice v Sloveniji so bile močno republikansko razpoložene, uradniška in vojaška prisega ni vsebovala nikake izjave zvestobe kakemu kralju. »Naprej« še 2. decembra v uvodniku »Jasnosti!« piše:

»Obe stranki na Slovenskem, socialistična in klerikalna, ki zastopata republikanska načela...«

Tudi sicer je bila vsebina tega letaka revna, nestvarna. Pod milizarizacijo razumemo navadno prisilno mobilizacijo delavstva za delo v določeni stroki, v določenih podjetjih. Take mobilizacije ni nihče ukrenil. Štajersko obmejno poveljstvo je dalo železniške delavce in kurilnico zaradi sabotaž le vojaško zastražiti in jih v tej zvezi postaviti pod vojaško nadzorstvo. Delavstvo v Mariboru ni imelo svojega glasila, pač pa je bila po razorožitvi Schutzwehru uvedena preventivna cenzura za Marburger Zeitung, to izrazito velenemško nacionalistično buržoazno in hujskaško glasilo. Kar se tiče zborovalne svobode, je Narodna vlada, v kateri so bili tudi slovenski socialni demokrati, z naredbom 25. novembra 1918 (Uradni list XIV) razveljavila avstrijski društveni in shodni zakon in uvedla svobodo zborovanj. Politična oblastva odslej niso smela pošiljati na zborovanja nikakih političnih komisarjev. Proti naredbi z dne 25. novembra 1918 je začel aprila 1919 na sejah Deželne vlade za Slovenijo izpadati zastopnik centralistične jugoslovanske buržoazije Žerjav. »Splošna enaka in tajna volilna pravica« kot garancija za »zagotovitev gospodarskega položaja« je enostranska naivnost. Zaslužek pa je bil stavkujočim zagotovljen od mariborske nemške buržoazije, njenih denarnih zavodov, od mariborske občine in celo od avstrijskega Državnega sveta, kakor to trdi Maister. Kakšnega delavskega stavkovnega sklada ni bilo.

O nacionalnem vprašanju tudi v tej edini izjavi nekoliko načelnejšega značaja, ki jo je dalo stavkovno vodstvo, ni bilo niti besedice; kakor da ni v Mariboru in njegovi okolici ter v štajerskem Podravju nikakih Slovencev. Vodstvo nemško-avstrijske socialne demokracije je speljalo mariborsko delavstvo v boj za ohranitev oblastnih pozicij nemškoavstrijske nacionalistične buržoazije na slovenskem ozemlju. Bilo pa je v Avstriji tedaj nekaj pojavov, ki so kazali na revolucionarno razpoloženje delavstva. Toda programatični letak stavkovnega vodstva ne vsebuje nič takega. Spričo takih razlogov stavke je imela Narodna vlada prav, ko je na seji 9. decembra 1918 med ukrepi glede železničarske stavke sklenila tudi,

»da naj se delavstvo pouči, da je Država SHS prav tako demokratična kakor Nemška Avstrija.«

Vsaj za Slovenijo je to veljalo. Pozneje, v Jugoslaviji samo nekoliko prej kakor v Avstriji, pa je šel notranjepolitični razvoj obeh držav v protidemokratsko smer in je postajalo vprašanje republike ali monarhije čisto formalnega značaja.

Ko so stavkarji spoznali, da je stavka uradec v vodo, so se 3. decembra zglasili pri Maistru in izjavili, da se želijo pogajati. Maister jim je odgovoril, da jim bo pogoje sporočil pismeno. Ti pogoji so bili sestavljeni na seji Narodnega sveta za Štajersko še istega dne in še istega dne jih je Maister poslal stavkovnemu odboru. Na zborovanju 4. decembra pri Gambrinu pa so stavkarji — okrog 1000 od nad 4000 — sklenili, da bodo stavko nadaljevali. Ko pa so zvedeli, da se bodo 9. decembra začela v Ljubljani med zastopniki Nemške Avstrije, koroške in štajerske deželne vlade ter zastopniki slovenske Narodne vlade pogajanja o raznih gospodarskih in drugih vprašanjih (toda z izključitvijo teritorialnih) — pravzaprav nadaljevanje pogajanj, ki so bila zaenkrat zaključna s pogodbo dne 7. novembra, kar omenjam že spredaj — so se obrnili na graškega gospodarskega komisarja, socialnega demokrata dr. Eislerja, da se zavzame zanje. Tudi Narodna vlada je privolila v ta pogajanja. Ta pogajanja so se 12. decembra 1918 zaključila s pogodbo, s katero se je zavezala Narodna vlada dobavljati Nemški Avstriji premog za železnice, razen če bi morala slovenska industrijska podjetja zaradi tega ustaviti obratovanje in bi nastala brezposelnost. Nemška Avstrija je obljubila vzdrževati tranzitni železniški promet iz Češkoslovaške v Jugoslavijo. Dogovorjeno pa je bilo obenem tudi, da se začno pogajanja s stavkujočimi železničarji. O sporazumu in končnem zborovanju, na katerem so stavkarji ta sporazum odobrili in se je tako stavka končala, je izšlo naslednje poročilo:

»Maribor, 13. dec. (Lj. k. u. —KB) Danes popoldne je zborovalo tukaj 2500 železničarjev vseh kategorij. Odbor stavkujočih je predložil železničarjem nove, tekem ljubljanskih pogajanj sklenjene dogovore, ki se bistveno razlikujejo od pogojev, stavljenih po generalu Maistru. Dogovori se glase nastopno: 1. Načelnitva in druga vodilna mesta, doslej po odredbi generalnega ravnateljstva Južne železnice zasedena po Slovencih, ostanejo provizorno zasedena. Ljubljanska vlada si pridržuje pravico zahtevati od generalnega ravnateljstva Južne železnice, da imenuje na vodilna mesta provizorne nameščence v smislu njenih predlogov. 2. Za vsa podrejena mesta si pridržuje jugoslovanska vlada pravico, da ostanejo provizorno zasedena kakor doslej, ali da se imenujejo nanje uslužbenci, ki jih bo predlagala sama. Jugoslovanska vlada zahteva, da vsi uslužbenci in delavci Južne železnice, ki se povrnejo na delo, pri-

sežejo jugoslovanskemu zastopniku Južne železnice vpricho vladnega zastopnika za dobo svoje zaposlenosti v tej državi. 3. Glede delavnic v Mariboru si pridržuje vlada z ozirom na vodstvo in obrat v sporazumu z generalnim ravnateljstvom Južne železnice svoje odločilne pravice. 4. Po povratku delavcev k delu se zaradi te stavke ne sme postopati proti nikomur. Pač pa bodo kaznovani vsi oni, ki so zakrivali kako dejanje sabotaže (zlobnega poškodovanja), zavajanja k sabotaži ali njenega pospeševanja. 5. Priznavajo se zaupniki delcev in uslužbencev, ki imajo nalogo, da čuvajo materialne koristi delavstva. — Med čitanjem teh točk so se slišali burni protestni klici proti zapriganju. Pojasnili so delavcem, da ta službena prisega nima zanje nikake obveznosti do Jugoslavije, temveč da se tiče prisega samo službovanja pri Južni železnici. Pri glasovanju so naposled sprejeli gornji dogovor, prav tako predlog zaupnikov, da prično jutri zjutraj ob 7. uri zopet delati.»

Kot pravi »Slovenec«, da se ljubljanski sporazum »bistveno« razlikuje od pogojev, ki jih je postavil Maister (pravzaprav Narodni svet za Štajersko), se more nanašati to le na besedo »provizorna« (namestitev uradništva) in na institucijo delavskih zaupnikov v t. 5. Toda ta točka se je tikala predvsem Južne železnice, ki je bila privatna družba. Ostale točke sporazuma so iste kakor NS za Štajersko. Sicer pa so prav ta pogajanja in vsebina sporazuma zopet jasno pokazala, da je imela ta stavka izrazit nemškoavstrijski nacionalni, državopolitični nagib in namen. Temu primeren je bil tudi odgovor Narodnega sveta za Štajersko, Maistra, ki je glede siceršnjega razmerja do železničarjev in posebej o decembrski stavki napisal v Mariborskem koledarju 1932 tole:

»Jaz sem vedno uvaževal vestno in naporno službo nemških železničarjev. Njihovim upravičenim željam glede na telesno varnost in na prehrano sem do skrajnosti ustrezal. Odposlanci železničarjev so mi to tudi odkrito priznali in zato na vseh pogajanjih poudarjali svojo lojalnost. Z izvolitvijo Suppanza za 2. mariborskega podžupana pa jih je mestni občinski svet tako preslepil, da so temu in drugim našim nasprotnikom na ljubo pogazili svoja internacionalna strankina načela in se kot kupljeni stavkarji s svojimi novimi vsenemškimi zavezniki vrgli v nacionalni boj proti Jugoslaviji« (str. 103).

Stavka, od katere so si nemškoavstrijski nacionalisti tu in onstran meje mnogo obetali, se je končala z neuspehom, z zavrnitvijo vseh glavnih zahtev, s katerimi so stavkujoči stopili v boj. Prevladujoči položaj nemške nacionalistične birokracije na železnicah Slovenske Štajerske je bil zrušen. Na vse glavne postaje so bili imenovani slovenski načelniki, za vse proge slovenski prometni nadzorniki. Tudi kurilnica in delavnica Južne železnice v Mariboru sta dobili slovenska načelnika. Isto je bilo v poštnem obratu in na sodiščih, kjer so skupno z železničarji štrajkali nemško nacionalistični uradniki, sodniki, uslužbenci. Povsod je bilo uvedeno slovensko uradovanje.

Železničarska stavka je zadržala tudi nadaljnje zasedanje slovenske meje, otežila hitrejša premike slovenskih čet na oddaljenejša točka. Ni pa tega preprečila, čeprav je bil namen stavkujočih verjetno tudi ta, saj je bila zasedba Špilja vsaj za Lipnico in Gradec pravi alarm in so bile zveze stavkujočih z nemškim delom Štajerske prav živahne. Že 1. decembra se je mogel odpeljati iz Maribora prek Špilja v Radgono poseben vlak s 6. četo MP., 155 mož in 2 težki strojnici, pod poveljstvom nadporočnika Benedikta Zeilhoferja. Iz Radgone je bil 3. decembra zaseden tudi Čmurek, in sicer od poročnika Janka Zela z 20 možmi, ki jih je kmalu nato nadomestila 7. četa MP. V Purklo in Obrajno je prišlo slovensko orožništvo 14 do 20 mož v vsak kraj, prav tako tudi v Apače. Lučane je zasedel v začetku decembra najprej en vod MP, 7. januarja 1919 pa četa Tržaškega bataljona pod poveljstvom poročnika Fabianija.

Važna vojaška akcija je bila 3. decembra izvedena iz Mežiške v Labotsko dolino. Oddelek Srbov Komande srpskih trupa v Ljubljani in Slovencev, okrog 120 mož, od teh tri četrtine Srbov, je pod poveljstvom nadporočnika Stanka Jurka, podporočnika Mladena Stošića in poročnika Zmaga Kristana zasedel najprej trg Dravograd, nato pa Labot in Sentpavel. Zasedba je bil zamišljena kot zavarovanje levega krila frontnega odseka Štajerskega obmejnega poveljstva. S čisto vojaškega vidika je bila zasedba Labota in Sentpavla zelo tvegana, ker bi bila majhna posadka očitno preslabotna, ako bi se Nemci resneje upirali. Posadka je bila tudi preveč oddaljena od rezerv. Tudi tu se je izkazal račun z »antantnim« oddelkom za zgrešen.

V velikovski odsek je v tem času že začelo močno posegati II. vojno okrožje v Ljubljani.

Posadko MP so dobile tudi Radlje (Marenberg), najprej majhno okrog 30 mož, v sredini decembra pa je prišla v Radlje četa MP pod poveljstvom nadporočnika

Joža Malenška. Iz Radelj vodi cesta čez Radelj (Kobansko) v Ivnik. Okrepitev marenberške posadke sredi meseca decembra je vznemirila vojaško vodstvo v nemško-avstrijski Štajerski. Poslalo je v Ivnik in Deutschlandsberg 12. Volkswhehrbatalion, kar pa je zopet Štajersko obmejno poveljstvo razumelo kot grožnjo. Posadko Mariborskega pešpolka je dobila tudi Muta. Naloga te zasedbe je bila nadzirati dolino Bistrice s pobočjem štajerske Sobote, pozneje pa zasedati samo soboško pobočje z njegovim osrednjim krajem Šentjakobom.

Mestna policija je bila podržavljena. Policijski komisar je postal dr. Senekovič.

Vojaška mobilizacija se je med tem nadaljevala. 6. decembra je izšlo v Straži Maistrovo opozorilo, da se bo 20. decembra začela pri okrajnih glavarstvih kontrola za tiste, ki se mobilizacijskemu povelju niso odzvali. Priti morajo tudi člani narodnih straž, ki bodo na Štajerskem s 15. decembrom razpuščene.

Zaključni pregled tega prvega razdobja vojaških akcij za zasedbo oziroma zavarovanje severne slovenske meje podaja general Maister v javni zahvali svojim vojakom, napisani 11. decembra 1918, zelo značilni za duha tiste dobe, Maistrovih borcev:

»Našim borcem v zahvalo!

V dneh, ko je razpadla stavba Avstro-Ogrske, ko so se jele v avstrijskem despotizmu uklenjene moči razkrajati, ko so se dvigali svobodni narodi in združevali vse, kar je iste krvi, jezika in misli, je nastala na naši severni meji nevarnost, da se nam nemško nasilje v svojem obupu, da mineva noba njegove stoletne nadvlade nad slovenskim narodom, v odločilnem trenutku z oboroženo silo oklene slovenskih krajev ter na ta način ostvari mnenje, da je nemška posest tudi v etnografičnih razmerah utemeljena lastnina. V tej nevarnosti je naš narod našel v svojih vojaki svojih vredne sinove. Naš vojak, ki ga je štiriletna vojna za tuje gospodstvo izmučila, ni omahoval, ko je stal pred nalogo, da sme po stoletjih zopet braniti svojo državo, temveč je trdno stisnil puško v pest ter odšel na mejo, da ubrani našo zemljo pred pohlepnim tujcem. Rešil je slovenski Štajer od Ptuja do Špilja z važno našo metropolo Mariborom, zasedel nam je našo mejo od Ljutomerskih prog, zagotovil prevažno dravsko prometno žilo in rešil širok pas našega slovenskega Ko-

Skupina maistrovih borcev, ki so sodelovali pri razorožitvi Schutzwehr 23. novembra 1918. (Fotografija je bila narejena 2. junija 1957. leta)

rotana, ki sega danes že tja do celovških vrat. Izpolnjevali so vsi svojo dolžnost, častnik in moštvo, vsem gre narodova in moja zahvala. Ti vsi, ki niste zbežali domov na gorak zapeček in se niste poskrili, da vas ne vidi domovina, ki išče v sili svoje sinove, vi, ki ste jo slišali in ki res vršite svojo dolžnost, bodite ponosni, da ste ubranili to našo domovino nevarnosti in da vas bodo prve strani zgodovine naše osvoboditve omenjevale kot može, ki so umevali novi in odločilni čas.

Ako posebej omenjam posameznike med vami, storim to le glede onih, ki si jih je srečna usoda izvolila, da stopijo na našo skrajno severno mejo ter z oboroženo roko preženejo nemške čete, ki so že grabile našo zemljo. V prvi vrsti gre odlika našim vrlim in hrabrim Srbom pod poveljstvom stotnika Milosavljevića in nadporočnika Jurka, ki vzbujajo s svojo po šestih letih vojne še tako neomajno disciplino občudovanje vsega sveta, posebej še spoštovanje in ljubezen naše mlade vojske. (Op. pis. U.: Ta laskava Maistrova ugotovitev je politično tendenčnega značaja. Vojaško so te srbske čete s tem, da so se pustile nato 15. oz. 25. dec. brez boja zajeti, škodovala. Ko tudi beograjska vlada na to zajetje ni reagirala, so koroški Nemci spoznali, da so Slovenci politično in vojaško osamljeni.) In za njimi vsem mojim četam, ki so stale in stoje še danes ob nemškem sovražniku in ki pod svojimi poveljniki in voditelji, stotnikom Knezom, Deklevom, nadporočnikom Malgajem, Zeilhoferjem, poročnikom Arnejčičem, Koširjem, Pahernikom in Želom krepko drže, kar ne naše sveto pravo. Hvala vam vsem, stopajmo dalje po začrtani poti k popolni svobodi Jugoslavije, ki je naše vstajenje in naše pozabljenje neznosnih muk podza tiranjem strmoglavljenih avstroogrskih močotcev.

V Mariboru, dne 11. grudnia 1918.

General Maister.«

V teku decembra so začeli odločno reorganizirati tudi šolstvo. Z osnovnim šolstvom je šlo v Podravju razmeroma počasi, prek razpusta okrajnih šolskih svetov in prek komisij za določanje narodnosti šolskih otrok; tudi v Mariboru samem tako. Iz štirih nižjih slovenskih vzporednic na gimnaziji je bila s slovenskimi dijaki višjih razredov ustanovljena v Mariboru popolna slovenska gimnazija. Nemška realka je ostala, ustanovljen je bil prvi razred slovenske realke. Še najlaže je šlo z državnim učiteljiščem, ki je tako že imelo slovenskega ravnatelja in močan slovenski profesorski zbor ter je bila velika večina učiteljiščnikov Slovencev.

15. decembra je bila v Mariboru proslava zedinjenja, značilna proslava tistih dni: množica ljudi (nad 20.000), vojaštvo, Sokoli, Orli, narodne noše, razna društva, slovenske zastave, slovenski trakovi, veliko navdušenja, zanesenjaški govori — in vdanostna brzojavka regentu Aleksandru. Zborovanje je odprl dr. Rosina. Burno pozdravljen je moral spregovoriti general Maister, ki je zopet priklican od navdušenih zborovalcev, spregovoril tudi zaključno besedo. To je bil višek nacionalno-osvobodilnega poleta tistih dni na slovenski severni meja, višek in že tudi začetek novih težav. Ko je narod vzklikal Maistru, je izražal veselje nad osvoboditvijo izpod nemškega gospodstva; ko je dal poslati vdanostno brzojavko regentu Aleksandru, se ni zavedal, da je stopil na pot novih razočaranj, v nacionalnem in socialnem pogledu.

In še nekaj: Politikom in raznim vojaškim dostojanstvenikom, ki so videli in slišali, kako je narod slavil Maistra, je moralo biti neprijetno. Marsikaj, kar se je zgodilo z Maistrom ali je bilo rečeno o njem prej in pozneje, si je mogoče razložiti z zavistjo raznih političnih in vojaških osebnosti v Ljubljani in Beogradu. Poverjenik za narodno obrambo pri Narodni vladi, dr. Lovro Pogačnik, mu je že doslej parkrat pokazal svojo nenaklonjenost. Tudi generalštabni podpolkovnik Milan Ulmanky, ki je, poslan od Narodnega Vijeća v Zagrebu, prevzel že 31. oktobra vodstvo vojaških operacij v Sloveniji, mu ni bil naklonjen, in je bil razen tega slab poznavalec slovenskih razmer in potreb. To so mogli ugotoviti mnogi Slovenci, ki so se iz Koroške, Prekmurja ali iz Maribora zglasili pri njem. Za ljudi Maistrovega duha ni mogel imeti razumevanja.

USODNO LETO IZDAJE

Ludvik Svoboda

Ob 30-letnici Münchenskega diktata prinašamo prvo poglavje iz knjige dokumentiranih spominov armadnega generala in zdajšnjega prezidenta ČSSR Ludvika Svobode »Od Buzuluka v Prago«, ki je nekaj let po natisu izšla že v peti izdaji. Ta knjiga upravičeno velja za izvrsten pregled in prikaz bojev Čehov in Slovakov proti Hitlerju skupaj z Rdečo armado. Ludvik Svoboda je dal takoj po razkosanju ČSR marca 1939 pobudo za nastanek prve odporiške skupine zunaj rajha za oborožen boj proti nacizmu. Uspelo mu je, da se je kot nekomunist v Sovjetski zvezi ter kljub nasprotovanjem in intrigam Beneševe londonske vlade vrnil po šestih letih in vrsti uspešnih bojev v Ukrajini in na Slovaškem domov na Moravsko in naposled v Prago kot zmagovalec — na čelu armade, ki je štela okrog 100.000 borcev. Jedrnato in toplo napisane spomine Ludvika Svobode odlikujejo jasni nazori in odločna stališča njihovega pisca ter duh zgledega bojnega tovarištva, ki preveva vso knjigo.

Še danes se često postavlja vprašanje: Bi lahko leta 1938 obranili republiko pred Hitlerjem, ko je zasedel Avstrijo, ko je francoska vlada prelomila pogodbo o pomoči Češkoslovaški ter nas soglasno z angleško in z Rooseveltovo ameriško vlado pustila na milost in nemilost nacistični Nemčiji? Na to vprašanje se da odgovoriti povsem jasno: Da, s pomočjo Sovjetske zveze bi se mogli ubraniti.

Po osvoboditvi sem bil na procesu proti hitlerjevskim vojnim zločincem v Nürnbergu; zanimal sem se tam v glavnem, kako je bilo leta 1938 razmerje sil med Češkoslovaško republiko in nacistično Nemčijo.

Bivši načelnik generalnega štaba Wehrmachta general feldmaršal Keitel je pred tribunalom izjavil: »V času Münchna Nemčija ni bila pripravljena na vojno. Če bi bili marca osemintridesetega leta zavezniki pustili ČSR mobilizirati, Hitler ne bi mogel zasesti niti Avstrije...« In drugi Hitlerjevi ministri in generali so pred nürnberškim tribunalom trdili, da bi se Hitler glede na težek položaj v Nemčiji septembra 1938 zagotovo ne drznil napasti ČSR, če bi se mu postavili v bran.

Na voljo so nam še drugi zgovorni dokumenti. Naš berlinski poslanik je poslal takrat prezidentu Benešu tole depešo: »Gospodarski položaj se vse hitreje slabša. Med Hitlerjem in vodilnimi generali in politiki so resni spori. Nemčija se rešuje pred gospodarskim polomom z zvišanim uvozom. V primeri s šestintridesetimi leti uvaža nad petnajstkrat več pšenice, šestkrat več koruze in skoro štiridesetkrat toliko ovsa. Ljudje si zatezajo pasove...«

Še na večer pred katastrofo — 19. septembra 1938 — je poslal iz glavnega mesta tretjega rajha češkoslovaški vojaški ataše tole sporočilo:

»Javljam z najboljšo vestjo in zavestjo. Nikakršno popuščanje z naše strani, stojmo trdno!«

Razmerje vojaških sil med ČSR in Nemčijo je bilo osemintridesetega leta naslednje: 45 češkoslovaških divizij proti 47 nacističnim (Nemčija takrat ni imela več divizij, ker skoro petnajst let zaradi versajske mirovne pogodbe, sklenjene po prvi svetovni vojni, ni smela vaditi rezervne vojske — in šele čez devet do dvanajst mesecev bi Hitler lahko za silo zorganiziral kakih 80 divizij, vendar ne čisto sposobnih za orožje); 1582 čs. letal proti 2500 sovražnim; 469 naših tankov proti 720 fašističnim; 2.000.000 izvežbanih češkoslova-

ških vojakov proti 2,200.000 nemškim. Tudi nestrokovnjak vidi iz teh števil, da je nasprotniku do dvakratne premoči, potrebne za vdor, še precej manjkalo.

K temu se mora dodati, da so bile naše izvrstne obmejne utrdbe popolnejše od toliko hvaljene nemške Siegfriedove linije in od znane francoske Maginotove linije. Našim težkim utrdbam niso bile kos niti mogočne havbice kalibra 210 mm, ki jih je takrat imela wehrmacht na voljo le triindvajset! Saj po zasedbi obmejnih področij s temi utrdbami niso vedele kaj niti sovražnikove tehnične čete; bunkerje so sicer napolnili z eksplozivi, toda železobetonskih blokov naših trdnjav niso raztrgali. Deset naših izvrstnih tovarn orožja (ne smemo pozabiti, da je »mala« Českoslovaška bila takrat udeležena v svetovni trgovini z orožjem s štiridesetimi odstotki!) je zmoglo mesec za mesecem izdelati po 1600 težkih in 3000 lahkih mitraljezov, 130.000 pušk, po 7000 minometalcev, po 200 topov ter po nekoliko stotin tankov in letal. Septembra 1938 smo imeli kompletno oborožitev in opremo za 50 divizij.

Iz govora A. Hitlerja dne 28. aprila 1939 se vidi, kako ogromen vojni plen je padel tedaj sovražniku v roke: »Hočem, da bi imeli vsaj predstavo o skoro astronomskih številkah, ki se tičejo tega mednarodnega skladišča razstreliva (to je ČSR — op. L. S.), postavljenega sredi Evrope. Od okupacije dalje smo se polastili in spravili na varno: 582 letal, 581 protiletalskih topov, 2175 topov lahkega in težkega kalibra, 735 minometalcev, 468 težkih tankov, 43.836 mitraljezov, 114.000 pištol, 1,020.000 pušk, 3,000.000 granat, milijarde pehotne municije...«

Upam, da to dokazuje dovolj, da nismo bili praznih rok. Pa tudi zapuščeni nismo bili, kakor nas je takrat hotela prepričati naša izdajalska buržoazija. Res, Francija in Anglija sta takrat s podporo ameriške vlade z nami pretrgali vse zavezniške vezi, meneč, da ohranita z žrtvijo Českoslovaške svetovni mir. Seveda oficijelno. V resnici pa so njihove vlade hotele pustiti Hitlerju proste roke, da se ne bi obrnil proti njim, ampak na vzhod, proti Sovjetski zvezi, ki se je zdela Zahodu mnogo nevarnejša. In za dosego tega cilja sta vladi Velike Britanije in ZDA pomagali ostvariti Hitlerju vse pogoje. S to politiko sta zakrivila, da se je Hitler polastil skoro vse Evrope, da je zaslužne države izkoristil zlasti za izgradnjo svoje velike armade in s tem mogočnim vojaškim strojem brez vojne napovedi zahrbtno napadel 22. junija 1941 Sovjetsko zvezo. Mar bi bil Hitler dosegel te velikanske uspehe, če bi vlade kapitalističnih držav na Zahodu v letu 1938—1939 pristale na neštete predloge Sovjetske zveze in s sovjetsko vlado skupno ukrepale proti nemški agresiji? Nikdar! Ampak to ni bilo v načrtu njihove visoke politične igre, po kateri naj bi bila Sovjetska zveza v drugi svetovni vojni kot socialistična država uničena. V tem načrtu nista ne Amerika ne Anglija do konca druge svetovne vojne ničesar spremenili.

Leta 1938 torej nismo bili sami, nismo bili zapuščeni! Z nami je bila docela in brez pridržkov Sovjetska zveza. Imeli smo z njo zavezniško pogodbo. Moskovska vlada je jamčila prezidentu Benešu in njegovi vladi, da se pogodbe drži tudi v primeru, če jo Francija prelomi. Izjavila je, da prispe Rdeča armada na pomoč Českoslovaški takoj tudi v primeru, če bi Beckova Poljska in kraljevska Romunija odklonili sovjetskim oboroženim silam prehod prek njihovega ozemlja. Sovjetska vlada je pomaknila svoje armade k zahodnim mejam, kjer je imela zbranih kakih 130 tankovskih, mehaniziranih in strelnih divizij in precejšnje število letalskih enot, ki so razpolagale s 5000 bojnimi letali. Poslala je v Prago svoje letalske oficirje in strokovnjake, ki bi pri nas morali voditi pristajanje letal in padalcev Rdeče armade. Od omenjenih 130 divizij je bilo 30 pripravljenih, da takoj posežejo v prid ČSR.

Toda Beneševa klika pomoči SZ ni marala. Beneš ni zaprosil moskovske vlade za pomoč na podlagi pogodbe, ki jo je 16. maja 1935 sam kot minister za zunanje zadeve podpisal, ampak je, začuda, ponujeno pomoč SZ odklonil!

Bal se je boljševizacije ČSR, zato je pomoč SZ odbil. »Ne morem prevzeti odgovornosti, da bi pustil boljševe v Evropo...«, je izjavil, še preden se je odrekel oblasti prezidenta. Niti na takratno Društvo narodov se ni obrnil. V svojih Spominih »pojasnjuje« to, češ da ni hotel več posegati v dogodke. Toda pet let kasneje se je le pripeljal v Moskvo, da bi bil navzoč pri podpisu nove pogodbe z isto sovjetsko vlado. Do takrat je padlo pod Hitlerjevimi rablji 200.000 žrtev, do konca vojne pa se je to grozno število naših ljudi zvišalo na 360.000 mučnikov! Če bi se bili septembra 1938 uprli nacističnemu tretjemu rajhu, bi naše izgube nikdar ne bile tolikšne. To je Beneševa krivda, ki se ne dá popraviti, pa tudi čas je ne more zbrisati.

Da bi dr. Edvard Beneš ogorčenemu ljudstvu preprečil poseči vmes, je v kritičnih septembrskih dneh imenoval za predsednika vlade namesto vodilnega agrarca Hodže armadnega generala Syrovega. Ljudje so videli v tem imenovanju odločnost vlade, da se brani. Sodili so: »Vojak je postal predsednik vlade, gotovo ne prepusti republike Hitlerju brez boja!« Prezident je razglasil splošno mobilizacijo in uspela je odlično. Nekaj ur po razglasu ukaza za mobilizacijo je stala naša armada v obmejnih utrdbah, pripravljena z ljudstvom vred braniti rodno zemljo proti rjavi kugi. (Del vojske je stal na mejah že od delne mobilizacije maja 1938.) Naši ljudje in armada so bili pripravljeni na največje žrtve.

Kar so občani naše republike na lepem čuli posebno objavo češkoslovaškega radia; v imenu prezidenta in vrhovnega poveljnika obrambnih sil je spregovoril general Syrový.

Oznanil je, da se zoper premoč ne dá boriti, da on kot predsednik vlade v klavnico ljudi ne odpelje!

To je povedal tudi pred desetisoči Pražanov na Hradčanih. General Syrový je takrat, ko je govoril o premoči sovražnika, zavestno varal naše ljudstvo. Nekdo je bil močnejši, toda to smo bili mi. Za razmerje 75 naših in sovjetskih divizij proti 47 hitlerjevskim ni vedel dobro le prezident Beneš, ampak tudi general Syrový kot predsednik vlade, saj je bil visok vojaški dostojanstvenik in mu je tako temeljno vprašanje kratko malo moralo biti jasno.

30. septembra zgodaj zjutraj se je iz stana glavnega poveljnika češkoslovaške armade oglasil pošten in odločen glas. Armadni general Krejčí je v razgovoru s predsednikom vlade generalom Syrovým ultimativno izjavil: Če vlada sprejme münchenski diktat, ga on in armada ne vzameta na znanje, branili bodo republiko in glavni poveljnik armadi ne bo izdal ukaza, da se umakne z mej!

Prezident Beneš je poklical generala Krejčija v Prago, da ga pripravi k redu in disciplini. Dopovedal mu je, da kaže zahteve iz Münchna sprejeti.

General Krejčí se je, žal, podredil. In tako sta 30. septembra 1938 prezident Beneš in njegova vlada sprejela münchenski diktat, glavni poveljnik general Krejčí pa je izdal armadi ukaz, da se umakne in prepusti Nemcem obmejna področja brez boja.

V stanu glavnega poveljnika so bili zbrani generali in visoki častniki, poveljniki armad in armadnih zborov. Nestrpno so čakali, kako se bo Krejčí odločil proti Benešu. Ko so zvedeli, da je tudi on izdal, je pozval načelnik operativnega oddelka polkovnik Ptak (za okupacije so ga usmrtili) navzoče, da bi kdo od njih prevzel dolžnost glavnega poveljnika in dal ukaz za boj. Izjavil je, da novega voditelja ne bo podpiral le štab, ampak mu bo ob strani

tudi večina prebivalstva. Žal, se med temi visokimi vojaškimi funkcionarji ni našel niti eden hraber general, ki bi ta usodni trenutek prevzel nase odgovornost.

Veleizdaja naše buržoazije je bila torej popolna.

Kadar je v preteklosti naša vojska skupaj z ljudstvom branila priborjene pravice, je izgubljala le zaradi izdaje gospode ali zaradi neenotnosti v vojski sami. Tako je bilo tudi v zvezi z Münchnom. Armada je bila z ljudstvom enotna, pripravljena braniti republiko, pa jima je to preprečila izdaja, in sicer izdaja na najvišjih mestih — na prezidentovem prestolu in na ministrskih foteljih. Naša zgodovina ne pomeni tako svarilnega primera.

Potem je Beneš sklical predstavnike političnih strank in jim sporočil pristanek na kapitulacijo. Edini, ki je ostro protestiral, je bil Klement Gottwald. V imenu Komunistične stranke Češkoslovaške je izjavil:

»Ne soglašam z vami, gospod prezident. Bosi in neoboroženi Abesinci so se branili proti Mussolinijevim tankom in letalom, mi pa se zasužnjujemo. Poglejte, kako se brani špansko ljudstvo! Imamo izvrstno armado, narod gre z nami in je enoten. Se bi se lahko pokazala naša sila. Ni še prepozno. Münchenskih zahtev ne bi smeli sprejeti!«

Prezident Beneš in vlada strahopetnega generala Syrovega pa sta kapitulirala, izdala. Zapustila in zamešetarila sta naše ljudstvo v najtežjem času, ki sta ga preživljala kdajkoli v vsej zgodovini naša naroda. Izdala sta nas smrtnemu sovražniku: hitlerjevskemu nacizmu. Sledilo je šest strašnih let teme, hujše od srednjega veka. Najboljše sinove in hčere naših dveh narodov so vrgli v ječe, jih mučili in morili; po naši lepi in bogati domovini so plenili, kradli in jo načrtno uničevali.

Ko sem proučil dokumente iz let 1938—1939, sem prišel do trdnih ugotovitev. Če bi bila jeseni 1938 izbruhnila vojna med Češkoslovaško in fašistično Nemčijo, bi ne bili poraženi. Nasprotno. Ob pomoči Sovjetske zveze bi republiko ohranili. In nikakor ne bi imeli tolikšnih izgub, kakor so zadele naše narode v šestih letih robstva, saj je v hitlerjevskih ječah bilo pobitih in do smrti trpinčenih okrog 360.000 Čehov in Slovakov.

Z zasedbo čeških obmejnih področij pa se münchenski diktat ni končal. Polfašistična Poljska je zasedla Češki Tešin in Javorino. Fašistična Madžarska je kmalu nato okupirala Zakarpatsko Ukrajino ter južni in vzhodni del Slovaške. Klerofašistična vlada izdajalcev slovaškega naroda Tisa in Tuke, ki se je sestavila s pomočjo Hitlerja in njegovega kabineta, je raztrgala 14. marca 1939 v Bratislavi s Hitlerjevim blagoslovom Češkoslovaško na dva kosa.

Nad našo domovino se je zgrnila tema. Prišli so zli časi težkega in nevarnega boja proti osovraženim okupatorjem. Na čelo te gigantske borbe se je postavila Komunistična stranka Češkoslovaške, ki je za to imela — spričo dolgoletnega boja za pravice delovnih ljudi, predvsem pa zaradi neustrašnega nastopa v dneh münchenske izdaje — edina od političnih strank vso pravico pa tudi nesporno podporo najširših ljudskih množic.

NAGRADE VSTAJE SLOVENSKEGA NARODA

Republiški odbor Zveze združenj borcev narodnoosvobodilne vojne je ob letošnjem dnevu vstaje nagraдил avtorje znanstvenih in umetniških del na temo revolucionarnega boja našega naroda. To je že tretje leto, kar podeljuje te nagrade. Letos so nagrade prejeli: *dr. Tone Ferenc, Stanko Petelin, France Filipič, Vladimir Lakovič in Jože Smit.*

Na slavnostni podelitvi nagrad, bila je 17. julija v dvorani Izvršnega sveta skupščine SR Slovenije, je nagrajencem in gostom spregovoril predsednik republiškega odbora Zveze združenj borcev NOV Slovenije Franc Leskošek-Luka.

V svojem govoru je poudaril, da se z radostjo in ponosom iz leta v leto zbiramo pred dnevom, ki pomeni usodno odločitev, ko je Komunistična partija povedla slovensko ljudstvo v oborožen boj proti okupatorju. Zbiramo se, da bi nas spomin na zgodovinsko odločitev in na vse, kar ji je sledilo, opominjal, da moramo biti vedno pripravljeni s polno zavestjo in odgovornostjo braniti pridobitve ljudske revolucije in svobodo, ki smo si jo priborili v krvavem obračunu s fašističnim okupatorjem.

Obletnice so neke vrste mejniki, ki jih zastavljamo, da se ozremo nazaj in da pogledamo naprej. Naše ljudsko revolucionarno gibanje je z izgonom okupatorja prišlo pravzaprav do polnega izraza in še do večje ustvarjalnosti, kot med vojno. Teh nekaj povojnih let smo preživel v burnem ustvarjalnem zanosu. Naša domovina je danes močna in spoštovana in smo nanjo ponosni, ker je vse, kar imamo, delo naših rok in sad našega truda ter odrekanih. Seme revolucije se je razraslo v bogato drevo, ki ga napajajo vedno nove in mlade revolucionarne sile.

Ko se tako ozremo na prehojeno pot in mirno ugotavljamo rezultate našega dela, pa smo kljub tem težavam lahko ponosni na uspehe. Vedno se obnavlja joča revolucija in ustvarjalni duh delovnih množic zagotavlja nadaljevanje revolucije in zagotavlja nove, še večje uspehe. In tisti uspehi bodo tem večji,

čim bolj bomo razvijali revolucionarne tradicije — na njih sloni naša družbena sedanost. To pomeni širiti krog revolucionarjev in zavestnih nadaljevalcev dela in boja za razvijanje in utrjevanje pridobitev ljudske revolucije.

Ena izmed najpomembnejših oblik razvijanja revolucionarnih tradicij je umetniško upodabljanje ljudske revolucije in njeno znanstveno proučevanje. Zato je izredno pomembna odločitev republiškega odbora ZZB NOV Slovenije, da spodbuja umetniško oblikovanje in znanstveno proučevanje najpomembnejšega obdobja zgodovine slovenskega naroda in daje priznanja najuspešnejšim oblikovalcem ter znanstvenikom.

Spet smo se zbrali, da bi čestitali skupini teh, ki so se v preteklem letu najbolj odlikovali v umetnosti in znanosti na temo ljudske revolucije. Izpolnjevati smo namreč dolžni izredno bogato kulturno dediščino, ki so nam jo naši umetniki ustvarili med NOB. Revolucija in NOB sta neizčrpen vir za ustvarjalnost na vseh področjih. To nam kaže tudi izredno bogata bera kvalitetnih del, ki jo je obravnavala letošnja žirija. Izrazitejša bo kvaliteta del, tem večja bo možnost za učinkovitejše posredovanje revolucionarnih idej, kajti učinkovito bomo posredovali revolucionarne ideje le z znanstveno dognanimi in umetniško prepričljivimi deli.

Ko vam čestitam k našemu prazniku — dnevu vstaje slovenskega naroda — vam hkrati izražam najlepše želje, da bi čimprej uresničili ideale borcev-revolucionarjev. Dolžni smo to posebno tistim, ki so zanje žrtvovali svoja življenja. S tem potrjujemo zvestobo idealom revolucije in ta zvestoba naj bo naše najlepše izročilo prihodnjim rodovom.

Po uvodni besedi Franca Leskoška-Luke so nagrajencem podelili letošnje nagrade vstaje slovenskega naroda.

Dr. Tone Ferenc je avtor znanstveno-zgodovinskega dela »Kapitulacija Italije in narodnoosvobodilna borba v Sloveniji jeseni 1943«, ki je temeljit, vsestransko

osvetljen dokaz dogodkov enega najbolj razburkanih obdobj narodnoosvobodilnega boja na Slovenskem, obdobja, ki ga obeležuje kapitulacija fašistične Italije jeseni 1943. leta.

Pisec razprave razgrinja pred bralcem na podlagi ogromne količine kritično pretehtanih virov vse dejavnike tega viharnega obdobja, njihove ukrepe in napore, tok dogodkov in dramatični boj med oboroženim slovenskim ljudstvom v mladih brigadah in nemškimi enotami, ki so hotele znova podjarmiti deželo ter si vsaj zagotoviti svobodne komunikacije. Operacije nemških enot je spremljalo uničevanje slovenskih domov, ubijanje in streljanje slovenskih mož in žena ter odgon v taborišča. Po drugi plati pa je kapitulacija Italije še bolj razgibala ogabno izdajo slovenske reakcije. Obenem z razvijanjem narodnoosvobodilnih enot je osvobodilno gibanje gradilo stavbo slovenske narodne oblasti s slovenskim narodnoosvobodilnim svetom na čelu.

Dr. Tone Ferenc je svoje delo napisal v lepem, racionalnem slogu in sistematično uredil podatke, izdelal sintetične orise in sklepe, rokopis pa opremil s primernimi črteži in foto posnetki.

Način obdelave in vseobsežno zajetje problemov teme sta do mere dobra, da knjigo lahko uvrstimo med najboljše ustvaritve slovenskega zgodovinopisja narodnoosvobodilne borbe v zadnjih letih in pomeni močno pobudo za nadaljnje raziskovanje zgodovine boja za osvoboditev in združitvev slovenskega naroda.

Stanko Petelin, plodoviti zgodovinopisec narodnoosvobodilnega boja na Primorskem in Gorenjskem, je z monografijo »Prešernova brigada« nadaljeval svoje obsežno raziskovanje in oblikovanje zgodovine 31. divizije NOV in PO Jugoslavije. V delu je natančno rekonstruiral boje brigade od njenega nastanka 12. julija 1943 do njenega zmagovitega vdora v Gorico ob koncu vojne.

Posebna vrednost njegovega dela je prav v prepričljivem realizmu, v poglobljenem razgrinjanju silnic in razlogov dinamične borbene poti partizanske enote, ki je nastala in pretežno delovala na Gorenjskem, kjer so za partizansko bojevanje bili posebno težki in tudi specifični pogoji. In prav s takšnim očrtovanjem manjšega dela borbene poti slovenskega naroda za osvoboditev je dal močan prispevek orisu zgodovine Gorenjske in Slovenije sploh.

France Filipič je avtor zelo pomembnega in tehtnega dela o NOB v severovzhodni Sloveniji od začetka leta 1943, »Pohorski bataljon«. To delo je rezultat

dolgoletnega vztrajnega zbiranja gradiva in raziskovalnega dela, ki ga je avtor opravil.

Prvo, kar lahko ugotovimo pri primerjavi »Pohorskega bataljona« iz leta 1968 z onim, ki je izšel leta 1963, je dejstvo, da tretja izdaja »Pohorskega bataljona« predstavlja obsežnejši tekst. Avtor je namreč po tem, ko je izšel njegov »Pohorski bataljon« pri založbi Borec, nadaljeval s proučevanjem zgodovine Pohorskega bataljona. Pritegnil je nove dokumente, na terenu je vztrajno iskal in tudi našel nove podatke, upošteval pa je tudi novo literaturo. Avtor se je temeljito posvetil tudi raziskavi prvih obdobj partizanstva na Pohorju in severovzhodni Sloveniji. Rezultat tega dela je bila publikacija »Prvi pohorski partizani« (Maribor, 1965).

Rezultat vsega tega, oziroma vztrajnega raziskovanja zgodovine Pohorskega bataljona in NOV v severovzhodni Sloveniji so novi podatki in popolnejše rekonstrukcije posameznih dogodkov in dogajanj v tretji izdaji. Tako najdemo na marsikaterih mestih bolj celotno in bolj natančno podobo NOV v severovzhodni Sloveniji (v času, ki ga knjiga obravnava) in še bolj natančno podobo Pohorskega bataljona in njegove vloge.

Vladimir Lakovič je prejel nagrado za ciklus olj z motiviko koncentracijskih taborišč. Njegove slike so se porodile iz dozorele umetniške kulture in močne osebne zavzetosti za človeka.

Do zadnje barvne lise so premerjene s kritičnim očesom. Motivi taborišč, ki se z neutrudno zvestobo vedno znova ponavljajo v Lakovičevem opusu, so kakor pričevanje tistega, ki ne more molčati, ko mu je naloženo, da vsem razkrije bolečino doživetega in vidnega v strašni stiski.

Zato je Lakovičeva umetnost trpka, temna in mračno simbolična. Gledalec namreč ni soudeleženec, temveč priča in opazovalec. Njegova umetnost je tako bogata čustvenega in miselnega podteksta, tako strastno obtožujoča, tako humana v svoji osnovni pobudi, da je njena trpkost prav tako estetska, kakor tudi moralna vrednota.

Jože Smit je s svojo pesnitvijo »Koleselj iz cedilike« vnesel nekaj novega ne le v pesniško prikazovanje osvobodilnega boja, temveč tudi v sodobno lirično izpovedovanje na sploh. Z izredno sugestivnostjo je uspel naturalistično ljudsko razmišljanje in občutke izoblikovati v tenkočutno epsko pesnitev, ki prepričljivo prikazuje elementarni odnos nekega preprostega borca do svojega kraja in njegovih ljudi, do domovine.

Naravnost mojstrsko prikazuje prvinski, ljudski odnos do boja proti tujcem, ki so ga iztrgali iz njegovega domačega kraja.

»Koleselj iz cedilike« predstavlja redko uspelo simbiozo lirike in epike. Prav s tem pa je dal Šmit svoji pesnitvi prepričljivost in resničnost izpovedi o osvobodilnem boju in vojni sploh. Moč umetniškega izražanja kaže na polno zrelost avtorja in prav gotovo pomeni ta pesnitev vrhunec dosedanjega Šmitovega umetniškega ustvarjanja.

»Koleselj iz cedilike« je sicer drobna knjiga, po moči umetniškega upodabljanja naše revolucije pa se uvršča v vrh naše literature o osvobodilnem boju in bo ostala brez dvoma ena od najprepričljivejših pesniških upodobitev tega velikega časa.

Vsa nagrajena dela so že izšla pri različnih slovenskih založbah in pomenijo pomembno pridobitev tako na literarnem kot tudi na zgodovinskem območju o narodnoosvobodilni borbi Slovenije. L. M.

MATEVŽ HACE: ZADNJI OBISK

Matevža Haceta res ni treba predstavljati niti kot znanega partizanskega borca, komisarja proslavljenih partizanskih enot niti kot plodovitega pisatelja. Hacetovo literarno snovanje je vse obsežnejše in seznam njegovih knjig obsega že vrsto naslovov. Spomnimo se samo njegovih Partizanskih slik in Gozdnih stez, zlasti pa Komisarjevih zapiskov, s katerimi se je porodil avtorjev kritični pogled na dogajanja okrog njega in utrdila njegova umetniška beseda. Potem je Hace izdal knjigo z naslovom Naši obrazi, kateri je sledila zbirka črtic s partizansko tematiko Ljudje na prelomnici. S povestjo Tihotapci je Hace posegel v predvojno življenje svoje loške doline, z zbirko črtic Ljubezen in orožje pa se je povrnil k partizanski tematiki. V knjigi Korenine se trgajo se je Hace lotil sodobne problematike našega podeželja. Če pogledamo vse te knjige, ki so plod Hacetovega skoraj dvajsetletnega literarnega delovanja, lahko ugotovimo, da je Matevž Hace stopil v slovensko književnost predvsem kot oblikovalec partizanske tematike in je osvobodilnemu boju posvetil skoraj večino svojih literarnih stvaritev.

Tej tematiki je Matevž Hace ostal zvest tudi v svoji najnovejši knjigi, v zbirki črtic ZADNJI OBISK, ki jo je izdal založniški zavod Borec. Takó stopa z novo knjigo Matevž Hace spet pred slovenske bralce kot partizanski pisatelj z vsemi tistimi značilnostmi, ki jih poznamo v njegovih drugih delih, s preprosto in iskreno besedo, toplim odnosom do človeka, z resničnim upodabljanjem partizanstva in ne s patetično socialistično-realistično propagandistiko, kot je to ob eni izmed njegovih knjig

zapisal avtor spremne besede Marijan Kramberger.

Knjiga Zadnji obisk vsebuje 23 novel in črtic s partizansko tematiko (le dve se dotikata povojnega življenja), v katerih obravnava pisatelj drobne dogodke iz vojnega časa. Takó nam pripoveduje o kurirju, ki poslednjič obišče svoje dekle, potem pa pade, pripoveduje nam o komandirju, ki se sam ustrelil, ko izgubi celo četo. V drugi zgodbi prikazuje usodo partizana, ki pade isto noč, ko se mu rodi otrok, slika usodo dveh vaščanov prijateljev, ki ju usodni čas razdruži. Sentimentalna ljubezenska zgodba revnega delavca, ki odide v hribe in se nato poroči s hčerko bogatega kmeta, je zgodba o Jurjevem Filipu. Črtica Njegov greh pripoveduje o komisarju, ki gre spat k ženski, čeprav svojim borcem to prepoveduje. V dveh črticah prikazuje portret dveh preprostih partizanov, komoraša Lipeta in lahkoživega Pepeta. Ljubezenska zgodba obveščevalca in vdove Zdenke posega spet v ljubezensko problematiko v partizanih. V zadnji noveli Spremenil se je pa resignirano prikaže partizanskega borca, ki noče biti več uslužbenec na ministrstvu in se odloči za vrnitev na kmetijo.

Vse te Hacetove preproste zgodbe, novelice in črtice so vsebinsko raznolike. Vendar pa v vseh Hacetu ne gre več toliko za prikazovanje zunanjih dogodkov, za pripoved o raznih partizanskih akcijah, spopadih in sploh o dogodkih. V tej knjigi Hace prikazuje partizanstvo z intimno človeške strani, usode ljudi v vojnem času ter bolj ali manj tragična doživetja in srečanja. Skratka, gre mu za prikaz notranje človekove problematike, ki se je rodila z vojno in je tako usodno

vplivala na mnoge ljudi. Pri tem pisatelju tudi ne gre za prikaz splošne, abstraktne tragike časa, temveč za drobne tragedije, ki jih usodni dogodki povzročajo bodisi posameznikom ali družinam.

Ob Hacetovih vojnih zgodbah iz knjige Ljubezen in orožje smo zapisali, da je snov teh zgodb pestra in bogata, da junaki teh črtic stopajo pred bralca kot pristni, resnični ljudje, ne pa kot kakšni namišljeni heroji, da pisatelj slika stvarno življenje, da pripoveduje odkrito in prikazuje tako dobre kot slabe strani ljudi. Poudarili smo tudi širok pisateljev humanizem in živ plastičen jezik. Tako je knjiga Ljubezen in orožje pomenila resnično zrelo upodobitev partizanske revolucije in ljudi v njej. Ob

knjigi Zadnji obisk lahko tudi ugotovimo vrsto kvalitet Hacetovega pisanja. Tako npr. da dajejo Hacetove zgodbe, čeprav razbite na vrsto drobnih epizod, zaokroženo podobo vojnega časa. Tudi te črtice in novele odlikujejo plastični portreti ljudi in živ jezik. Vendar ob knjigi Zadnji obisk ne moremo reči, da bi pomenila večji korak naprej v njegovem literarnem ustvarjanju.

Hacetova nova knjiga s partizansko tematiko, pa čeprav so novele in črtice napisane z značilno pisateljevo neposrednostjo, šegavostjo in človeško toploto in skuša partizanstvo prikazati z intimne človekove strani, nas docela ne zadovolji.

S. R.

LOŠKI RAZGLEDI XVI 1967

Založilo Muzejsko društvo v Škofji Loki. Oprema — akademski kipar Tone Logonder. Broširana izdaja, 220 strani velikega formata.

Če želimo na hitro oceniti pomen LOŠKIH RAZGLEDOV v skoraj že nepregledni vrsti naših izdaj, bi nemara rekli, pač spet ena med toliko in — nič več! Toda prav v primeru LOŠKIH RAZGLEDOV ne smemo ostati zgolj pri suhi, številčni ugotovitvi novega letnika, temveč moramo pribiti tiste posebnosti, za katere menimo, da bodo učinkovale kot dober zgled na sodelavce in izdajatelje v drugih krajih naše ožje domovine.

Najprej moramo uredniškemu odboru iskreno čestitati, da prizadevno vztraja pri vsakoletnem ZBORNiku sicer res vsestransko zanimivega mesta Škofje Loke, saj imamo pred sabo štirinajsti, na obzorju pa je — kot kaže — tudi že petnajsti letnik! Vsepovsod namreč usihajo — hkrati s finančnimi viri — tudi »živi studenci«, se pravi ustvarjalni sodelavci, le v Škofji Loki ne! In to — ne glede na plačilo, saj često ni denarja niti za pokritje efektivnih izdatkov, ki so bili neogibni pri nakupu manjkajoče literature ali pri paberkovanju na lovu za arhivskim gradivom.

Zadnja trditve ni morda »besedni barok«! Ne! Oglejmo si samo prve tri pripevke:

1. Dr. Pavle Blaznik — Borba loških meščanov z zemljiškim gospodom za

utrditev mestne avtonomije, od reverza (1589) do transakcije (1637).

2. Franci Štukl — Gradivo za stavbno zgodovino loškega gradu.

3. Dr. Ivan Sedej — Arhitektura in stilna problematika kmečkih dvorcev na loškem ozemlju v 18. stoletju.

Kdo ne bi takoj že po teh naslovih verjel, da so morali avtorji prenekatere »urico« prebiti po zaprašenih arhivih (doma in v tujini), preden so z znanstveno natančnostjo obogatili našo zgodovino?! Za mnogo prihodnjih rodov.

Razumljivo je nazadnje tudi, da preučujejo sodelavci RAZGLEDOV vsa v škofjeloški pokrajini v poštev prihajajoča področja, zdaj ta, prihodnjič druga.

Za letnik 1967 so se zvrstile te-le obravnave:

— Grohar in zbirka njegovih mladostnih del v Sorici (Meta Sterle);

— Literarna podoba freisinške Loke (Jeja Jamar-Legat);

— Pajki z Blegoša (dr. Anton Polenec);

— Rudišče urana v Žirovskem vrhu (inž. Veljko Omaljev in dr. Anton Ramovš);

— Nastanek in razvoj lesne industrije v Selški dolini (30 let LIP Češnjica).

Sledijo večidel poročila o delovanju pomembnejših gospodarskih organizacij.

Dva sodelavca sta poskušala naslednikom prikazati težave, s katerimi se v našem obdobju ubijajo v Škofji Loki: Samoupravljanje občanov in občinska

uprava na škofjeloškem območju ter financiranje splošnih družbenih potreb v občini Škofja Loka.

Posebnost LOSKIH RAZGLEDOV 1967 je dramsko delo pisatelja Ivana Mraka: Ivan Grohar, ki ga je avtor precej nenavadno podnaslovil kot »slovensko tragedijo v dveh delih (štirih slikah)«.

Glede na to, da ni dovolj prostora za oceno književne vrednosti te »slovenske tragedije«, nemara ne bo odveč, če povemo vsaj njen kratek historiat, ki je — po svoje seveda — prav zgovorno ogledalo slovenske zgodovine zadnja desetletja.

Ivan Mrak je — naj mimogrede ponovimo — dobil nagrado mesta Ljubljane za leto 1967. Ivana Groharja je spisal že precej pred drugo svetovno vojno. Prvič so ga igrali v Celju 17. decembra 1937. Tedanja banovinska oblast je nadaljnje predvajanje te igre prepovedala, toda neuklonljivi avtor jo je uprizarjal kljub temu še po vsej Sloveniji pod spremenjenim naslovom »Slovenska tragedija«. Med drugo svetovno vojno leta 1942 je Ivan Mrak spet poskušal srečo s tem svojim dramskim delom, no, tudi okupator — Italijani — zanj niso »imeli posluha« in so — prireditev prepovedali. Tako Mrakov »Ivan Grohar« še zdaj čaka na — pravično oceno in uprizoritev.

Ne pomotoma, načrtno smo odložili omembo sestavkov LOSKIH RAZGLEDOV 1967 iz slovenske NOV za konec. Zavoljo — poudarka!

Tone Lotrič je poročal o podelitvi domicila škofjeloškemu odredu, ki je bila 18. decembra 1967 v Škofji Loki, v LOSKIH RAZGLEDIH 1967 resda samo na kratko, a vendar le v *trajnejši* publikaciji. S tem je dogodek za daljšo prihodnost registriral, monografijo o »vsem delovanju odrednih enot« pa je najavil v večji knjigi o škofjeloškem odredu.

Drugi prispevek s tematiko iz NOV je Vinka Govekarja Kronistični zapis o Žireh med osvobodilnim bojem in ljudsko revolucijo II na 30 straneh in s številnimi ilustracijami — originalnimi fotografskimi posnetki.

Pa še to! LOSKE RAZGLEDE 1967 je skrbno lektorirala Marija Jamar-Legat, opremljeni pa so tudi še s kratkimi povzetki člankov v nemščini ali francoščini.

LOSKE RAZGLEDE 1967 je s finančno pomočjo občinske skupščine Škofja Loka in delovnih kolektivov izdalo in založilo Muzejsko društvo v Škofji Loki v počastitev 18. decembra 1967, občinskega praznika mesta Škofje Loke.

Naj žive enaki!

Jaka Slokan

DUŠAN HAMŠIK IN JIŘI PRAŽAK: BOMBA ZA HEYDRICHA

Ko preberemo sicer zanimivo knjigo o atentatu na nemškega protektorja Češke in Moravske, načelnika hitlerjevske varnostne policije in varnostne službe, zglasnega Reinharda Heydricha (Dušan Hamšik in Jiři Pražak: Bomba za Heydricha, v slovenščino prevedel Marko Dvořak, izdal zavod Borec, opremil Tone Lazar), se nam nehote vsilujeta dve vprašanji. Spomnimo se namreč češke zgodovine, katere slovenski prevod smo dobili lani. Ta zgodovina Češke je tudi v originalu nedavno izšla. In čeprav je delo univerzitetnega profesorja, so njeno verodostojnost v marsičem, zlasti za najnovejše obdobje, demantirali zadnji dogodki na Češkem. Zato se nam tudi ob tej knjigi nehote vsiljuje dvom, ali podatki te knjige in zlasti nekateri zaključki v zvezi s tem atentatom vendarle posebej ustrezajo resnici.

Avtorja sicer v predgovoru poudarjata, da sta dala prednost faktografski

obdelavi, da nista ničesar dodajala, samo izbirala, osvetljevala in pojasnjevala in je bila dokumentarna resnica njuno izhodišče. Slovenski bralec, ki bo knjigo vzel v roke pod vplivom sedanjih dogodkov na Češkem, pa se bo na nekaterih mestih najbrže spraševal, ali je vse vendarle res tako objektivno prikazano. Bržkone bo držala temeljna ugotovitev, da je bil atentat na Heydricha delo angleške obveščevalne službe in izveden brez vednosti ali celo proti volji Komunistične partije Češke.

Prav ob tem pa se bo bralcu vendarle rodilo še drugo vprašanje, to pa ob misli na naš slovenski in jugoslovanski osvobodilni boj. Pisca namreč pojasnjujeta, da je ob preiskovanju hiš po atentatu padel v roke gestapa sekretar CK KPČ Jan Zika in za njim še nekateri drugi vodilni partijski delavci, ki so bolj ali manj slučajno prišli v nacistične roke zgolj zaradi nemških akcij po atentatu.

V knjigi beremo, da so Nemci nadzorovali vse poti, ki vodijo iz Prage in zato tudi atentatorji niso poskušali pobegniti. Spomnimo se, kakšen teror je bil v naših mestih, kako so bili izhodi iz mest ne samo nadzorovani, temveč so bila ta krog in krog obdana z žico, pa je vendar na stotine ilegalcev, kurirjev, vodilnih funkcionarjev in navadnih partizanov stalno prehajalo iz mest na deželo in obratno. Predvsem pa se nam čudno zdi, da so se vsi ti ilegalni delavci v Pragi predvsem skrivali pred Nemci, nič pa ne zvemo o kakih akcijah. In če so že Nemci začeli preiskovati po mestu in hišah, nam kar ne gre v glavo, da se ilegalci kot atentatorji niso poskušali umakniti iz Prage, se organizirati v gozdovih, po hribih in začeti uporniške akcije.

Sicer pa nam knjiga Bomba za Heydricha v vrsti poglavij ne pripoveduje samo o dogodku, atentatu na nemškega protektorja Češke in Moravske v letu 1942, temveč tudi o Heydrichovi življenjski poti in njegovem značaju. Pripoveduje nam tudi o razmerah na Češkem in v Pragi ob njegovem prihodu na mesto Hitlerjevega namestnika. Posebej spet pa nam opisuje delovanje češke emigrantske vlade in njenih predstavnikov ter pot skupine čeških vojakov, ki so jih s padali spustili na češko ozemlje, da tam izvedejo atentat na vodilno osebnost nemške okupacijske oblasti. Podrobneje je prikazan sam atentat in dogodki okrog izsleditve padalcev, pa njihov zadnji boj v kripti pravoslavne cerkve v Pragi. Sicer pa so nam dogodki okrog atentata samega in spopada z nemško vojsko več ali manj znani, manj znano je ozadje, ki ga prav ta knjiga razkriva. Knjigo zaključuje poglavje z naslovom Čez dvajset let, kjer avtorja prikazujeta povojne usode oseb, povezanih posredno z atentatom in samim Heydrichom.

Pisatelja ugotavljata, da je bil Heydrich tretji po rangu v nacistični hierarhiji, tretji H za Hitlerjem in Himmler-

jem in je bil prav Heydrich osebno avtor zloglasnih ukrepov zoper Žide kakor tudi zoper Čehe. Nadalje postavljata hipotezo, da je bil admiral Canaris, vodja obveščevalne službe, povezan z angleško obveščevalno službo (znano je, da je bil Canaris po atentatu na Hitlerja obsojen na smrt) in je možno, da je prav od njega izšla pobuda za likvidacijo Heydricha, ker je bil njegov konkurent. Angleži pa so za to uporabili češko emigrantsko vlado in mlade češke vojaške begunce, ki niso poznali ozadja političnih spletk. Nadalje ugotavljata, da je bil atentat nepotreben, brez vsake koristi in je sprožil celo vrsto represalij ter škodljivih posledic, zlasti pa je otežkočil nadaljnji ilegalni boj. Pravilno tudi ugotavljata, da so okupatorji uporabili atentat na Heydricha za pretvezo, da so lahko začeli proti češkemu narodu iztrebljevalno vojno, ki je dobivala vse bolj strahotne razsežnosti.

Zato tudi v sklepnih besedah pišeta, da so atentat v njegovem času sprejemali kot dejanje pravičnega povračila; da so se take oblike boja uveljavile tudi v francoski, ruski in jugoslovanski vstaji; da pa se s tem ni spremenilo razmerje sil in da češko ljudstvo ni imelo nobenih koristi, le da je nacistična politika dobila nov, še bolj zločinski ritem. Seveda pa so take ugotovitve avtorjev te knjige samo logična posledica takratnih oblik boja češke Komunistične partije, presoja pravilnosti tega boja in njega oblik pa ne sodi v ta okvir poročila o knjigi.

Seveda moramo ugotoviti, da je knjiga o atentatu pisana vseskozi dovolj zanimivo, za kar je že sama vsebina zadosten porok. Vsekakor jo je vredno prebrati, pa čeprav se bodo slovenskemu bralcu, kot rečeno, porodili ob njej nekateri dvomi in pomisleki. Češko problematiko pa nam vendarle razkrije v široki luči, prikaže nemška grozodejstva in sam dogodek atentata. Že to pa je dovolj,

S. R.

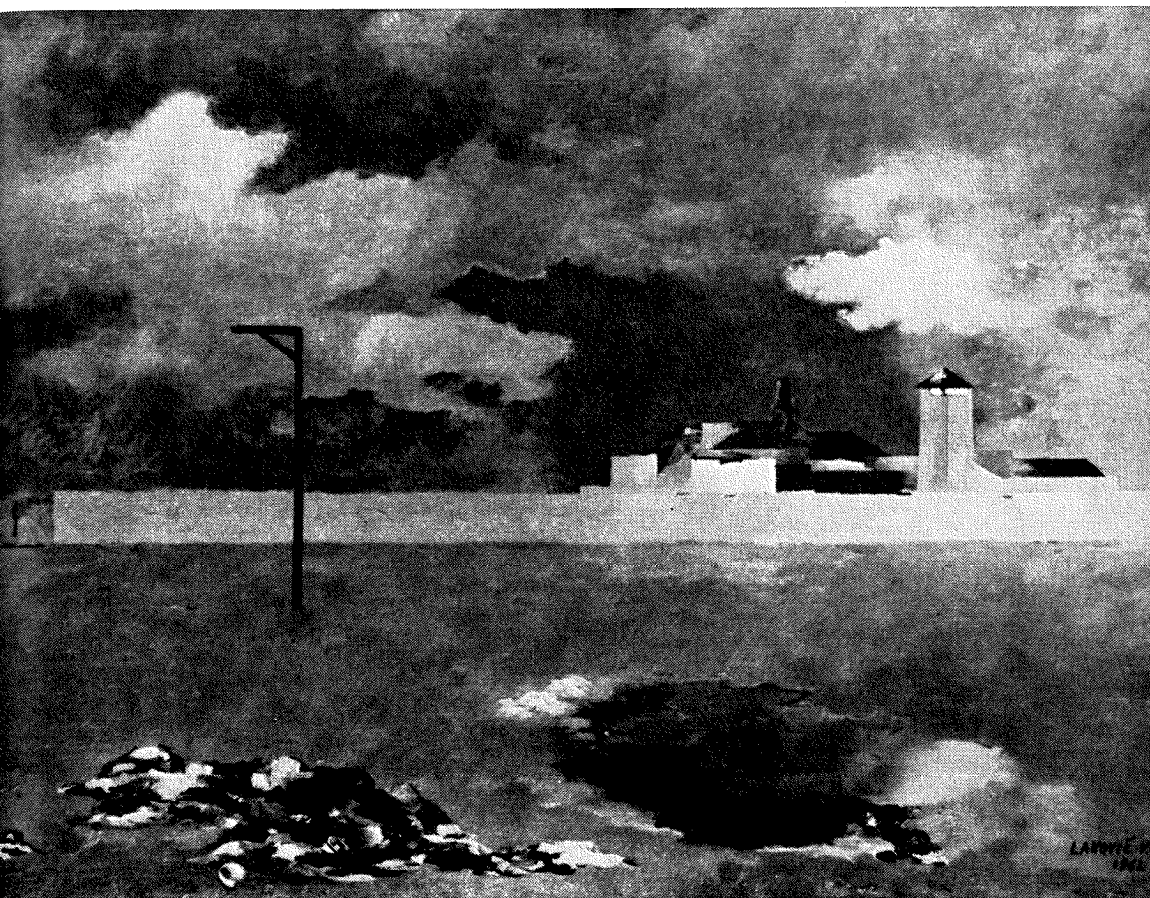
FRANZ XAVER FLEISCHACKER: UPOR V KOTORU

Roman iz zadnjih dni c. kr. vojne mornarice. MLADINSKA KNJIGA, 1968. Prevedla Mimi Malenšek, lektoriral Severin Sali, opremil pa Dušan Osredkar, 332 strani.

Ko bo slovenski bralec prebral na slovnici strani knjižne novosti UPOR V KOTORU, da jo je napisal Nemec —

FRANZ XAVER FLEISCHACKER — pa še pripombo izdajatelja MLADINSKE KNJIGE na koncu ovojca, da je namreč ta knjiga izšla ob »50-letnici upora v Kotoru, tako v spomin padlim mornarjem kot v spomin na oktobrsko revolucijo«, bo najmanj namršil obrvi...

Zakaj?

Vladimir Lakovič: Evakuirano taborišče, 1962, olje

»Kotorski dogodki 1918« so pomenili konec »ječe narodov« — Avstro-Ogrske in hkrati začetek svobode v žaru OKTOBSKE REVOLUCIJE, vse skupaj pa se je odvijalo na ozemlju avtohtonih prebivalcev — Jugoslovanov vendar! Kako naj bi bil čemu takemu pravični sodnik — tujec?!

No, že prvih nekaj strani in stavkov pa bo tak dvom slehernemu bralcu na mah odpihnilo, zakaj avtor je knjigo posvetil »mornarjem iz Kotora, mojim tovarišem, s katerimi sem skupaj preživel, kar sem tu v obliki romana popisal.« In posvetilo mrtvim zares ni zgolj formalnost, marveč ga izžareva vse poznejše besedilo, od uvodnih do končnih stavkov.

Tudi glede drugih najprejšnjih pomslekov pisec UPORA V KOTORU osvaja

slehernega bralca — tja do zgovornega pomenka preživelih tovarišev, Tonija Strassla in Maksa Kreisla, po katerem »sta oba v srcu čutila odločno voljo in vedela, da bosta zmožna obvladati ta svet — zakaj nad njim žari jutranja zarja lepše prihodnosti«!

Jutranja zarja lepše prihodnosti je plod OKTOBSKE REVOLUCIJE!

Franz Xaver Fleischacker je izdal knjigo z originalnim naslovom CATTARO na Dunaju leta 1957, se pravi, da je imel vsekakor dovolj časa — pa tudi zgodovinskih dokumentov — na voljo, tako da je lahko napisal nedvoumno pričevanje. Da, prav kot pričevanje pred mednarodno zgodovino izzveni knjiga UPOR V KOTORU, čeravno je — glede na knjižno obliko resda — roman, kjer marsikdaj spregovori tudi »licentia poe-

tica»; zdaj bolj zdaj manj — očitna. Zakaj smo podčrtali »mednarodno« zgodovino?

Povsem vede in utemeljeno!

Ne samo, da je bil F. X. Fleischacker napisal svoje spomine na upor v Boki Kotorski v nemškem jeziku, ki je v rabi malone na vseh svetovnih kontinentih med prvimi, in tudi ne že zavoljo tega, ker je knjigo založila dunajska založba (GLOBUS-ZEITUNGS-, DRUCK- UND VERLAGSANSTALT, GESELLSCHAFT M. B. H., WIEN) z znano na široko — mednarodno! — razpeto prodajno mrežo, ter konec koncev tudi ne zgolj že po atraktivnem »CATTARO«, ki pomeni v svetovnem turizmu zgodovinsko (BOKELJCI in njihova nekoč že številčno vsega upoštevanja vredna, še bolj pa kajpak zavoljo legendarnega junaštva slavnar mornarica, s katero so imeli tesne zveze celo Rusi) zanimivost prvega reda; ne, v mednarodno zgodovino bo — seveda kot dopolnilo z vsemi atributi literarnega dela — prešel roman UPOR V KOTORU zaradi tega, ker so v njem opisane usode več narodnosti, od angleške prek francoske, italijanske, nemške ter poljske, ruske in češkoslovaške tja do — Črnogorcev. Avstro-Ogrska je bila glede na nacionalno pripadnost svojih prebivalcev med najbolj pestrimi državnimi tvorbami nekdanjega sveta in uživa še dandanes nesporen sloves v nasprotnem smislu besede — »ječe narodov«, ki so jo razbili prav dogodki, med kakršne sodi tudi »upor v Kotoru« pred petdesetimi leti.

Ali ni utemeljeno pričakovanje, da bodo pravkar naštetji dejavniki močno vplivali na prodor in učinkovitost vsaj na ves evropski knjižni trg. — Konec koncev pa nam niti ni treba več govoriti le o prodoru v prihodnosti, ker nam že sprejete informacije o uspehu F. X. Fleischackerjevega Upora v Kotoru pri nemško govorečih bralcih to v celoti potrjujejo. K temu še doslednejši in bodoči prevodi in jezike, ki pokrivajo večja območja.

Bili pa bi krivični in enostranski, če bi ocenjevali to knjižno novost samo s pravkar naštetimi merili, ker je nemara prav njena literarna vrednost morda med tistimi vzroki, ki bo knjigi še najhitreje odpirala pot med bralce. F. X. Fleischacker je mojster besede in slike!

»Mesec z bledim obličjem zre na pokrajino in morje, plava nad ravninami, nad polji, dobravami in gozdovi, in vse, velika mesta kot najmanjša naselja, pokriva s srebrnkasto lučjo. V zgodnji jeseni 1917 gleda pod seboj pogorišča, cerkve, razdejane od granat, razstrelje-

ne mostove, ostanke podrlih človeških selišč, v katerih je nedavno domovalo toplo življenje. Bledi kolot meseca drsi nad razritimi polji, nad polomljenimi, okleščenimi bori, nad oskrunjenimi pokopališči; v svoj blede sij topalja neskončne vrste strelskih jarkov — brazd, ki jih orje vojna.« (9. stran.)

Ali na strani 43:

»Mornariški častnik, ki je bil medtem iz svoje mornarske vreče naredil zavoj, se je vzdignil, da bi ga prevezal. Z mrzlim pogledom je premeril žandarmerijskega narednika. Ko je opazil, kako si žandar prizadeva, da bi s traku na njegovi čepici prebral ime njegove ladje, se je obrnil z obrazom naravnost proti njemu, in ne da bi ga kdo vprašal, je službeno povedal:

»Topniški desetnik Mate Brničević s Tb X. Ne, nisem nameraval prodati mon-dure, prosim lepo, samo za red v vreči sem poskrbel. Ali, kako ste že prej rekli... Nekaj o Rusiji? Saj menda ni nič slabega v tem, če bo zdaj tam mir?«

Žandarmerijski narednik je strogo rekel: »O tem naj sodijo drugi, ne vi! Sicer pa ni ravno častno, če si kazensko premeščen. Vi, kot podčastnik, bi bili dolžni ljudem dajati dober zgled. Zmeraj!« Obrnil se je k mornarju: In kako se pišete vi?«

»Karl Heinrich, gospod narednik. Dunajčan po rodu. In tisto, kar ste rekli o Rusiji, namreč, če mislim, da smo tukaj na Ruskem, si bom res zapisal v srce.«

Žandar, ki ni prav razumel, kaj misli, je službeno rekel, da upa, da bo res tako, potem pa se je obrnil in odšel. Mornarja sta se veselo muzala za njim.

»To, z Rusijo,« je rekel Mate Brničević, »je res nekaj velikega, pomembna stvar. A ti bi moral to reči tovarišem, ne pa žandarju. Če ne tukaj, pa kje drugod. Mornarji so povsod mornarji. Kotor pa tudi ni nič manj mornarsko mesto kot Kronstadt, tovariš.«

Torpedovka, katere službo je sedaj prevzela Tb X, je zapuščala pristanišče na Korčuli in zaplula proti Pulju, kjer ji bodo v arzenalu vojne mornarice zamenjali izrabljene kotlovne cevi. Torpedist na Tb X, molčeči Poljak Dubsky, ki se je včasih vdajal žalostnim mislim, je gledal torpedovko s takimi očmi, kot da so ga pravkar pustili čisto samega na povsem nenaseljenem otoku.

Toni Starssl, ki je s Smatterjem pravkar nekaj delal pri visokotlačnem cilindru, mu je zavpil:

»Kar potolaži se! Tudi mi bomo kmalu šli tja gor...«

Tako F. X. Fleischacker suvereno združuje ljudi raznih narodnosti in poklicev, odkriva nevsiljivo njihova srca, majhne želje in poglede tja, od koder pričakujejo — vsaj razrešitev, če že ne kaj več, nekaj boljšega, kar bo odgnalo móro, ki tlači njihove misli...

Avtor mojstrsko niza dogodke za dogodom, tako kakor so se stvarno odvijali, o čemer pričajo tone in tone zbrana arhivskega gradiva, hkrati pa pripoveduje o spremembah v tistih glavah, ki so pravilno slutile veličino OKTOBR-SKE REVOLUCIJE; o tistem nečem, česar ni moč opredeliti z besedami iz vsakdanje rabe, kar pa je nedvomno — odrešilno.

Francjožefovski državljani so bili — z izjemo članov vladajočega razreda — državljani z majhnimi željami in že zavoljo tega so pričakovali, da jim bo nov čas naklonjen, da bodo konec koncev le zaživel kot LJUDJE. Sla po vsaj nekaj sreče pa je bila zanje usodna. Vključitev v upor je bila konec: ali telesni ali pa opustitev nad, toda ne — upornosti, revolucionarnosti, poštenosti, človečnosti!

Skratka, v UPORU V KOTORU je spregovoril človek — ljudem! Ne glede na državne in narodnostne meje in ne glede na leta. Roman bo bralca — ogrel!

J. S.

FRANČEK MAJČEN: TUDI BESEDA JE BILA OROŽJE

Vsa leta po osvoboditvi smo dobivali knjige s spomini na osvobodilni boj. Človek bi pričakoval, da so vsi, ki so osvobodilni boj neposredno doživljali in čutili potrebo, da svoja doživetja posredujejo tudi drugim, že napisali svoje spomine in novih spominskih knjig ni pričakovati. Menili bi, da so tudi uredniki naših knjižnih založb že počistili svoje predale in dali natisniti vse, kar je bilo količkaj vrednega za objavo.

Kako zmotno je tako prepričanje dokazuje knjiga Frančka Majčena TUDI BESEDA JE BILA OROŽJE, s podnaslovom Aktivistovi zapiski, ki jo je izdal zavod Borec v Ljubljani. Ne gre samo za dobro avtobiografsko pripoved, za zanimivo in dokumentarno vredno delo, temveč je to knjiga, ki jo lahko uvrstimo med naša najboljša tovrstna dela, za knjigo spominov na osvobodilni boj, ki je kot odlična stvaritev vredna vse pozornosti slovenskih bralcev. Njen avtor pa vsega priznanja.

Franček Majcen je doma iz okolice Ptuja, kjer ga je na tamkajšnji gimnaziji zatekla vojna. Aprilskih dogodkov se je skupaj z drugimi zavednimi ptujskimi dijaki udeležil kot prostovoljec, se za kratek čas nato vrnil domov, potem pa se je zatekel v Ljubljano, kjer je končal gimnazijo. Ze poleti je kot aktivist začel delati v osvobodilnem boju, oktobra 1941 pa je odšel v partizane. Bil je v novomeški četi ter se udeležil prvih spopadov na Dolenjskem, na Notranjskem

in v Zasavju. V bojih se je njegova enota razkropila in pred zimo se je hotel umakniti v Ljubljano, pa so ga Italijani ujeli in imeli zaprtega, dokler jim ni ušel iz bolnišnice. V letu 1942 je bil v Ljubljani ilegalec, doživel je racije, pa spet odšel v partizane na Notranjsko, kjer je srečno preстал italijansko ofenzivo. Potem je bil ponovno ilegálni delavec v Ljubljani, nato je odšel kot aktivist na Štajersko. Tu je zaman iskal pravih stikov, padel mimogrede Nemcem v roke, jim ušel, zato pa so ga na Dolenjskem partizani prijemali, ker so sumili, da je sovražnikov agent. Ko se je izkazala resnica, so ga poslali na delo v Ljubljano, kjer je deloval kot član mestnega poverjenišтва IO OF. Po kapitulaciji Italije je ponovno odšel v partizane, se boril na Dolenjskem, Notranjskem in Primorskem, slednjič pa odšel na Štajersko kot član Pokrajinskega odbora OF za Štajersko. Tu je doživel osvoboditev Zgornje Savinjske doline, deloval kot aktivist v ptujskem okrožju, na Pohorju, v Slovenskih goricah, leta 1945 pa v Prekmurju, kjer je dočakal tudi osvoboditev.

Vso to svojo izredno pestro štiriletno partizansko pot je Franček Majcen podrobno, plastično in zanimivo opisal. Vsekakor je človek peresa, ki tudi ve, kaj hoče povedati in kako je treba pritegniti bralca. Njegova pripoved je zato skrbno pretehtana, napisana v lepem jeziku, pa vendar sproščena, polna zani-

mivih opisov dogodkov, opisov lastnih doživetij in portretov ljudi, s katerimi je prišel skupaj. Franček Majcen nam je pri tem prikazal nekatera okolja in predstavil neke ljudi, za katere doslej nismo vedeli. Tako nam prikazuje dogodke v Bučki v letu 1941, razmere v Jegličevem študentskem domu v Ljubljani v prvem letu okupacije, v novo-meški četi, pravično tudi prikazuje ljudi, ki so v osvobodilnem boju in letih vojne odigrali pomembno vlogo, pa sicer zanje dosti ne vemo. Avtor je v svojih spominskih zapisih odkrit, pošten in se ne boji povedati resnice, kakršna se nam marsikje prikazuje drugače, kakor

si jo je morda doslej predstavljal pre-nekateri bralec. Majcnova knjiga spominov ni torej samo lepo napisano in zanimivo pričevanje o njegovem štiri-letnem boju za svobodo, o njegovi no-tranji preobrazbi, kar avtor posebej po-udarja v svojem uvodu, temveč bo tudi dragocen zgodovinski vir.

Tudi beseda je bila orožje je torej knjiga, ki je vredna branja, saj je hkrati zanimiva in dragocena ter zaradi tehtne vsebine ter skrbno izbrušene pripovedi med najboljšimi tovrstnimi spominski-mi knjigami pri nas.

S. R.

Vladimir Lakovič: Kam gredo?, 1952, olje

VLADIMIR LAKOVIČ-DUŠAN, SLIKAR

V ljubljanski Mali galeriji nam je z razstavljenimi deli pripravil presenečenje akademski slikar Vladimir Lakovič. Neutrudno, kar nekako skrivnostno snuje in dela. Mislimo si, da ga vsakdanje skrbi, ki so povezane s svobodnim poklicem umetnika, docela utesnjujejo. In vendar ni povsem tako. Ob vsej obilici ostalega, za življenjski obstoj nujno potrebnega dela, bodisi ilustratorskega, opremljevalskega, organizacijskega, je osebna izpoved tista, ki ga sili, da ustvarja tudi zahtevnejša dela, pomembna za njegov umetniški razvoj, obenem pa tudi za prikaz taboriščnega motiva v slovenski umetnosti. Tej temi se je skoraj docela posvetil. Tudi tokrat z izjemo podob Slikarsko tihožitje (1968). Ti motivi pa so prešli v simbole človeškega trpljenja sploh, ne le taboriščnega. Kot zelo samokritičen se tudi sedaj predstavlja javnosti premišljeno z dognanimi deli.

Rojen je bil 10. januarja 1921 v Doberdoby, od koder je s starši emigriral v Jugoslavijo. Že kot dvanajstletni predmetni deček je z risbami tamkajšnje motivike — bede, ki tudi njemu in najbližji okolici ni prizanašala, zbudil pozornost Staneta Kumarja, tedaj že vnetega zagovornika revolucionarne tematike, njegovega prvega učitelja. Ta je risbe pokazal hrvaškemu slikarju Krstu Hegedušiću, enemu ustanoviteljev Zemlje in mentorju kasneje ustanovljene slovenske skupine Grude (1938), ki je potrdil nesporen talent. Lakovič je tako postal član Grude, ki jo je vodil S. Kumar, pri njem se je učil predvsem risanja, slikarstva se je učil pri slikarju Francetu Godcu, s katerim ga je prav tako seznanil S. Kumar, obiskoval pa je kiparsko-rezbarski oddelek Moške obrtne šole pri slikarju in kiparju prof. Francetu Kralju (1936—1939).

Ob zlomu stare Jugoslavije je V. Lakovič odšel s prostovoljci na Dolenjsko. Po povratku v Ljubljano se je vključil v OF. Že junija 1941 je pričel delovati pri ilegalnem tisku. Linoreze je izrezoval doma in jih pošiljal v tiskarne v Šiško, Moste, Mirje. Tudi pri njem doma je bila tehnika, ki se je selila. Tiskali so na roko v stanovanju, črke so dobili v Slovenčevi tiskarni. Med avgustom 1941 in junijem 1942 je naredil ca. 8 letakov. Ti spadajo med prve ilegalne likovne dokumente. Ohranjeni so še: Kultura fašizma; V boj! Zmaga je naša; Slava padlim žrtvam! V boj! (1942) — vsi v linorezu. Junija 1942 pa je bil aretiran. S skupino blizu 600 internirancev je bil v znameniti akciji II. grupe odredov — napadu na vlak pri Verdu v noči med 28. in 29. junijem — osvobojen. Pridružil se je partizanom II. grupe odredov. Kmalu se je izdal kot likovnik, ko je v puškina kopita izrezoval razne like. Postal so nanj pozorni in ga dodelili tehniki. Pričel je izdelovati letake ipd. Na Gabrški gori je nastal letak Slava padlim žrtvam krvavega gestapa, partizani jih bomo maščevali (julija 1942). S tehniko II. grupe odredov je šel na Jelovico, kjer so si nad vasjo Jamnik uredili taborišče. Tu je ilustriral brošuro Mitje Ribičiča-Cirila Preko krvi v novo življenje (julija 1942), nadalje letake kot npr. Kultura fašizma, Živeli partizani, V boj — zmaga je naša, Narodu delo, svobodo, pravico! (letak s štirimi motivi); Smrt fašizmu; Ti!? Kaj si ti storil za osvobo-

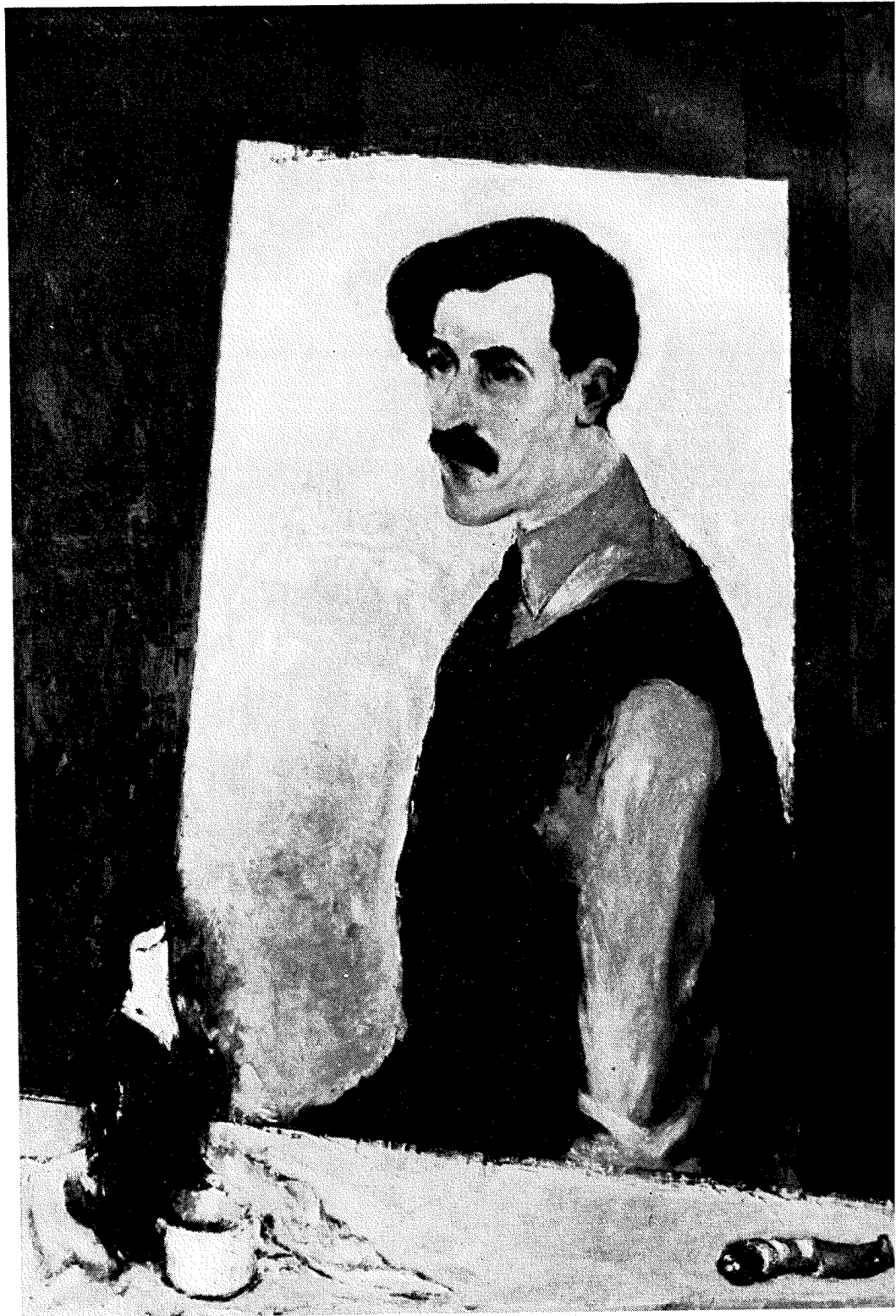
ditev slovenskega naroda? idr. — vse v ciklostilu. Avgusta 1942 se je II. grupa odredov prebila na Štajersko. Z bataljonom Štajerske grupe odredov je odšel na Koroško, kjer so ga med ofenzivo septembra 1942 ujeli Nemci. Poslali so ga v zapore v Prevalje, Celovec, nato v Begunje, kjer je bil od 16. septembra 1942 do 16. januarja 1943, ga premestili v taborišče Dachau, kjer je bil med 17. januarjem in avgustom 1943 ter ga prek Münchna poslali v taborišče Flossenbürg, kjer je bil do osvoboditve. Iz zapore v Begunjah je ohranjen portret I. Dobovška — risba na žepnem robcu, iz taborišča Flossenbürg pa 8 dragocenih risb — predvsem portretov internirancev najrazličnejših narodnosti (1945), medtem ko so ostale risbe — okoli 200 — odnesli Amerikanci, ko so osvobodili taborišče.

Po vojni je v letih 1945—1949 študiral na Akademiji upodablajočih umetnosti v Ljubljani (prof. N. Pirnat, F. Mihelič, B. Jakac, G. Stupica) in v slikarski specialki pri prof. G. Stupici (1949—1951). Obolel je za posledicami taboriščnega življenja in prekinil študije za skoraj celo leto. Prvič je razstavljal še kot absolvent kiparske šole s prof. F. Kraljem in prof. F. Godcem tik pred vojno v Ljubljani 1941, seveda socialne motive v risbi in tehniki monotipije. Nadalje je razstavljal v Ljubljani 1952, 1956 (z gostom W. Möllerjem in K. Zelenkom), 1960 (z J. Pirnatom in K. Zelenkom), v Kranju 1960, sodeloval je na društvenih razstavah ter zveznih razstavah doma in v tujini. Med nagradami naj omenimo Kajuhovo nagrado Zavoda Borec, ki jo je prejel ob dnevu vstaje leta 1961 za cikel risb — motivov iz koncentracijskega taborišča. Od 1954 do 1960 je deloval kot profesor na oddelku za uporabno grafiko Šole za oblikovanje v Ljubljani, od takrat pa deluje kot svoboden slikar. Je večletni član predsedstva republiškega odbora ZZB NOV Slovenije, nadalje predsednik Likovnega odbora Sveta za razvijanje tradicij pri RO ZZB NOV ter pobudnik likovne edicije Revolucija in umetnost, ki jo ta odbor izdaja.

Med najpomembnejša dela na temo NOB in taborišč spadajo olja: Demonstracija žena pred stolnico — 21. junija 1943 (1952), Prihod v taborišče Flossenbürg (1952), Večni krog (1953), Krematorij (1954), Človek in stolp (1955), Evakuirano taborišče (1962) ter sedaj razstavljena dela: Nevihta (1967), Sam (1967), Križanje 1942 (1967), Prošnja (1968), Kazen (1968), Strah (1968), Razmišljanje (1968), Mati I, II, III (1968); nadalje številne ilustracije, predvsem zbirka Premagana smrt (Zavod Borec, 1964), ilustracije revij Borec, Kurirček itd.

Od ostale motivike naj med olji omenimo predvsem avtoportrete, portrete in tihožitja, posebno izstopajo npr. Avtoportret (1954), Osamljeni deček (1965) idr.; iz obsežne ilustratorske dejavnosti pa Brčko—Banovići, zbornik leposlovnih in likovnih del z mladinske proge (MK 1967), E. T. A. Hoffmann, Hoffmannove pripovedke (SKZ 1956), G. Boccaccio, Dekameron (CZ 1959), Ch. de Coster, Ulenspiegel (DZS 1961) itd.

Lakovičeva umetniška izpoved je vsa posvečena človeku, bodisi v mračnih motivih iz koncentracijskega taborišča, bodisi v intimnih motivih iz družinskega življenja. Človek je celo v tihožitjih. Značilno zanj je, da je z vajtrajnim in resnim študijem dosegel povsem svojstven, oseben slog. Čeprav je vseskozi zasledoval tudi problematiko modernega slikarstva in se navduševal nad posameznimi avtorji in njih deli, le-te ni prevzel. Predelal jo je po svoje in ostal v bistvu dosledni realist. Seveda pa je njegov poduhovljeni, ekspresivni realizem vseskozi oplemeniten z izrednim čutom za linijo, kompozicijo, predvsem pa barvo. Prav s svojo prefinjeno barvno senzibilnostjo podaja zares najgloblje doživeta razpoloženja, ki nas vedno znova presenečajo. Zastopa izpovedno temo npr. iz NOB ali taborišč, ki je ni mogoče prikazati abstraktno, če hoče biti

Vladimir Laković: Avtoportret, 1954, olje

izpovedno poudarjena in vsebinsko poglobljena. Z mnogimi nadvse pretresljivimi motivi se je že oddolžil žrtvam uničevalnih taborišč, z drugimi se pa morda še bo, saj je ta tematika neizčrpna. Ali, kot je sam omenil v intervjuju s C. Zlobcem (NOB in likovna umetnost, LdP 1959, 7. IV., št. 80, str. 5): »Vem, da se bom k tej stvari še vračal, brez sramu. Še čutim v sebi potrebo, da izrazim svojo intimno, osebno prizadetost ob tem skrajno zločinskem nehumanizmu, ki je ustvaril taborišča smrti. Mnjenja sem, da bi bilo treba stalno, nenehno ljudem o tem govoriti, da se ne bi kaj takega nikoli več ponovilo.«

Lakovičeva obsodba vsake razčlovečenosti in osebna prizadetost, ki je bila tako zelo močna, da je še po 23 letih ostala živa, je rodila iskrene podobe, ki spadajo v sam vrh naše izpovedne umetnosti. Uspelo mu je združiti dokumentarni motiv z umetniškim izrazom ter ga tako ovrednotiti.

V. V.

med revijami

DEMOCRATIE NOUVELE 5/68.

Kot vedno tudi to pot ta francoska levo usmerjena revija prihaja z zamudo v datumu, ne pa v vsebini. Na njenih straneh najdemo resnično strokovno obdelane in iz vseh zornih kotov osvetljene zadnje dogodke v Franciji, pa tudi nakazane perspektive, v kaj bi lahko pripeljal take vrste revolt. Poleg Francije so obdelane tudi ZDA, in sicer, kaj bi bilo, če bi po jezenskih volitvah sedanjí predsednik Johnson res odšel. Nato piše še o nastajanju novega družbenega razreda v Egiptu, o organizaciji »Muslimanskih bratov« in podobno.

Med tako zanimivo vsebino člankov smo kaj težko izbirali, vendar smo se odločili za članek zelo znanega levo usmerjenega urugvajskega politika Jose Massera, ki govori o »Sedanjí urugvajski notranji krizi«.

Kriza, v katero je prišel Urugvaj v zadnjem času, ni nastala trenutno, temveč so pogoji zanjo nastajali že nekaj let. Nekateri trdijo, da tako stanje izvira predvsem iz gospodarskih težav, ki so nastale v zadnjem obdobju, vendar Massera ne soglašajo s to vrsto kritikov; kriza ni samo gospodarska, temveč vsesplošna.

Kmetijske obdelovalne površine v Urugvaju so v glavnem razdeljene na latifundije, ki ostro zavračajo kakršnokoli modernizacijo in tehnični napredek. To je tudi privedlo do stagnacije v kmetijstvu, kajti ta gospodarska panoga v zadnjih šestdesetih letih skoraj ni napredovala, število prebivalstva pa je v tem času naraslo za

najmanj dvakrat in pol. Jasno je, da se je zato narodno bogastvo sorazmerno zmanjšalo, to pa se je vidno pričelo kazati tudi v zmanjšanem izvozu.

Za razliko od mnogih afriških, azijskih in tudi latinsko-ameriških dežel se je Urugvaj razvijal predvsem po kapitalističnem vzorcu.

Dežela nima rudnih bogastev, praktično sploh nima rudnikov, zato so vse surovine, ki jih uporabljajo v industriji, primorani uvažati. Hidroenergetske zmogljivosti so izkoriščene praktično do maksimuma.

V letih po II. svetovni vojni je Urugvaj doživel resnični napredek. Kmetijstvo in industrija sta se razvijala po vladnem načrtu. Toda za zadnjih deset let lahko trdimo, da gospodarstvo na vseh področjih stagnira.

Že nekaj let Urugvaj v glavnem izvažajo le volno, meso in kožo, uvažajo pa predvsem surovine, stroje in vse blago za široko potrošnjo.

Zunanja trgovina pa je odvisna od cen na mednarodnem tržišču, ki jih pač usmerjajo imperialistične sile, zato cene izvoznim proizvodom tako padajo, da je danes zunanje trgovinska bilanca katastrofalna: uvoz je narasel na 600 milijonov dolarjev, medtem ko je izvoz padel na 175 milijonov dolarjev letno. To kaže, da tiči dežela v hudi inflaciji. V prvih desetih mesecih lanskega leta so narasli življenjski stroški za 90 %.

Res, da je dežela že prej preživljala podobne krize. Leta 1930, ko je gospodarska kriza vladala po vsem svetu, ji tudi Urugvaj ni ušel. Takrat kapitalistične države niso

mogle kupovati njihovih pridelkov in izdelkov, v današnji krizi pa so problemi veliko drugačni. Mednarodno tržišče diktira cene in neenake pogoje, poleg tega bogatijo le bogati, ti pa svoje dobičke nalagajo v devizah v tuje banke. Pri tem niti domači niti tuji finančni mogotci ne pomislijo na investiranje v urugvajsko gospodarstvo.

Pred desetimi leti je vlado stranke »colorado« zamenjala vlada »belih«. To sta dve urugvajski stranki, v glavnem brez velikih političnih razlik v svojem programu, podobno, kot je z demokrati in republikanci v ZDA. »Bela« vlada je po direktivah mednarodnega monetarnega fonda vnesla nekaj sprememb na politično, gospodarsko in finančno področje, sadove pa so pobrali le latifundisti, izvozniki, privatne banke in tudi kapitalisti.

Sedanjo krizo bi prav lahko premostili, če bi dokončno prešli v resnično agrarno reformo. Čeprav v prvem obdobju ne bi razdelili veliko zemlje in bi večji del še vedno ostal veleposestnikom, bi prav gotovo dosegli velik napredek. Seveda bi morali hkrati poddržaviti vse privatne banke. V deželi so vpeljali neke vrste mednarodni moratorij, ki naj bi pomagal izboljšati organizacijo gospodarstva, toda do danes še ni nobenih uspehov.

Predlagane spremembe še zdaleč niso ne revolucionarne ali socialistične, vendar so toliko stvarne, da bi se tudi v taki obliki gospodarstva z nekaterimi izboljšavami težave sedanje krize zmanjšale. Ze samo primer latifundistov in finančnih mogotcev kaže tole: če bi samo na tem področju uspeli napraviti nekaj sprememb, bi bili oni še vedno vodilna sila in dajali pečat celotni družbi, vendar bi pri tem vsaj nekaj pridobili tudi drugi.

Urugvajska buržoazija je ena najbolj bistrh v vsej Latinski Ameriki. Ta drži v rokah že več kot pol stoletja oblast in ima tudi največ izkušenj. Organizirala je urugvajski državni aparat, druge gospodarske panoge in bančništvo. Tako je seveda lahko zbirokratizirala ves državni aparat, tako da je danes prava pošast, ki je potegnila podse vse gospodarstvo.

Toda kakorkoli je že, kriza v deželi narašča in z njo vred nezadovoljstvo ljudskih množic. V zadnjih desetih letih so se pričele združevati počasi leve politične sile; te danes še niso na taki stopnji, da bi se odkrito uprle vladini stranki, vendar se iz teh vrst počasi oblikuje delavski razred, se legalno združuje v sindikate in v taki obliki bi lahko pričel nastopati proti vladni politiki.

Danes je politično nasprotovanje sedanji vladni stranki praktično nemogoče, kajti ljudstvo še ni v celoti organizirano. Danes obstajajo tri različne politične delavske grupacije, vendar pa bi jih bilo možno

v določenem času povezati s skupnimi cilji v celoto.

Zahteve delavskega razreda so danes še zelo preproste, predvsem so usmerjene v negodovanje proti prenizkim mezdám in življenjskemu standardu. Če bi hoteli vključiti v zahteve še druge probleme, potem bi nujno morali pritegniti še uradnike, študente in intelektualce, ki bi postopno privedli to množico do ostrejših političnih zahtev.

Res je, da vsak Urugvajec govori o kurzu dolarja in se zaveda, kaj to pomeni zanj v privatnem življenju. Vsakdo ve, kaj pomeni agrarna reforma, nacionalizacija bank, mednarodni moratorij in podobno. Toda o idejnih problemih široke množice ne vedo veliko. Zato bi bilo umestno napraviti politični program na osnovah, ki se jih ljudstvo zaveda, in iz teh potem vzgojiti avantgardno stranko, ki bi odločno nastopila z zahtevami proti vladi. Ta se potem ne bi več mogla dolgo upirati takim zahtevam.

Kljub počasnemu organiziranju ljudskih množic pa so nekaj manjših rezultatov že dosegli. Zadnja stavka bančnih uradnikov je vlado popolnoma iztirila. Takoj je uvedla vojaške sankcije in prepovedala vso politično dejavnost. Zato mora zadnje čase generalni kongres sindikatov delati ilegalno v zelo težkih okoliščinah, vendar ga to ne ovira, da ne bi še naprej neutrudno zbiral delavstva.

Lanske volitve so v celoti pokazale nezadovoljstvo, ki v deželi vlada, željo po spremembah, čeprav volilci še niso imeli jasnih idej, kaj pravzaprav hočejo.

Nato se je v treh mesecih vlada trikrat zmenjala. Obe prvi sta morali odstopiti zaradi gospodarskih težav, šele tretji je uspelo, da je revalorizirala finance in se točno držala navodil mednarodnega monetarnega fonda. Tako je obrusila vsaj najhujši naval krize. S tem pa je dobila v roke nov adut proti ljudstvu in uvedla nove, provokativne ukrepe, ki so bili uperjeni naravnost v organizacijo ljudskih množic.

Toda leve sile kljub temu v Urugvaju niso pesimistične. Napredek organizacije je zelo težaven, toda ljudske množice so kljub vsemu ostale trdne. Sedanja vlada je organizirala celo novo frakcijo »colorado« stranke; v samem jedru stranke se nekaj lomi.

Na drugi strani pa se leve sile vedno bolj krepijo. V zadnjih dveh mesecih so pridobile 2000 novih članov. V nadaljnjih petih pa bodo kljub vsemu organizirali neke vrste ljudsko fronto, kjer bodo združili vse leve sile, katerih program bo tako splošen, da bo sprejemljiv za vse grupacije. S tem upajo, da se bodo toliko okrepili, da bodo počasi lahko vplivali na oblikovanje mnenj v svoji deželi.

Podobno poteka proces v drugih latinskoameriških državah, saj ni med njimi velikih razlik. Žive na kontinentu, ki je skoraj v istem obdobju dobil neodvisnost. Prav tako se razvija v vseh deželah gospodarstvo po kapitalističnem vzorcu, zato je napredek skoraj povsod enak. Toda še po drugi svetovni vojni je bilo veliko področij, za katera je bila Velika Britanija zelo zainteresirana, toda morala jih je spustiti iz rok in predati Američanom, tako so zdaj tudi interesi v vseh državah le ameriški.

Gospodarsko in socialno krizo je čutili v vseh latinskoameriških državah, čeprav so v posameznih državah različne, toda glavni problem je skupen vsem — uspešno izvajanje agrarne reforme.

Z bogatenjem zgornjega sloja in tuje ga kapitala pa se poraja številen razred proletariata, ki bo v prihodnje prav lahko odigral svojo avantgardno vlogo. To čutijo tudi kapitalistične sile širom po kontinentu. Takoj po drugi svetovni vojni, ko so se ZDA pripravljale na hladno vojno, so organizirale v vseh državah širom po Južni Ameriki vojaške sile, češ da se je treba pripraviti za obrambo proti SZ. V resnici pa so jih organizirali zato, ker so že takrat hoteli po vsej sili že v kali zatreti vsako revolucionarno gibanje. To se je prav jasno videlo, ko so zatrli vse napredne poskuse v Braziliji, Dominikanski republiki, Boliviji, le na Kubi se jim ni posrečilo. Latinska Amerika namreč pomeni za ZDA zelo važno ekonomsko, politično in strateško področje. Zato bo boj naprednih levih sil v vseh državah Latinske Amerike še dolg, trd in težaven in prav tega se je treba zavedati pri vseh akcijah, če nečemo zapeljati v smrt na tisoče somišljenikov, kajti ZDA znajo okrutno in že v kali zatreti s kakršnimikoli sredstvi vsak poskus upora, ki njim ne bi bil pogodu.

M. M.

JEUNE AFRIQUE 24.—30. 6. 68.

Veliko bolj kot po navadi je ta številka navedene revije posvečena to pot večinoma problemom na tleh afriškega kontinenta. Tako zasledimo sestavek o južnoafriških špekulacijah na mednarodnem finančnem področju zaradi preobilice zlatih rezerv v deželi, nato pojasnilo o sporu med Alžirjem in Tunisom zaradi tuniškega političnega azila nekdanjemu alžirskemu vojaškemu poveljniku Tahar Zbiriju, krajše poročilo o dahomejskih prizadevanjih za premagovanje ekonomske zaostalosti dežele, daljši sestavek o razpletu študentskih demonstracij v Senegalju ter o težavah zambijske poti v socializem.

Ker je Zambija naša prijateljska država, bi vam radi v izvlečku podali članek, ki je tako zelo značilen za stanje v številnih mladih afriških državah, katerih vodje si hrabro prizadevajo svoji deželi omogočiti boljše življenjske razmere, toda pri tem jih vse po vrsti minirata ameriški in angleški kapital, saj še vedno dominirata v mnogih afriških državah in jim krojita usodo.

Za zambijskega predsednika Kennetha Kaundo je zambijski socializem neke vrste humanizem, humanistična doktrina, ki jo je razložil in javno potrdil: prvič aprila leta 1967, nato avgusta istega leta na kongresu Združene Nacionalne neodvisne stranke ter letos aprila, ko je podal ekspoze političnega, socialnega in ekonomskega napredka dežele.

Zambijski socializem je sprejel veliko načel o vračanju v »brezrazredno družbo predkolonialne Afrike« in porazdelitev naravnih bogastev dežele na sorazmerne dele. V srčiki tega gibanja je strankino načelo: »Človek ni le številka, temveč največje bogastvo«.

Zato ne samo predsednik Kaunda, ampak tudi veliko njegovih somišljenikov propagirajo pomembnost ekonomskega napredka dežele. »Mlada zambijska država se mora modernizirati, doseči mora svoj vzpon na vseh področjih družbenega razvoja, kot so ga dosegle evropske države, ker smo prav tako sposobni in vredni visoke stopnje humanizacije. Zato moramo posvečati nenehno skrb človeku, da se bo lahko čimbolj razvil, mi, Zambijci, pa se moramo truditi, da tega ne bomo nikoli pozabili.« Tako je lani predsednik Kaunda razložil na kongresu stranke prihodnji družbeni razvoj.

Poleg tega pa ta deklaracija obsega tudi napredek tako javnih in zasebnih ustanov, skratka geslo, po katerem naj se razvija »tradicionalna afriška družba« v družini, klanu in plemenu ter se počasi preobrazi v »moderne afriški socializem« na nacionalni ravni.

Kot kenijski je tudi zambijski socializem imenoval svoj razvoj — demokratičen. Eden kot drugi deklarirata poseben afriški socializem in oba sprejemata doktrine, ki jih vrednoti ves afriški kontinent, tako »tradicionalno afriško družbo«, kot »brezrazredno družbo«, čeprav v vsakdanjem življenju predvsem praktično ukrepata, da bi deželo čimprej pripeljali do teh ciljev.

Obe, Kenija in Zambija si na notranjem in mednarodnem področju prizadevata, da bi lahko čimprej dosegli resnično socialistično deželo.

Na notranjem področju ne primanjkuje težav, ker stranka nima še toliko vpliva v različnih situacijah kot stari ustaljeni in nepisani zakoni klana ali plemena. Zato

velikokrat nastajajo nesoglasja in trenja. Problem, ki pa je veliko resnejši, je stalna migracija — Zambijcev v Kongo in Kongožanov v obratno smer. S tem problemom se predsednik Kaunda že dolgo ukvarja, kako bi ga zajezil ali odpravil, toda brez pravega uspeha.

Ta selitev je za zambijsko vlado zelo draga, kajti kongoško plemo Lumpas prihaja prek zambijske meje samo zaradi špionaže. Obstaja celo organizirana, napol vojaška formacija, ki ima nalogo, »da vso infiltracijo sovražno uperja proti vladi.« Če se zambijska vlada želi ubraniti teh gverilcev, mora budno čuvati svoje meje in predsednik Kaunda mora, hočeš nočeš, privilegirati oficirje, ki stražijo mejo.

Najbolj resna in očitna nevarnost za Zambijo je prav gotovo Južna Rhodesija s svojo belo vlado predsednika Iana Smitha. Zambija je z zaporo sosednje Rodezije brez izhoda na morje in praktično navezana predvsem na tujo pomoč. Za zdaj, žal, le na ameriško in angleško, če hoče normalno razvijati svoje gospodarstvo. Kot socialistična država Zambija ne more trgovati s sovražno nastrojeno sosednjo Rodezijo, ne more pa niti izvažati niti uvažati prek njenega ozemlja. Pa tudi ne z Južnoafriško Unijo niti ne s sosednjimi portugalskimi kolonijami, ali celo z državo Malawi, ker nočejo sodelovati z njo samo zato, ker je ubrala drugačno pot svojega razvoja.

Pa tudi ameriški in angleški kapital, ki ga je v zambijskem gospodarstvu investirano skoraj tri četrtine, prav gotovo ne bo pomagal vladi, ki se je usmerila v socialistično-humanistični razvoj.

Iz vsega naštetega lahko vidimo, v kako hudi zagati je mlada zambijska država, če bi hotela vse svoje sile usmeriti v resnični socialistični napredek svojega ljudstva.

ECONOMIST 8. 6. 68.

Poleg rednih poročil in komentarjev, ki jih zadnje čase prinašajo vsi svetovni časopisi in revije, kot na primer: Smrt senatorja Roberta Kennedyja, Volitve v Franciji, Študentske demonstracije po svetu in v Jugoslaviji, Ameriška predvolilna kampanja in podobno, smo v sredini te revije zasledili zelo zanimivo razpravo, ki vas bo prav gotovo pritegnila. O obravnavanem problemu so še prav malo vedeli po svetu in pri nas, to je: Ameriška manjšina Mehikancev.

Ta manjšina, s katero niso posebno računali, je bila pač brezpravna horda najemniških delavcev, ki so že desetletja prihajali v ZDA iz svoje matične dežele in

se naseljevali v najbližjih ameriških zveznih državah: Kaliforniji, Arizoni, Koloradu, New Mexico in Texasu. Njihove življenjske razmere so bile vsestransko veliko slabše od črnskih, le da ameriške oblasti zato sploh niso hotele vedeti. Šele leta 1966, v velikem pohodu mehiških Američanov, ki je zajel skoraj vse jugozahodne države ZDA, se je vlada zbalala, da ji bo tudi ta manjšina pričela zadajati resne preglavice, kajti že lansko leto so se vključili v stranko Nove leve in enakopravno nastopali na vseh konferencah, prav tako so se množično udeležili sedanjega pohoda revnih na Washington, ki se je končal prav te dni.

Revolt na jugozahodu

Medtem ko več kot 20 milijonov črnškega prebivalstva v ZDA živi zunaj jugozahodnih držav, prebiva več kot 90 %, skoraj 5 milijonov mehiških Američanov, na jugozahodnem območju petih držav. Tiho, ponižno in zato zatirano ljudstvo, ki je prišlo v obljubljeni deželo iskat boljši kos kruha, je bilo zatirano veliko bolj kot črnici. Zato je zadnje čase pričelo dvigati glave in vse kaže, da lahko povzroče še hujše izpade kot črnsko prebivalstvo ZDA ali pa celo revolucijo. Ta njihov pritajeni revolt je sicer še vedno v prvi stopnji razvoja, toda če ne bodo kmalu dosegli političnih in ekonomskih pravic, potem bodo lahko nastale hude eksplozije.

Bilo bi napačno enostransko primerjati črnce in mehiške Američane, čeprav statistični podatki kažejo, da imajo skoraj enako nizek življenjski standard, toda slednji nimajo toliko šol, primanjkuje jim stanovanj in zdravstvenih ustanov. Res pa obe skupini živita pretežno v kmetijskih področjih in sta tako ekonomsko zelo odvisni.

Toda mehiški Američani se ne morejo sklicevati na nekdanje suženjstvo in sistematično rasno razlikovanje. Primanjkuje jim organizirana dejavnost in finančna sredstva, da bi zmogli širšo kampanjo za politično in ekonomsko enakopravnost. Glavna razlika med obema zatiranima skupinama je ta, da so mehiški Američani še vedno povezani z matično deželo, goje svojo kulturo in jezik ter so obdržali vse navade rodne dežele. Zato jih laže primerjamo na primer s francoskimi Kanadčani kot pa s črnskim prebivalstvom Amerike.

Ta rasa stoično prenaša vse okrutnosti belih najemnikov, za to pa je dobila dobre zglede v boju za svoje pravice prav pri črnih. Čeprav niso nikoli trpeli tako ostrih rasnih razlikovanj kot črnici v ZDA, so si šele v zadnjem času pridobili nekaj pravic, tako na primer nekaj predstavnikov v vladnem aparatu, zagotovilo, da se

jim bodo plače izboljšale, v šole pa so uvedli španščino in angleščino kot enakopravna jezika. Toda vse to ni veliko v primeru s potrebami, katerih rešitev nujno zahtevajo.

Mehiški Američani so dali ZDA veliko več kot ceneno delovno silo. Končno je bil jugozahod ZDA nekoč mehiški. Predniki sedanjih mehiških Američanov so dali imena ameriškim mestom: Los Angeles, Albuquerque, Tucson, El Paso, San Francisco, San Antonio in druga. Skoraj v vseh teh mestih še vedno obstajajo plaze — središča mehiških nekdanjih mest. Toda danes jih obkrožajo nebotičniki in križajo avto ceste. Mehiški Američani pa so se s svojimi fiestami, narodnimi običaji in trgi na prostem preselili na robove mest — v slume.

»Anglosi« so zasedli njihove palače ali jih požgali, obogatili svojo revno kuhinjo z mehiškimi specialitetami, v vsakdanji jezik vnesli veliko španskih besed, medtem ko so se morali tisti, katerim so vse to vzeli, umakniti v pozabljene slume. Toda njihovo stopnjevano uboštvo, strto in upanje v boljše življenje sta jih v nekaj desetletjih tako zreveltirali, da so postali močna politična sila, ki brezpogojno zahteva svoje pravice. Če ne bo njihov problem v določenem času vsaj delno rešen, bodo prav gotovo postali še hujša udarna sila kot črnici.

Delovne razmere mehiških Američanov

Mehiški Američani, ki so zaposleni na farmah in v kmetijski industriji, so najslabše plačani delavci v ZDA. Najslabše govore angleško, imajo najslabše življenjske razmere in najbornejša prebivališča. To uboštvo je posledica treh poglavitnih dejavnikov: priliv cenene delovne sile iz Mehike, da bi obdržali nizke plače in razbili stavke, nato pomanjkanje izobrazbe in trdnosti v lastnih organizacijah ter izoliranje kmečke delovne sile od nacionalnega delavskega zakona, da se morajo zagotoviti skupinske delovne pogodbe, sindikalne pravice in minimalni zaslužek.

Po petinsedemdesetih letih stoičnega prenašanja vseh teh krivic so mehiški Američani nekatere svoboščine dosegli prav v zadnjih letih s silo. Veliko delavcev je prišlo leta 1964 iz Mehike na delo v ZDA. Zato je mnogo prejšnjih mehiških Američanov padlo pod odločbo o minimalnih dohodkih lansko poletje, ko se je število delovne sile v kmetijstvu znatno zvišalo. Toda mehiški Američani so vztrajali pri svojem od leta 1963 pa vse do danes.

Leta 1965 se je pravzaprav premaknilo vse v njihov prid. Takrat so namreč v Kaliforniji velike površine, zasajene z vinsko

trto, doživele pravi mehiški revolt. NFWA — sindikat kmetijskih delavcev in sindikat delavcev mehiških Američanov sta začela stavkati proti dvema največjima kmetijskima posestvoma Di Giorgio Corporation in Shenley Industries. Po enem letu stavke v tej vinogradni deželi sta bili obe posestvi prisiljeni skleniti skupinske pogodbe z delavci obeh sindikatov, po katerih naj bi bila delovna ura plačana 1,20 do 1,80 dolarja. Po tem uspehu je bila večina kalifornijskih pridelovalcev vina prisiljena skleniti s svojimi zaposlenimi enake pogodbe.

Plače res niso visoke, toda to ni toliko pomembno, kot je političen vpliv, ki so ga dobili mehiški Američani z enoletno uspešno stavko. Kajti poleg meznih izboljšav so si pridobili tudi ugled. Beli najemniki nič več ne gledajo nanje kot na ceneno delovno silo, s katero lahko počno vse, kar se jim zljubi. Toda to je le v Kaliforniji.

Kalifornijska sindikalna organizacija mehiških Američanov je poslala svojo delegacijo v Texas, da bi tudi tam organizirali proti izkoriščanju. Kajti tu, zlasti v dolini Starr County, kjer pridelujejo melone in je 90 % delovne sile na farmah Mehikancev, imajo najmanjše dohodke in sicer le 50 centov na uro. Toda tu bi morala stavka potekati veliko hitreje, in to tedaj, ko bi sadili sadike in pobirali plodove. Toda lokalne oblasti so razbile stavko, s tem da so takoj iz Mehike pripeljale nove stavkokaze; ti so v sezoni delali za minimalno plačo. Toda ko so stavkajoči na čelu s svojim sindikatom potegnili s polj vso delovno silo, so farmarji pripeljali teksaško policijo in ta je zaščitila pridelovalce. Tako se je poskus izjalovil ob puškinih kopitih.

Revščina mehiških Američanov v Texasu je prerasla že lokalne okvire. Na tisoče delavcev je prisilila na selitev iz kraja v kraj, tako da ujamejo zaslužek pri kopanju krompirja, košnji, žetvi in pobiranju zelenjave. Selijo se vse od Rio Grande do najbolj severnih polj Wisconsin, Idaho in Michigan. Vedno so na poti, potujejo na kamionih in spijo ob cestah. Otrokom je povsem onemogočeno šolanje. Ob stalnih selitvah se ne morejo niti organizirati, čeprav so možnosti za organiziranje v severnejših pokrajinah bolj ugodne.

Novo nastajajoča politična sila

V New Mexico je mehiškim Američanom uspelo izvoliti svojega kandidata Josepha Mantoya v vlado federalne države. V Južnem Texasu je skupina mladih, ki si zelo prizadevajo, da bi razmahnili organizacijo nove leve. Tudi v drugih državah s številno mehiško-ameriško populacijo ni več

tako kot v starih, dobrih časih, ko so bili »Anglosi« gospodarji, Mehikanci pa najemniška delovna sila.

Narasačajoča neodvisnost mehiških Američanov na prihodnjih volitvah bo imela prav gotovo močan političen vpliv zlasti v jugozahodnih državah ZDA. V nevarnosti ni samo taka frakcija, ki je konzervativno krilo teksaške demokratske stranke, pač pa tudi liberalne koalicije po večjih mestih, saj jih bodo prav gotovo preglasovale revne množice mehiško-ameriških volivcev in črncev.

Prav gotovo sloni politična aktivnost mehiških Američanov v prihodnje na mladih, toda trenutno je kaj malo čutiti, kako se bodo le-ti zasakali. Študentje iz vrst mehiških Američanov niso v istem položaju kot velikanska množica črnskih študentov, ki jih močne organizacije nenehno spominjajo na rasno razlikovanje in utrjujejo zahteve po enakih pravicah. Mladi mehiški Američani se na univerzah družijo z »Anglosi« in od tu dalje ni težko prestopiti v njihove tabore, kajti beli svet jim je zaradi svetle polti bolj na široko odprt, zlasti intelektualcem. Velikokrat se dogodi, da šolani mehiški Američani gledajo na sonarodnjake kot na »zabite Mehikance«.

Med mladimi intelektualci je šele zadnje čase veliko več naklonjenosti do svojih »zabitih Mehikancev« kot prejšnje čase. V mehiških getih se često zaposlujejo v ob-

činski upravi. Nekateri so pomagali organizirati stavke na farmah po Texasu in Kaliforniji. Toda v glavnem je milejša rasna segregacija do mehiških Američanov popolnoma pritegnila intelektualce v svoj svet in jih politično onespособila.

Le malo je mladih mehiških Američanov, ki hladno sovražijo modrooke bele Američane. In ti z zavistjo gledajo črnce. Medtem ko starejši delajo z roko v roki s čunci za politično koalicijo, so mlajši ljubosumni na pozornost, ki jo posvečajo črncem, medtem ko mehiške Američane ignorirajo, in to ne samo »Anglosi«, pač pa tudi črnški voditelji. To so občutili zlasti v zadnjem pohodu revnih na Washington. Medtem ko so mladi mehiški Američani želeli v tej akciji popolno solidarnost s črnskim prebivalstvom, so jih le-ti puščali ob strani.

Iz vseh teh razlogov je težko reči, v katero smer se bo obrnila mlada generacija mehiških Američanov, toda čeprav jih veliko stopa na stran »Anglosov«, je še vedno velik del pod vplivom starejše generacije, ki ne more čez noč pozabiti krutih krivic, ki so jim jih prizadejali beli Američani. Seveda tudi ne morejo mimo revolucionarnih vplivov, ki pljuskajo nehoti tudi čez meje ZDA iz latinskoameriških držav, saj so jim po jeziku in čustvovanju prav gotovo bližje kot pa trda, bela Amerika.

bibliografija knjig

LEPOSLOVJE

ASIMOV, Isaac: Fantastično potovanje. Prevedel: Boris Verbič. Opremil: Matjaž Vipotnik. Zbirka Spektrum. Urejuje: Anka Vesel. Tehniška založba Slovenije. V Ljubljani 1967. 255 + (I) str.

BOULLE, Pierre: Gosposki poklic. Roman. Prevedel: Stane Ivanc. Opremil: Bronislav Fajon. Nova obzorja 63. Založba Obzorja. Maribor 1968. 182 + (II) str.

CARRÉ, John le: Vojna v ogledalu. Prevedla: Jasna Dobrila - Toplakova. Opremil: Savo Sovre. Žepna knjiga Zenit 34. Urejuje: Mira Mihelič. Založba Mladinska knjiga. Ljubljana 1967. 236 + (II) str.

DREISER, Theodore: Stoik. Prevedel: Jože Stabej. Opremil: Janez Bernik. Svetovni klasiki. Državna založba Slovenije. Ljubljana 1968. 368 str.

FITZGERALD, F. Scott: Nežna je noč. Prevedel: Aljoša Furlan. Opremil: Vilko

Korenčan. Cankarjeva založba. V Ljubljani 1967. 318 + (II) str.

GLAZER, Alenka: Ujma. Pesniška zbirka. Opremil: Janez Vidic. Založba Obzorja. Maribor 1968. 63 + (V) str.

GRASS, Günther. Pločevinasti bobni. 2 knjigi. Prevedel: Janko Moder. Opremil: Uroš Vagaja. Moderni roman. Urednik: Kajetan Kovič. Državna založba Slovenije. Ljubljana 1968. I. knj.: 355 + (I) str.; II. knj.: 315 + (V) str.

KOPP, Josef Vital: Sokrat sanja. Roman. Prevod: Klara in Jože Hočevnar. Opremil: Zvest Apollonio. Založba Lipa. Koper 1968. 407 + (I) str.

LAXNESS, Halldór: Islandski zvon. Iz nemščine prevedel in študijo napisal: Jože Udovič. Zbirka »Sto romanov« 32. Urejuje: dr. Anton Ocvirk. Opremila: Metka Krašovec. Cankarjeva založba. V Ljubljani 1968. 438 + (I) str.

MAKAROVIC, Svetlana: Kresna noč. Pesniška zbirka. Opremil: Janez Boljka. Državna založba Slovenije. Ljubljana 1968. 43 + (I) str.

MALENŠEK, Mimi: Noriška rapsodija. Roman. Opremil: Uroš Vagaja. Založba Obzorja, Maribor — Dolenjska založba, Novo mesto 1968. 676 + (II) str.

Mc CULLERS, Carson: Ura brez kazalcev. Prevedla in študijo napisala: Majda Stanovnik. Zbirka »Sto romanov« 33. Urejuje: dr. Anton Ocvirk. Oprema: Jože Brušen. Cankarjeva založba. V Ljubljani 1967. 235 + (I) str.

MENS, Jan: Rembrandt. Lepota in beda življenja. Prevedel: Stanko Potisk. Opremil: Uroš Vagaja. »Veliki možje« 13. Založba Obzorja. Maribor 1968. 329 + (II) str. + 4 barv. reprodukcije.

MIKSZATH, Nenavadna poroka. Roman. Iz madžarščine prevedel: Drago Grah. Opremil: akad. slikar Franc Mesarič. Pomurska založba. Murska Sobota 1968. 373 + (VI) str.

PASTERNAK, Boris: Doktor Živago. 2 knjigi. Prevedel: Janko Moder. Študij napisala: Vera Brnčič. Zbirka »Sto romanov« 35. Cankarjeva založba. V Ljubljani 1967. I. knj.: 318 + (II) str; II. knj. 339 + (I) str.

PREGELJ, Ivan: Izbrana dela. 7. knjiga. Uredil in opombe napisal: dr. France Koblar. Opremil: ing. arh. Tone Bitenc. Mohorjeva družba. Celje 1968. 502 + (II) str. (Vsebina: Magister Anton - Salve Virgo Catharina - Peter Markovič - Usahli vrelci.)

ROTAR, Braco: Moloh. Spremnna beseda: Taras Kermavner. Oprema: Marko Pogačnik. Obzorja. Maribor 1968. 158 + (II) str.

SREDI zemlje stojim. Poezija nerazvitih ljudstev. Pesmi sta prevedla: Lojze Krakar in Ivan Minatti. Zbirko je uredil in spremno besedo z opombami napisal: Franček Bohanec. Knjižnica Sivi kondor 19. Urednik: Uroš Kraigher. Mladinska knjiga. V Ljubljani 1968. 79 + (I) str.

VOGEL, Herman: Razdalje rastejo. Pesniška zbirka. Opremil: France Anžel. Obzorja. Maribor 1968. 71 + (V) str.

DRUŽBENE IN POLITIČNE VEDE

LEKOVIČ, Dragutin: Marksistička teorija otudjenja. Preveo s francoskog: Miloš Drobňjak. Tehnički urednik: Boško Eremija. Razvoj socijalističke misli. Studije i monografije. Institut za izučavanje radničkog pokreta. Beograd 1968. 436 + (IV) str.

MUJBEGOVIČ, Vera: Komunistička partija Nemačke u periodu posleratne krize 1918—1923. Studije i monografije. Glavni i

odgovorni urednik: dr. Stanislav Stojanović. Institut za izučavanje radničkog pokreta. Beograd 1968. 493 + (III) str.

SESTI kongres Socijalističkog saveza radnog naroda Jugoslavije. Beograd, 7—10. juna 1966. Stenografske beleške. Kultura. Beograd 1968. 1014 + (I) str.

SUKOVIĆ, Olga: Položaj i uloga generalnog sekretara Ujedinjenih nacija. Institut za međunarodnu politiku i privredu. Beograd 1967. 296 + 1 skica.

ZGODOVINA

ACCORE, Pierre - Pierre QUET: Rat je dobiven u Švicarskoj. Slučaj Roessler. Prevod: Marija Eker-Manulič. Oprema: Marija Jevšovar. Biblioteka C. Urednik: Josip Barković. Epoha. Zagreb 1968. 282 + (II) str. + 8 sl.

DE GAULLE, Charles: Vojni spomini. 1. knjiga. Poziv 1940—1942. Prevedel: Bogomil Fatur. Spremnna beseda: Mita Miljković. Državna založba Slovenije, Ljubljana — Prosveta, Beograd 1968. 862 + (II) str. + 1 zvd.

DURKOVIĆ - JAKŠIĆ, Ljubomir: Branislav: Prvi jugoslovenski ilegalni list. 1844—1845. Univerzitetna biblioteka »Svetožar Marković«. Urednik: Nikola Damjanović. Naučna knjiga. Beograd 1968. VIII + 256 str. Med tekstom slike in fotokopije.

EGIĆ, Obrad: Narodni heroji II proleterske dalmatinske brigade. Vanjska oprema: Ferdo Bis. Stvarnost. Zagreb 1968. 755 str. Med tekstom slike.

FILIPIC, France: Pohorski bataljon. Poglavje iz zgodovine narodnoosvobodilne borbe v severovzhodni Sloveniji. (Tretja izdaja.) Opremil: Uroš Vagaja. Državna založba Slovenije. Ljubljana 1968. 721 + (III) str. Med tekstom slike.

HAMSIK, Dušan - Jiři PRAZAK: Bomba za Heydricha. Prevedel: Marko Dvořak. Opremil: Tone Lazar. Založba »Borec«. V Ljubljani 1968. 307 + (IV) str. Med tekstom slike.

MAJCEN, Franček: Tudi beseda je bila orožje. Aktivistični zapiski. Opremil: Ivan Seljak-Čopič. Zavod »Borec«. V Ljubljani 1968. 294 + (II) str. Med tekstom slike.

OMLADINA Jugoslavije u NOB. Biblioteka NOB. Urednik: Djuro Šnajder. Oprema: Boris Dogan. Epoha. Zagreb 1967. 517 str.

PICHLIK, Karel: Iz ruskega ujetništva v boj proti vojni. Prevedla: Božena Orožen. Opremil: Ernest Krnaič. Zavor »Borec«. V Ljubljani 1968. 190 + (II) str. + 1 pril.

TEJLOR, Alan Dž. P.: Borba za prevlast u Evropi. 1848—1919. S engleskog preveo: Milutin Drecun. Naslovna strana i ovitak: Hasan Sućeska. »Veselin Masleča«. Sarajevo 1968. 591 + (I) str.